BUHRANLARIMIZ

SAİD HALİM PAŞA

meşrutiyet

taklitçiliğimiz

fikrî buhranımız

İÇTİMAÎ BUHRANIMIZ

TAASSUP

islâm âleminin gerilik sebepleri üzerine deneme

islâmlaşmak

Tercüman 1001 TEMEL ESER

BUHRANLARIMIZ

SAİD HALİM PAŞA

Baskıya Hazırlayan:
M. Ertuğrul Düzdağ

Pdf: **kutuphaneci**

Epub & mobi: **erdemli**

Tercüman gazetesinde hazırlanan bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş. ofset tesislerinde basılmıştır.

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün Türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 10001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik, '1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddi hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

Birkaç Söz - M. Ertuğrul Düzdağ

Said Halim Paşa, İkinci Meşrutiyet devrimizin fikir ve devlet adamlarındandır.

1913 - 1916 yıllarında, Balkan Harbinin sonu ile Birinci Dünya Harbinin ilk senesinde sadrazam olarak hükümetin başında bulunuyordu.

Tarihimizin en buhranlı ve acı bir devresinde vatana hizmet için çalıştı. Yazdığı eserlerle aydınlara yol göstermek, dertlerimizin ve gerileyişimizin gerçek sebeplerini ortaya koymak istedi.

Günümüzde devam etmekte bulunan fikir mücadelesinin, Meşrutiyet'teki fikir hareketleri ile başladığı malûmdur. Bu fikrî uyanış devresi içinde Said Halim Paşa «İslâm birliği» ve «İslâmcılık» akımının en öndeki temsilcilerinden biri idi. Meseleleri bu açıdan ele almıştır.

O yıllarda aydınları meşgul eden ve hepsinin verdikleri eserlerde tesirleri görülen, İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve Batıcılık gibi temel fikir cereyanları{1} ciddî olarak tetkik olunmak lâzımdır. Bunun, şimdiki ve gelecekteki tefekkür hayatımız için lüzumlu ve faydalı olduğu meydandadır.

«Buhranlarımız» adını taşıyan bu cildin içinde Said Halim Paşa'nın on yılda ayrı ayrı kaleme alıp yayınladığı yedi kitap vardır.{2} Bunlar memleket meseleleri ve buhranlarımız üzerinde İslamcı bir görüşle yapılmış denemelerdir.

Kitabın dilini, böyle fikrî bir eser için mümkün olabilecek son derecede sadeleştirmeye çalıştım.{3} Bunun -ehliyetimin yetersizliğinden olacak- beni çok uğraştırdığını itiraf etmeliyim. Fakat herhalde yazara, anlatmak istediğinin aksini söyletmediğimi iddia edebilirim. Sadeleştirme sırasında eserden hiçbir çıkarma yapılmamıştır.

Yazarın hayatı ve eserleri hakkında, kitabın başına bir kısım ekledim. Gerek bu kısımda ve gerek metnin içinde geçen bazı ifadeler ve isimler hakkında kitabın sonuna ilâve ettiğim «Açıklamalar» la yardımcı olmaya çalıştım. Metni teşkil eden yedi kitabın her biri, kendi konusu etrafında yazılmış olmakla beraber, müşterek mevzulara da temas etmektedirler. Bu sebeple daha derli - toplu bir fikir kazanılması ve incelemelere yardımcı olması için indeks ilâvesine lüzum gördüm.

Felâketli bir devirde yetişmiş olan bu samimî fikir adamımızın, Türk düşünce tarihinde lâyık olduğu yeri alacağını ve eserin genç aydınlara faydalı olacağını umuyorum. İstikbal, yeni nesillerden, Türkiye'mizi mutlu kılacak milliyetçi teşebbüsler beklemektedir.

Prens Mehmed Said Halim Paşa

- Hayatı, Eserleri, Hakkında Yazılanlar -

Hayatı

Said Halim Paşa 1863 yılında Kahire'de doğdu. Babası vezirlerden Halim Paşa[4] ve dedesi eski Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dır.[5]

Hususi hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendikten sonra İsviçre'ye giderek üniversitede beş sene okudu. Yüksek tahsilini ikmâl edince İstanbul’a geldi.

1888’de kendisine mirimiran rütbesi ile «ikinci rütbe Mecîdî» nişanı verildi. Şûrâ-yı Devlet azâlığına tayin olundu.

1889’da «ikinci rütbe Osmânî», 1892'de «birinci rütbe Osmânî», 1899'da «murassa Mecîdî» nişânları tevcih olundu. 1900’da Rumeli Beylerbeyiliği pâyesi verildi.

Yalısında zararlı evrak ve silâh bulundurduğu saraya jurnâl edilince, evi arandı ve kendisine gelip gidenler gözetlenmeye başlandı. Bundan rahatsız olarak Mısır’a gitti. Oradan Avrupa’ya geçti. Meşrûtiyet için çalışanlara fikren ve nakden yardımda bulundu.[6]

1908’de Meşrûtiyetin ilânı sırasında Mısır’da bulunuyordu, İstanbul’a döndü.

Kadro tensikatında Şurâ-yı Devlet azalığından çıkarıldı. Bir ara Yeniköy Belediye Dairesi reisliğine, sonra Cemiyet-i Umûmiyye-i Belediyye ikinci reisliğine seçildi.

1909'da Ayan Meclisi azalığına nasb olundu. 1912 de Şurâ-yı Devlet Reisliğine getirildi.

1912 Trablusgarb Savaşı[7] sırasında Sadrazam Said Paşa[8] tarafından İtalya hükümeti ile sulh görüşmesi yapmak üzere Lozan’a gönderildi. Bu seyahati bir tebdili hava gezisi olarak gösterilmiş ve asıl maksat gizlenmişti.

Aynı yıl Sadrazam Said Paşa’nın istifa etmesi üzerine, kendisi de Şurâ-yı Devlet riyâsetinden çekildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kâtib-i umûmiliğine seçildi.[9]

Sadrazam Mahmud Şevket Paşa’nın[10] zamanında, 1913’de ikinci defa olarak Şurâ-yı Devlet reisliğine, az sonra da Hariciye Nazırlığına getirildi.

Mahmud Şevket Paşa’nın, muhalif bir grup tarafından suikast yapılarak öldürülmesi üzerine sadrazam nasb olundu (13 Haziran 1913).

Kurduğu kabinede hariciye vekilliğini de kendi üzerine aldı, Daha sonra kardeşi Abbas Halim Paşa da nafia vekili olarak aynı kabineye dâhil olmuştur[11].

Bu sırada Balkan Harbi'nden[12] mağlûp olarak çıkmış bulunuyorduk ve Edirne Bulgarların işgali altında idi. Harbin galiblerinin birbirine düşmesinden istifade edilerek şehir geri alındı. Bulgarlar çekilmeye mecbur oldular. Meriç nehri hudut olmak üzere, önce Bulgarlarla, daha sonra da Sırp ve Yunan hükümetleri ile sulh yapıldı.

Bu buhranlı günlerdeki hizmetlerinin alâmeti olmak üzere Sadrazam Said Halim Paşa'ya «murassa imtiyaz nişanı» verildi ve bir merasim yapılarak bizzat Padişah[13] tarafından takıldı.

Bundan sonra da faydalı ve mühim birtakım teşebbüslere girişti, fakat o sırada patlayan Cihan Harbi (1914) her şey gibi bunlara da mani oldu.

Bilindiği gibi, seyahat için Bosna ve Hersek'e gitmiş olan Avusturya - Macaristan veliahdının bir Sırplı tarafından öldürülmesi, harbin başlama işareti yerine geçmişti.

«İttifak» ve «İtilâf» gruplarına ayrılmış bulunan devletler savaşmaya başladılar.[14]

Balkan Harbi'nden çok sarsılarak çıkan Osmanlı Devleti pek zayıf düşmüştü. Hükümet, büyük devletlerden yardım istiyor, sivil ve askerî sahalarda ıslâhat yapacak mütehassıslar çağırıyordu. Bu suretle maliye Fransızlar, donanma İngilizler ve kara ordusu Alınanlardan celb edilen kalabalık heyetler vasıtasıyla düzeltilmeye çalışılıyordu.

Hükümet kuvvetli bir Avrupa devleti ile ittifak etmek arzusunda idi. Gerek kabine üyeleri ve gerekse aydınlar bu meselede ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Almanya, diğer kısmı ise İngiltere ve Fransa tarafına meyilli idiler. İttifak ihtiyacı, bilhassa Rusların, Türk toprakları üzerindeki ve daima ortaya sürdükleri emellerinden doğmakta idi.

Neticede pek karışık siyâsî oyunlardan sonra. Cihan Harbi'nin başlamasından birkaç ay önce Almanya ile «tedâfüî»[15] bir anlaşma, gizlice imzalandı.

Savaş başladıktan sonra anlaşmanın tedâfüî olmasına aldırmayan Almanlar, bizim de kendileri ile birlikte harbe katılmamızı istediler.

Said Halim Paşa'nın tarafsız kalmak hususundaki gayretleri fayda vermedi. Alman taraftarlarının başında gelen Enver Paşa[16] derhal harbe girmek taraftarı idi.

İki Alman zırhlısı Goben ve Breslav'ın[17] İngiliz filosundan kaçarak Çanakkale'den içeri girmeleri ile başlayıp, daha sonra Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombardıman etmelerine kadar uzayan ve halâ içyüzü karanlık birtakım olaylar sonunda kendimizi harbin içinde bulduk.[18]

Böyle bir emrivaki ile harbe itilmemiz üzerine Said Halim Paşa istifa etti. Fakat bütün

vekillerin Yeniköy-deki yalısına giderek vazgeçmesi için ısrar etmeleri ve Padişah'ın kendisini davet edip yüzünden öperek kalmasını rica etmesi üzerine vazifesine devam etti.[19]

Harbin sonunda harp mesulleri hakkında açılan Meclis tahkikatı sırasında verdiği ifadede: Bu hadiseden sonra da ilgili devletlere müracaat ettiğini ve vakayı olmamış kabul etmelerini istediğini, fakat faydası olmadığını anlatır.[20]

Yine aynı yere verdiği cevaplarda: Kendisini kalmaya mecbur eden sebepleri ve böyle yapmaktan umduğu faydaları[21], sonunda ise çaresiz kalarak neden ayrıldığını izah eder.[22]

1915 yılında önce uhdesinde bulundurduğu Hariciye vekilliğini bırakmaya zorlandı ve bıraktı. Tamamen İtttihat ve Terakki «Merkez-i Umûmî» [23] sinden idare olunan hükümet işlerine dair kendisine bilgi verilmemeye başlandı. İttihatçı vekiller heyeti, kendilerinden saymadıkları Sadrazam'ı idareden uzak tutuyorlardı. En mühim harp kararları ondan habersiz alındı.

1916'da çekildi. Yerine Talât Paşa[24] sadrazam oldu.

Cihan Harbi Almanya ve müttefiklerinin mağlûbiyeti ile neticelenince Tal'ât Paşa kabinesi çekildi (8 Ekim 1918). Yerine İzzet Paşa[25] ve kabinesi geçti. Mondros Mütarekesi imzalandı.

13 Kasım'da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan harp gemileri İstanbul limanına girip Meclis binası ve Saray karşısına demirlediler. İzzet Paşa çekildi. Yeni kabineyi Tevfik Paşa [26] kurdu.

Meclis-i Mebusan'da harp mesulü olarak Said Halim Paşa ve Tal'ât Paşa kabinelerinin yüce divana verilip muhakeme olunmaları istendi. Said Halim Paşa da, anayasa gereğince bir yüce divan kurularak kendilerinin alenen muhakeme olunmalarını isteyen bir yazı ile Meclise müracaat etti. Bu esnada Ayan Meclisindeki azalığı devam ediyordu.

Bu iki kabineden memleket dahilinde kalmış olanların sorgusuna başlandı. Fakat Meclis dağıldığından[27] dâva Örfî İdâre'ye geçti.

4 Mart 1919'da yeni kabineyi Ferit Paşa[28] kurunca, takibat şiddetlendi. Said Halim ve Abbas Halim Paşalar da dahil, 67 kişi Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 27 Nisan'da Örfî İdare mahkemesinde[29] duruşmalara başlandı.

Fakat bu 67 mahpus, İngiliz kumandanlığının emri ile 28 Mayıs'ta hapishaneden alınarak alelacele bir gemiye bindirilip Malta Adasına sürüldü.[30]

Malta'daki sürgün hayatı iki yıl sürdü. Bu zaman zarfında beraber bulunduğu seçkin fikir

ve siyaset adamları arasında, yine asîl ve vakur bir Prens Sadrazam, vatansever bir İslâmcı mütefekkir ve mütevazi ve halim bir insan olarak etrafındakilerden hürmet gördü.[31]

Buradan, Amerikan Devlet Reisi ile İngiliz Başvekiline İngilizce, Fransız Başvekiline ise Fransızca olarak yazdığı otuzbeş sayfalık bir «izah» ile kurulmakta olan «Cemiyet-i Akvam»[32] projesinin eksiklerini, Osmanlı Devletinin durumunu, yapılan yanlışları anlatmış ve Rus tehlikesine karşı dikkatlerini çekmiştir.[33]

Sürgünlerin 1921'de tahliye edilmeleri üzerine Sicilya'ya geçti. İstanbul'a dönmek için müracaat etti. Bu isteği kabul edilmedi. Mısır ise İngiliz işgali altında bulunuyordu. Roma'ya gitti.

Roma yakınlarında kiraladığı konakta mütevazı bir hayat sürmeye başladı. 6 Aralık 1921 Salı günü evinin önünde bir Ermeni komitacısının[34] kurşunu ile alnından vurularak şehit düştü.

Naaşı İstanbul'a getirildi. Sultan Mahmud Türbesi bahçesinde yatan babasının yanına gömüldü.

Meşhur şâirlerimizden Üsküdarlı Talât Bey[35], Said Halim Paşa merhumun vefat tarihi olarak aşağıdaki beyitleri nazm etmiştir.

Güzîde-i vüzerâ sadr ı esbak-ı efham

Edip Cemâl-i Cenâb-ı Hüdâ'ya doğru nigâh

Şehlâ düştü şehîdân-ı Kerbelâ şâhid

Blhakkı «Eşhedü ellâ ilahe illâllah»

Edeble gel oku târîh-i zî-şehâdetini

Olâ şehîd-i Saîd'e bihîşt cevlân-gâh[36]

Şu beyit de onun için söylenmiştir:

Rûhunu şâd eylesin Rabbi mecid

Dâr'ı gurbette şehîd oldu Saîd

Eserleri

BUHRANLARIMIZ adını taşıyan kitabı 1335 (1919) yılında yayınlanmıştır.[37] Bu cildin içinde yedi eseri vardır. Daha önce de çeşitli tarihlerde müstakil risâ-leler hâlinde çıkmış olan bu küçük hacimli eserlerin bazıları, ayrıca Sebilürreşad[38] mecmuasında da neşrolunmuştu.

«Buhranlarımız» ın içinde bulunan eserler şunlardır. Sadeleştirme sırasında adında değişiklik yaptığımız kitapların yeni isimleri parantez içinde gösterilmiştir:

1. Meşrutiyet[39]

2. Mukallitliklerimiz[40]

3. Buhrân-ı Fikrimiz (Fikrî Buhranımız)[41]

4. Buhrân-ı İçtimâîmiz (İçtimâî Buhranımız)[42]

5. Taassup[43]

6. İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kale-miyye (İslâm Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme)[44]

7. İslâmlaşmak[45]

«Buhranlarımız» adlı külliyatın dışında bilinen eserleri:

8. İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye[46]

Bu eserini Malta'da sürgün bulunduğu sırada yazmıştır. Kendisinin vefatından sonra Mehmet Âkif tarafından Fransızca'dan tercüme edilmiş ve Sebilürre-şad'ın Ankara'da çıkan sayılarında yayınlanmıştır. Mecmuanın büyük sayfaları ile onbeş sayfa hacmin-dedir.

9. Mektupları[47]

Malta'da iken Amerika Reisicumhuru Wilson, İngiltere Başvekili Lloyd George ve Fransa Başvekili Cle-menceau'ya İngilizce ve Fransızca olarak yazdığı mektuptur. «Cemiyet-i Ahvam»ı kurmakta olan bu siyaset adamlarına Osmanlı Devleti'nin durumunu izah ederek ikazda bulunuyordu.

10. Bahran-ı Siyâsîmiz.

Bu eserini göremedim. «Islâmda Teşkilât-ı Siyâ-siyye» ile karıştırılmış da olabilir. Çünkü «Son Sadrazamlar»da eserlerinin sadece adlarını sayan İbnül Emin Mahmud Kemal Bey «Buhran-ı Siyâsîmiz»in de ismini yazmakta, fakat «İslâmda Teşkilât-ı Siyâsiyye» den bahsetmemektedir.

Aksine, Mahmud Kemal Bey'in sadece kitap halinde matbu eserlerini saymış olması ve böyle bir eserinin bulunması da mümkündür.

11. The Reform of Muslim Society

Bu eser, Karaşi'de Begüm Ayşe Bevenî Vakfı tarafından 1967 yılında neşr olunmuştur. Kitap 44 sayfadır. İlk sayfasındaki dipnotun tercümesi aşağıdadır:

«Bu makale, Prens Said Halim Paşa tarafından, Roma'da katl edilişinden birkaç hafta önce, Fransızca olarak «Orient et Occident» (Paris) adlı dergi için kaleme alınmıştır. Bu dergiyi gerçek bir İslâm dostu olan Gaston Occilard çıkartmakta idi. Bu makale, yazarın «İslâmlaşmak» adlı, çığır açan Türkçe eserinde işlenmiş bazı fikirleri ihtiva etmektedir.»

Eserlerinin Fransızcaları:

Said Halim Paşa'nın eserlerini önce Fransızca yazdığı, sonra Türkçeye çevrildiği biliniyor. Fakat hangilerinin Fransızcalarının da neşr olunduğunu tesbit edemedim. Eşref Edib'e (69. açıklamaya bakınız) göre hepsinin Fransızcaları çıkmıştır («Mehmet Âkif» s. 126 - 127). Fakat İbnüi Emin Bey'in ifâdesinden (Son Sadrazamlar, s. 1913, bunun için kitabımızın 23. sayfasına bakınız) ise böyle olmadığı anlaşılıyor. Yalnız «İnhi-tat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiyye»nin arka kapağında bu hususa dair bir not vardır.

Şahsiyeti, Eserleri ve Fikirleri Hakkında Yazılanlar

İbnül Emin Mahmud Kemal İnal[48] şahsen tanıdığı Said Halim Paşa[49] hakkında şöyle yazıyor:

«Prens gibi haysiyetini muhafazaya itina eden asil bir zat...»[50]

«Büyük oğlu Prens Halim Bey: Eserlerini Fransızca yazardı... Şifre kalemi müdürlüğüne tayin ettiği Mehmet Rauf gibi bazı erbâb-ı kalem Türkçeye tercüme ederlerdi. Asıllarındaki dekayık tercümelerde görülmez, dedi. Keşke kendi kaleminden çıktığı gibi Fransızca neşr edilseydi, dedim. Osmanlı Devletinin Sadrazamı olan bir âdemin -ana dili olan- Türkçeyi bırakıp da, Fransızca eser neşretmesine hamiyet-i milliyesi müsaade etmezdi, cevabını verdi.»[51]

«...Said Halim Paşa gibi ehl-i asâlet ve haysiyet, necip ve muhterem bir zat...»[52]

«Sadrazamlık yükünü sırtlanması ikbâl hırsından doğmuşsa, ikbâle ihtiyâcı yoktu. Muhterem bir «Prens» olarak herkesçe makbul idi. Bu makam sayesinde fe-hâmetlü ünvanını almak emelinde bulunmuşsa -doğuştan- zaten o ünvanı hâiz idi. Maaştan istifade etmek istemişse, kendi serveti, maaşa tenezzül etmekten vareste idi.»[53]

«...Bu makam huzur ve saadet içinde doğup yaşayan o zât-i necibi Bekirağa Bölüğü denilen askerî ha-pishâneye, bir müddet sonra -düşman eliyle, yahut dost parmağı ile- Malta sürgününe, nihâyet diyar-ı gurbette kara toprağa götürdü.»[54]

«Said Halim Paşa merhum -pek çoğumuz gibi amelde kusuru olmakla beraber- mûtekid, mütedeyyin, din-i mübin-i İslâm'a hürmetkâr idi. Hakiki medeniyetin o yüce dinde tecelli ettiğine -riyâ ve gösterişten uzak ve samimi olarak- inanmıştı. Hacim itibariyle küçük, fakat mânen büyük olan risalelerinde kanaatini ortaya koymaktadır.

«.........[55] Ehemmiyet vermeyen vermesin, fakat İslâmî hakikatlere vakıf olanlarca bu söz o kadar mühimdir ki, dikkatle izah olunsa mükemmel bir kitab olur.»

«.........[56] Bu sözler, Garp medeniyetini, onu taklide koyulanlardan, kıyas kabul etmeyecek derecede iyi bilen bir kimsenin kaleminden çıktığı için gerçeğe uygun ve dikkate lâyıktır......... Muktedir bir mütefekkire yakışacak mertebede yüce fikirleri ihtiva eden risaleler, yazarının ciddî malûmatına şahittir...»[57]

«Paşa'nın musikide malûmat-i kâmilesi vardı. Üs-tadâne ud çalardı.»[58]

«...Terbiyeli, nazik ve mültefit bir prens idi. Fakat vakarın muhafazasına itina eder ve lâubaliyane tavır ve sözleri hoş görmezdi.»[59]

«...Sohbet meclisi tenha ise, emniyet ve muhabbet ettiği zatlarla uzun uzadıya konuşmaktan, lâtife, nükte ve zarif sözlerden haz duyardı.»[{60}]

Celâl Nuri Bey[{61}] Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, «Hürriyet-i Fikriyye»[{62}] mecmuasına ona dair yazdığı bir makalede şöyle diyor:

«...An'aneperesttir. Diyebiliriz ki bu hususta biraz ifratı hoş görür. Avrupa'yı birçok ecnebiden iyi bildiği halde tarafsız düşünerek, İslâm'ın yüce fikirlerini ve Türklük necâbetini, vicdanına sevgili yapacak yüksek bir dereceye çıkarmıştır. Alafranga denen şeyin ne kadar modadan düştüğünü Said Halim Paşa kadar anlayana az tesadüf edilir. Said Halim Paşa, evvelâ Müslüman, saniyen Türk, salisen Osmanlı'dır. Bu kadar kesin fikirlerle vekâlet sandalyesini işgâl eden bir vezire çoktan beri rastlamamıştık.»[{63}]

Aynı yazar, Said Halim Paşa'nm vefatından sonra «İleri»[{64}] gazetesine yazdığı bir makalede şöyle diyor:

«.........Said Paşa fıtraten gayet cesur ve ifrat derecesinde iyimser bir zat idi. Cihan Harbi'nin pek fecî safhalarında Sadrazam olan Said Paşa, musibetleri Haz-ret-i Eyyûb sabrı ile karşılıyordu. Birkaç musibet üzerine kendisine gittim. Aslâ âsap dengesi bozulmamıştı. Hiddet bile etmiyordu. Kötümser bir şey söylense uzun uzun fikirler serd ederek herkesi teskine muvaffak oluyordu.

«Said Paşa merhumla iki defa hapishâne ve esaret hayatı geçirdim, hepimizden iyi yaşamaya alışık olduğu halde, hiçbir dakika mukadderatından, halinden şikâyet etmedi. Sadaretinden evvel, sadareti esnasında Said Paşa her ne idi ise, esirler kampında da tıpkı o idi. Sadrazam olmakla ne biraz büyümüş, ne de esarete düşmekle zerre kadar küçülmüştü.

«İyimserlikte ısrar ve âdeta inat ederdi. Ben, ömrümde Said Paşa derecesinde gelecekten emin ve gerçekten iyimser hiçbir fert görmedim.

«Said Paşa rûhen necip bir zattı. Herşeyi yüksekten görür, hiçbir şeyin teferruatı ile uğraşmaya tenezzül etmezdi. Diyebilirim ki kibarlığını ifrata götürmüştü. Eski alaturka Müslüman terbiye ve âdâb-ı muâşere-tinin inceliğinin, güzel şeyleri sevme tutkunluğunun belki son temsilcilerinden biri idi. Alafranga âlemi pek iyi bildiğinden ve Avrupa'da bir hayli müddet yaşadığından, Said Paşa'nın alaturkalığı hiçbir Avrupa'lının tenkidine uğramayacak bir şekilde idi. Güzel eserlere pek meraklı idi. Güzel yazılara herkesten çok önem verirdi. Avrupa bediiyatını iyice anladığı halde meselâ Şark kıyâfetini sever, maşlahını giyer, Şam usûlü min-der üzerinde ud çalardı. Bununla beraber çalışma odasında meşhur Fransız sanatkârlarının değerli tablolarına tesadüf edilirdi.[{65}]

.......Said Halim Paşa'nın fikirleri kendine has bir özellik taşır. Bu fikirlerin büyük kısmı risale şeklinde basılmıştır. Fikirleri İslâmîdir. Garip değil mi ki, bu fikirler hep Fransızca ifâde edilmiş ve sonradan Türkçeye tercüme olunmuştur. İfadeleri ilk bakışta muğlâk,

anlaşılmaz gibi görünür. Fakat insanı tefekküre sevk eder. Bu fikirler basit muhafazakâr mülâhazalar değildir. İnsan bunların arasında birden bir ip ucu bulur. En yeni fikirlere kadar gider. Bununla beraber bu yazılar harcı âlem değildir. Açıklanmaya muhtaçtır.

«...Şâyân-ı teessüf değil midir ki, birkaç muhâlifin husûmeti ve sonunda bir mel'unun kurşunu ile böyle asil ve nezih bir zat bir anda hayata veda ediyor. Said Paşa'ya tâzim ve hürmet, bütün katillerine nefret ve lânet!»[66]

Vefatından sonra bir gazetede çıkan tercüme-i hâlinden:

«......Kuvvetli bir muhakemeye, feyyaz bir irfana malik bir Müslüman âlimi idi. Kendisini tanıyanlar, ahlâk ve diyânet itibarıyla salâbetini takdir ederler... Müslümanlığın birçok yüksek hakikatlerini izah eden risaleleri, merhumu yüksek düşünen bir İslâm mütefekkiri olarak tanıtmıştır...[67] Bütün irfânına ve iyi niyetine rağmen metanetten mahrum olduğu için bazı telkinlere kapılacak, mukavemet edemeyecek kadar zaaf eseri göstermiştir.»[68]

Eşref Edip Bey merhum[69] ise Said Halim Paşa ile Mehmet Akif'in dostluklarını şöyle anlatıyor:

«Üstad[70] bu sıralarda[71] Prens Said Halim Pa-şa'nın Fransızca yazdığı (İslâmlaşmak) eserini Türkçeye tercüme ile Sebilürreşat'da neşr etti. Eserin sa-hifesi az olmakla beraber, ortaya koyduğu fikirler çok mühimdi. Üstad özenerek bu eseri Türkçeye çevirmişti.

«Bu eser hakkında ayrıca bir makale de[72] yazmıştı.

«Merhum Said Halim Paşa'ya Âkif Bey'in büyük hürmet ve muhabbeti vardı. O da üstada müstesna hürmet ve muhabbet gösterirdi. Görüşüp sohbet ettikleri günler pek neşeli geçerdi.

«Âkif bey onun fikirlerini çok yüksek bulurdu. Paşa hakikaten büyük bir İslâm mütefekkiri idi. Büyük meseleleri, büyük bir muvaffakiyetle tahlil eder, ortaya yepyeni fikirler koyardı... Ortaya koyduğu fikirler seneler geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır.

«Merhum eserlerini mütefekkir tabaka için yazmış, onlarla hasbihal etmiştir. Koyduğu düsturlar, beynelmilel, İslâm âlemine şâmil bir mâhiyeti hâizdir.

«......Güstav Löbon[73], Said Halim Paşa ile görüştüğü zaman onun orjinal fikirlerinin hayranı ve tak-dirkârı olduğunu meclislerinde hazır bulunan Doktor Behçet Bey anlatıyor.

«Güstav Löbon, İslâm prensiplerine büyük kıymet veren bir âlimdir. Bir gün Paris'te Paşa ile musahabelerinde şöyle demiş:

«- Bana öyle geliyor ki, Müslümanlara iki sene Şeyhülislâmlık yapsam, bütün İslâm âlemini uyandırır, bütün İslâm prensiplerini canlandırırım. Elinizdeki nimet büyüktür, fakat kadrini bilmek lâzım.

«Paşa, Güstav Löbon'un bu sözünü Âkif Bey'e hikâye ettiği zaman, üstad derinden bir nefes almış, gözlerini mâzinin derinliklerine dikmişti.

«......Âkif Bey, Paşa'nın bütün eserlerini tekrar tercüme etmek istiyordu. Fakat ancak iki eserini edebildi. Biri (İslâmlaşmak), öteki de Malta'da yazdığı (İslâmda Teşkilât-ı Siyasiyye). Bu ikinci eser Sebilür-reşad'da neşrolundu, ayrıca kitab halinde çıkmadı.»[74]

Tarihçi Cemal Kutay[75], Said Halim Paşa'dan bahsederken, Hüseyin Cahid[76] ve Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın[77] hatıralarını da naklediyor:

«Siyâsî ilimler, felsefe, hukuk tahsil etmişti. Güzel sanatların birçok dallarında. Batılı metodu, Doğulu zevkle kucaklaştırmıştı: Meselâ, güzel ud çalar, fakat piyanoda en ağır klâsik Batı müziğini başarıyla icra ederdi.»[78]

«Said Halim Paşa'nın Sadrazamlığa gelişi...........o buhran anları içinde başka bir insan yapısının havasını da getirdi. Âlim, kibar, âlicenab ve vatanseverliği bir arada toplamış olan bu Mısır Prensi ünvanlı Osmanlı Veziri ile Bâbıâli'ye başka bir hava geldi.»[79]

«Hüseyin Cahid'in -Malta hatıralarında- anlattığına göre:[80]

«Ali Fethi Bey[81], ile İsmail Canbolat Bey[82] kışlanın bahçesinde tenis oynuyorlardı. Said Halim Paşa yanında Eşref Bey[83] oyunu seyrediyordu. Canbolat bir hata yaptı ve yanlışını kabul etmek istemedi. Hakeme rağmen görüşünde ısrar etmesi üzerine Said Halim Paşa:

«- Canbolat Bey oğlum... Zannediyorum ki teniste usûl, Ali Fethi Bey oğlumuzun iddiası gibidir» dedi.

Canbolat'ın yine ısrar etmesi üzerine, yerinden kalktı, Ali Fethi Bey'in elinden raketi aldı ve üç set, İsmail Canbolat'a bir tek sayı vermeden onu yendi... Herkes hayret içinde idi. Yerine geçerken de şöyle dedi:

«- Aradan çok zaman geçti ama, tenisi henüz tamamen unutmamışım!..»

«Zavallı İsmail Canbolat kıpkırmızı olmuştu. Nâzik ve çok mahviyetkâr[84] Said Halim Paşa, hak etmiş olduğu dersi verdikten sonra onu salonuna yemeğe davet etti.»[85]

«Eşref Sencer Kuşçubaşı hatıralarında diyor ki:

«...Said Halim Paşa'nın yanında, üzerinde mensup olduğu hânedanın arması olan çok güzel parşömen kâğıtları vardı. Fakat Paşa, üç ecnebi şahsiyete gönderdiği ikazın bu kâğıtlar üzerine değil de, sürgünlere, mektupları için dağıttığım[86] ve üzerinde Hilâl-i Ahmer'in arması ve köşesinde Türk Bayrağı olan kâğıtlar üzerine yazmayı tercih etti.

«Her mektup otuzsekiz sahife tutmuştu. Evvelâ hepsini İngilizce yazmak kararında iken, daha sonra, Amerikan devlet reisi Mister Vilson'la, İngiliz başvekili Mister Loyt Corc'a yazdıklarını İngilizce, Fransız başvekili Mösyö Klemanso'ya yazdığını Fransızca gönderdi.

Zannediyorum ki bu hassasiyetinin sebebi, muhataplarının alâkasını çekerek, tamamen gayri şahsi olan dileklerinin, canından çok sevdiğine bütün vicdanımla kani olduğum elemli vatanının ıztıraplarına sebep olan muhataplarının mantık ve insaf duygularına rahatça hitap edebilmesi imkânı idi.»[87]

«Yusuf Hikmet Bayur[88] ise Said Halim Paşadan şöyle bahsediyor:

«...Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, Tal'ât'ın doğrudan doğruya sadarete geçebileceği ana kadar uysal bir sadrazam istemesinin sonucu olarak[89] Said Halim Paşa 1913 yılında bu makama getirilmişti.

«Çok zengindi, kendi propagandası için çok para harcardı[90], İslamcı bir siyasa yarattı,[91] son aşama[92] bir muhafazakârlık taslardı[93] ve «İslâm Mütefekkiri» yani düşünürü, diye anılmaktan hoşlanırdı. Bu konular üzerinde birçok yazı ve konuşmaları vardı ve bunlara önem veren bir takım bulunuyordu. O aydın İslamcıların bir türlü Zivâ Gükalp'ı[94] sayılıyordu. «Ekâbir-i ümmetten ve eâzım-ı mütefekkirîn-i İslâmiyeden» diye anılırdı.[95] Başlıca düşünceleri «İslâmlaşmak» adlı bir kitapçıkta[96] toplanmıştır.[97]

Bernard Lewis:[98]

«Onlara (İslâmcılara) göre Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sebebi İslâmlığın terki idi. İslâmlık ile, Sünni ulemâ gibi tarihî hukuk ve gelenek İslâmlığını değil, bizzat kendilerinin yeniden keşfedip yorumladıkları eski ve gerçek İslâmlığı kastediyorlardı. Siyasal ve toplumsal konularda rehberlik için Batı'ya gitmeye hiç lüzum yoktu; çünkü siyasal ve toplumsal gelişmenin bütün unsurları, bunları bizzat Batı'nın da kendisinden iktibas ettiği İslâm geçmişinde bulunabilirdi. Bilim ve teknoloji Batı'dan alınabilirdi. Bunların benimsenmesine ve ilerlemesine İslâmlık hiçbir engel göstermezdi. Fakat devlet, hukuk, toplumsal gelenek, eğitim, temel bağlılıkta İslâmlık egemen kalmalıydı. Meh-med Said Halim Paşa'nın yazıları bu eğilime bir örnek olarak gösterilebilir.»[99]

«Vatan deyiminin modern Türkiye'de inişli çıkışlı bir tarihi olmuştu. Cevdet Paşa'ya[100] göre, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında bu deyim, bir Türk askerine köy meydanından daha fazla birşey ifade etmezdi[101]; ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, Namık Kemal'e, Arabistan'ın kutsal şehirleri de dahil olmak üzere -belki de özellikle bunlar- bütün Osmanlı İmparatorluğunu ifade ediyordu. 1911'de Pantürkist Ziya Gökalp için vatan, ne Türkiye, ne de Türkistan'dı, geniş Turan Ülkesi idi. Yine de Ağustos 1917 gibi yakın bir tarihte bile, Sadrazam Said Halim Paşa «Bir Müslümanın vatanı, şeriatin hüküm sürdüğü yerdir» fikrini halâ kuvvetle ileri sürebiliyordu.[102]»[103]

Ahmet Emin Yalman:[104]

«Zamanın Sadrazamı Said Halim Paşa koyu muhafazakârlığı temsil ediyor. (Mehmed)

takma adıyla yaydığı broşürlerle Ziya Gökalp'in ileri fikirlerine cevap[105] veriyordu.»[106]

Gotthard Jaschke:[107]

«......Mehmet Akif'e göre ana kaynakların -Kur'an ve Hadîs- serbestçe incelenmesine yeniden müsaade edilmeli ve bu «kıyamete kadar» öyle devam etmeliydi. Batı'yı körü körüne taklit de «Moğollaşmak»[108] da Türkiye'yi ilerletmezdi. Sadece tam anlaşılmış bir «İslâmlaşma» bunu sağlayabilirdi. Bu deyim, Said Paşa'nın kaleme almış olduğu bir programın başlığı idi.[109] Mehmet Âkif bu programı Fransızcadan çevirmiş ve 1918 yılında Sebilürreşad mecmuasında yayınlamıştı.»[110]

Celâl Bayar:[111]

«İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlılıktan başlayarak geçirdiği ideoloji istihâlesinden -sırası geldikçe- bahsetmiştim. Said Halim Paşa'mn bu konuda sonuna kadar sadık kaldığı inancını, şu birkaç kelimeden ibaret sözü anlatmaya yeter sanırım: Müslümanın vatanı şeriatın hakim olduğu yerdir... O, böyle bir düşüncede İslâmcı ve ümmetçi bir siyaset ve devlet adamıydı.»[112]

Siyâsî Hayatı Hakkında Yazılanlar

Bernard Lewis:

«O tarihten[113] 1918'e kadar Türkiye, üç adamın egemenliğinde -Enver, Tal'ât ve Cemal Paşalar- fiilî bir askerî diktatörlükle yönetildi. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine geçen sadrazam, Mısır Hidiv hanedanına mensup ve İslâmlığın canlandırılmasını savunan birçok eserlerin yazarı Mehmed Said Halim Paşa (1863 - 1921) idi. Fakat o ittihatçı liderlerin bir esiri idi; sonunda Şubat 1917'de sadrazamlığı Talât'a, ülkenin kontrolünü da açıkça triomvira'ya[114] bırakarak Âyan üyeliğine çekildi.»[115]

Halit Ziya Uşaklıgil:[116]

«......Alman sefiri Baron Wangenheim siyaset mahfillerinde âdeta Türkiye'yi Alman himayesi altına girmiş bir müstemleke hükmünde kullanmaya devam ederken bunların[117] telkinlerine ve yaptıklarına mukavemet edebilecek iş başında bir kuvvetli hükümet yoktu. Çanakkale'ye giren bu iki Alman gemisi hakkında tarafsızlık hükümlerine riayet kuvvetini bulamayan hükümet, nihayet bunları Almanlardan satın aldığı yolunda en safderun olanları bile aldatamayacak bir cevap verdi. Buna karşılık İngilizlerle, Fransızlar gene Türkleri karşı tarafta görmek istemeyerek bu çocukça cevabı kâfi bulmak müsamahasını gösterdiler, iş belki bu noktada da kalabilirdi.

«Mahmut Şevket'in katli faciasından sonra sadaret mevkiine gelen Said Halim Paşa da bu noktada kalmak azminde idi, diye farz olunabilir... Said Halim Paşa'nın itilâf devletlerine verdiği teminat[118] da bu şekilde iken pek necip vasıflar taşıyan ve büyüklere yakışan asaletinden asla ayrılmayan bu zat, tarafından verilen teminata sadakati kendisince mutlaka riayeti vacip bir vazife saymak lâzım gelirken nasılsa Enver-in ısrarlarına dayanamamıştı.»[119]

Mehmed Selâhaddin:[120]

«Serbest hareket edemeyeceklerini bildikleri halde sadaret makamını neden kabul buyurdular. Kendileri Mısır'ın en büyük prenslerinden Prens Halim merhumun mahdumları ve halen Mısır'da mevcut Prenslerin büyüklerinden oldukları halde neden, bu aslı-nesli bilinmeyen İttihat reis ve şerirleri ile birlik olmak tenezzülünde bulundular? Yoksa eskiden beri bağlı ve sadık bulundukları Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ye hizmet etmek mi istediler? Bize kalırsa güzel hizmetler ifa etmek arzusu kendilerini bu güç işe atmış olmalıdır.

«Maamafih hal ve zamanı göz önüne alıp, İttihat Cemiyeti tarafından sadaret mevkiine getirildiğine göre serbest hareket hakkına malik olamayarak Cemiyetin elinde oyuncak haline geleceklerini biraz düşünmüş olsalardı, bu arzudan vaz geçerler ve nam-ı

fahimane-lerini, Osmanlı tarihinin o siyah sayfalarına girmekten korumuş olurlardı.»[121]

Lütfi Simâvi:[122]

«......Sadaret mevkiinde bulundukça Osmanlı Devletinin harbe girmeyeceğini İtilâf devletlerine temin eden Said Halim Paşa, bahriye nâzırı Cemâl Paşa, dahiliye nâzırı Talât Paşa, adliye nâzırı Halil bey ve mertebeler süratle kat ettirilip harbiye nâzırlığına yükseltilen genç, haris ve tecrübesiz Enver Paşa'nın ısrarları ile Alman sefiri ile ittifak andlaşmasını gizlice imzaladı. Milletin istikbalini kumar oynar gibi tehlikeye koydular.»[123]

Mahmud Muhtar Paşa:[124]

«Artık endişe verecek şekilde gelişen Alman tahakkümü Sir Malet'i[125] 20 Eylül 1914'de şu telgrafı çekmeye mecbur etmişti:

«...Vekiller heyeti bir hâdise zuhuruna mahal bırakmamak için Goben ile Breslav'ın Karadenize çıkmamaları hakkında makul bir karar aldı. Fakat heyet bu kararı verdiği gün bile Harbiye[126] bunu yok kabul etti... Bu hal Sadrazamın nüfuz derecesini gösterir. İstanbul ile civarı bir Alman harp karargâhından başka birşey değildir. Sadrazam dahil hepimiz Liman Paşa[127] ile Harbiye Nazırının elindeyiz.»[128]

Cemal Paşa:[129]

«......Karadeniz'de Rus filosu tarafından hücuma uğrayan Osmanlı donanmasının[130] Odesa, Sivastopol, Teodursiya ve diğer şehirleri bombardıman ettiği haberi İstanbul'a gelince, Sadrazam Said Halim Paşanın fevkalâde garip bir halet-i ruhiyyeye dûçar oldu-

ğunu gördük. Sadrazam harbe katılmamıza tamamen aleyhtar olduğu için, harp gemilerimizin Rus donanmasına ve Rus limanlarına taarruzu yüzünden harbe girmemiz halinde hiçbir şekilde mesuliyete katılmak istemiyor...... Böyle olursa muhakkak çekileceğini söyledi.»[131]

Talât Paşa:

......«Bu hâdiseden[132] hiçbirimiz daha önceden malûmattar değildik. Fakat herkes gibi ben de Enver Paşa'nm haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Mec-lis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in[133] evinde toplandık. Ben, Enver Paşa'ya epeyce hücum ettimse de, hiç haberi olmadığını yeminle temin etti.[134] Bu hadise de harbi artık bir emri vâki haline getirmişti. Sadrazam istifasını verdi. Bu vaziyeti daha aylarca uzatacağına kani idi. Fakat kati karar verme zamanı artık gelmişti..»[135]

Ali Fuat Türkgeldi:[136]

«Vukuat Sadrazam'ın bilgisi dışında cereyan eylemiş olduğundan bunu öğrenince canı sıkılarak istifaya karar vermiş ve o gün saraya gelmeyip merasimde hazır bulunmamıştır. Muâyede resminden[137] sonra vekiller, yalısına giderek ve ısrar ederek istifaden vazgeçirmişlerdi.»[138]

İbnül Emin Mahmut Kemal:

«.........İstifa edişinin isabetli olduğunu, vekillerin ısrarı ile istifasını geri almasını -haddimiz olmayarak- hoş görmediğimizi ifade eyledik. Gizli tutmamız şartıyle bize şunları söyledi: Padişah mahrem olarak davet etti, gittim. Hadiseden ve istifamdan üzülerek bahsetti. «Beni ancak siz tanırsınız, sizi de ben tanırım. Sizin varlığınızla teselli buluyorum. Siz çekilirseniz, ben kime söz anlatırım? Böyle vahim bir günde beni şunun -bunun eline bırakmamanızı, istifanızı geri almanızı rica ederim» dedi, yüzümü öptü. Padişah'ın bu sözlerinden ve halinden çok müteessir oldum. Bu iltifat ve itimada karşı nefsimi fedâ etmeye mecburum, dedim ve istifadan vaz geçtim.»[139]

Halil Menteş:

«.........Said Halim Paşa tarafından itilâf devletlerinin elçilerine, hükümetin rızası dışında meydana gelen çatışmadan dolayı teessüf beyân edilmiş ve münasebetlerin kesilmemesi için rica ve ısrarda bulunulmuştur. fakat elçiler pasaportlarını istemişlerdi. Rus hariciye nazırı ise maslahat güzârımıza, sözün artık topa kaldığını ve müzakere için vaktin geçtiğini bildirmişti.»[140]

Celâl Bayar:

«De Giers[141] diyor ki:

«Bütün filoya hâkim olan Alman subaylarını, Türklerin uzaklaştıramayacaklarını anlayınca, bu imkânın ellerinde olmadığını bildiğimiz halde, gereken telgrafı yazdık. Gece saat üçe doğru Hariciye nazırlığından gizli bir telgraf aldım. Bütün elçilik memurları ile birlikte Türkiye'yi terk etmekliğim emr olunuyordu. Ertesi günü üç büyük elçi Babıâli'de toplandık. Sadrazam Prens Said Halim Paşa bizi kabul etti. Sadrazam pek meyustu. Ne kendisinin, ne de hükümetinin savaşı istemediklerini temin etmeye başladı.

«.........İngiliz büyük elçisi de pasaportunu istemek için hükümetinden talimat aldığını söyleyince. Sadrazam ağlamaya başladı. Sadrazam'ın göz yaşları isbat ediyordu ki, meydana gelen durumun ağırlığını, vehâmetini, o, sevinç içinde olan İngiliz büyük elçisi Sir Mallet'den ve arkadaşı kayıtsız Mr. Bompard'dan[142] daha iyi anlamıştı.»[143]

İsmail Müştak:[144]

«Said Halim Paşa sadareti iki devreye taksim olunabilir: Birincisine gaflet devri, İkincisine aciz devri diyeceğim. Gerçi ilk devrede de mesuliyetli işler yapılıyor, bu devrin

muamelelerinden de Said Halim Paşaya mühimce bir sual ve töhmet hissesi çıkıyordu......

İkinci devir aciz devri idi. Said Halim Paşa ne kadar ihmâl edildiğini, nasıl gülünç bir kukla halinde bırakıldığını, Tal'ât Paşa'nın manevî nüfuzu ile Enver Paşa'nm maddî kuvveti arasında kendisinin ne feci bir vaziyete düştüğünü bu devrede anladı. Fakat iş işden geçmişti......

......Evet, devletin harp siyasetini idare eden, harp kararnamesini imzalayan Sadrazam, harp işlerini sormak hakkına hâiz değildi. Sorsaydı söylemezlerdi ve fecii şu ki o, buna itiraz edemez, hattâ istifa edemezdi.»[{145}]

Ali Kemal:[{146}]

«Adamcağız, karışık ve meşum bir cemiyetin peşine takılıp başını belâlara sokacağı ve sonunda böyle feci bir âkibete uğrayacağına, hayatının servet ve refahının kıymetini bilseydi de, böyle ilmî neşriyata vaktini harcasaydı, bin kere daha akıllıca hareket etmiş olurdu.»[{147}]

«......Zavallı Said Halim, hakikaten bîçâre bir mahlûk idi. Mehmet Ali Paşa'nın torunu olmaktan başka bir meziyete malik değildi.[{148}] Doğru yolu keşfetmek şöyle dursun, bütün hayatında dalâlet içinde yuvarlandı durdu.[{149}] Şöyle-böyle bir servet sahibi idi. Mısır'da, Avrupa'da kendi halinde yaşayabilirdi.»

«Said Halim Paşa'nın sadareti sadece gülünç idi. Çünkü hizmeti âdeta bostan korkuluğundan ibaret idi, ehemmiyeti solda sıfır demektir. Hattâ o biçâre mahlûk, bu hakiki vaziyet ve mâhiyetini idrâk edemeyerek bir parça huysuzluk etmeye başlayınca adî bir hizmetkâr gibi kapı dışarı ediliverdi.»

«Gerçekte o zorbalar bu memleketi Harb-i Umumi sırasında kanla kılıçla idare ettiler. Diledikleri gibi astılar, kestiler, kastılar kavurdular. Lâkin ne böyle bir sadrazamın, hattâ ne de Padişah'ın rey ve tasvibini aldılar. Hattâ biz inanırız ki, bütün kusurları ile beraber nâzik bir çelebi olduğu için bu şahs-ı halim, sözünü arkadaşlarına geçirebilseydi[{150}] elbette böyle cidal ve katle mani olurdu.»[{151}]

Birinci Kitap: Meşrutiyet

Osmanlı tarihinin öğünülecek vakaları arasında bulunan 1324 Temmuz'u hadiseleri[{152}] fevkalâde bir ehemmiyet taşımaktadır. Çünkü Temmuz inkılâbı bir padişahın tahtından indirilmesi ile kalmamış, memlekete yeni bir istikamet vermiş, mukadderatımızı yeni fikirlere dayanan bir meşrutiyete bağlamıştır.[{153}]

Bilindiği gibi bugünkü Osmanlı meşrutiyeti 1293 Hicrî senesine[{154}] yakın bir tarihte kaleme alınmış olan «Kanun-u Esâsî»nin[{155}] neticesi ve eseridir. Bu «Kanun-u Esâsî»yi o zamanki nâzırlar ile bir kısım ileri gelen memurlar, mutlakiyet idaresinin en şiddetli bir zamanında ve sükûn içinde kendi başlarına hazırlamışlardı. Dolayısıyle burada ondan da biraz bahsetmek yersiz olmasa gerektir.

Aslında 93 Kanuı-u Esâsîsi, bizzat mutlakiyet idaresi memurlarının aralarında gizlice anlaşarak tertip ettikleri bir tedbirdi. Bununla hükümdarın istibdadını azaltmak, onun hüküm ve nüfuzuna karşı dengeyi sağlayacak bir kuvvet meydana getirmek istiyorlardı. Çünkü devletin mukadderatının şahsî ve keyfî bir idare elinde bulunması, memleketin ilerlemesine mani olan başlıca sebep sayılıyordu.

O zamanki mücedditlerimiz[{156}] bu esef verici idareyi değiştirip düzeltmek için o vakte kadar ihmâl edilmiş, hattâ unutulmuş olan üçüncü bir unsurun, yani milletin işe karıştırılmasını yeterli gördüler. İşlerin gidişinin derhal değişmesi için Osmanlı milletine birtakım siyâsî hak ve hürriyetlerin verilmesini, yani Ba-tı'dan alınan fikir ve ilhamlar üzerine kurulacak olan bir Kanun-u Esâsı'nin tatbik edilmesini kâfi zannettiler.

Halbuki yenilik taraftarı olan bu nâzırlar ve büyük memurlar kendi memleketlerini pek iyi tanıyorlardı. Memleketin bu Kanun-u Esâsî ile kendisine yüklenen vazifeleri aradan uzun bir zaman geçmeden yerine getirmeye muktedir olamayacağını biliyorlardı. Dolayısıyle milletin, bilgisi ve haberi olmadan kendisine bahşolunan siyâsî hakları, çekmekte olduğu istibdada karşı tesirli bir silâh olarak kullanamayacağının da farkında idiler.

O halde 93 senesi mücedditlerinin takip ettikleri hareket tarzının sebep ve hikmeti ne idi? Herhalde şu idi ki, onlar, Kanun-u Esâsî gereği olarak kendisine yüklenen vazifeleri milletin yerine getirmekteki aczi sâvesinde, bu hak ve hürriyetlerden daha bir çok seneler, milletin değil, kendilerinin istifade edeceklerine kanaat getirmiş bulunuyorlardı.

Buna göre, mutlakiyet idaresi temsilcilerinin hürriyet taraftarı olmalarının gerçek sebebi, taşıdıkları «devletin mümessili» sıfatına, bir de «hukûkun ve milletin koruyucusu» sıfatını ilâve etmekti. Böylece hükümdara karşı milleti kendilerine âlet ediyorlardı.

Onlar hükümdara Kanun-u Esâsî verdirmek suretiyle hem ona, hem de millete dayanmak imkânına kavuşuyorlardı. Ayrıca bu sâyede, padişahın keyfî idaresinden kurtulacakları

gibi, milletin cehil ve gafleti yüzünden yapılması imkânsız hâle gelmiş olan ıslâhatı da tatbik mevkiine koyacaklardı.

Osmanlı meşrutiyetinin anası olan 93 Kanun-u Esâsîsi'nin ömrü pek kısa oldu. Çünkü ne hükümdar, ne de millet, mücedditlerimizin kendilerine verdikleri rolü oynamak istediler. Padişah bu mücedditlerle mücadele etti. Kayıtsız olan millet de onları aramadı. Böylece tedbirler, tertipçilerin aleyhine döndü. 93 müced-ditlerinin çoğu sürgünde öldü. Bir müddet istiklâl dâvasına kalkışan memur sınıfı da padişah tarafından tamamiyle elde edilerek, ona bağlı ve itaatli âletler oldular. Bu suretle Kanun-u Esâsî gâyesinden saptı. Memleket için ilerleme ve yükselişle dolu yeni bir devir getirecek yerde, Sultan Hamid idaresine sebep olmaktan başka bir şeye yaramadı.

Acaba 1324 inkılâbı, unutulmuş halde bulunan 93 Kanun-u Esâsî'sini neden kendine mâl etti?

Bu, öyle etraflıca anlatılıp açıklanmadan geçilemeyecek musibetlerdendir.

Kendi hakları ve serbestliği dışında her türlü hukuku inkâr eden Sultan Hamid bu Kanun-u Esâsî'yi, ne hikmete dayanarak bilinmez, fesih ve ilgâya hiçbir zaman cesaret edemedi. Gerçi Kanun-u Esâsî hiç yokmuş hükmünde idi. Ondan bahsetmek cür'etini gösterenler hapis, sürgün veya uzaklaştırma cezasından yakalarını kurtaramazlardı. Fakat kanun mecmualarımızın baş tarafında arz-ı endâm etmekten de geri kalmazdı.

En sonunda 93 Kanun-u Esâsîsi, Sultan Hamid idaresinin bütün mağdurları ve hasımları için bir hayal ve gâye oldu. Memleketi isyan ve ihtilâl yoluna sapmak mecburiyetine sokmadan bu idareye son verecek yegâne çare hükmüne girdi.

İsyan ve ihtilâl yolu ise hakikaten tehlikeli görülüyordu. Çünkü iç işlerimize karışmak için daima fırsat kollayan Batı'lı devletlerin, ihtilâlden dolayı huzur ve asayişin kalktığı gerekçesi ile müdahale etmelerine imkân verilmiş olacaktı. İşte bu sebeple Temmuz inkılâbı 93 Kanun-u Esâsîsi adına yapıldı. İnkılâpçıların padişahtan istedikleri ve aldıkları, bu kanunun tamamen ve derhal tatbikinden başka birşey değildi.

İşte vak'aların garip bir tefekkürü olmak üzere Kanun-u Esâsî bu şekilde yeniden canlandı. Kuvvetli hasmından intikamını aldığı gibi, memleketleri için bir selâmet ve ilerleme devri açmak isteyenlere de kendisini kabul ettirdi.

Kaderin bir cilvesi olarak, milletin vekilleri, istibdadın vekilleri tarafından düşünülmüş ve ortaya konmuş olan şeyi benimsediler.

Fakat yeni mücedditlerimiz Kanun-u Esâsî'yi kâfi derecede hürriyetperver bulmadılar. Ümit etmedikleri bir başarı elde etmenin ve istediklerinden fazla iktidara sahip olmanın verdiği neşe ile onu da değiştirmeye kalkıştılar. Böyle bir iş için bilgileri çok noksandı. Bu eksikliği de Garp memleketlerine yaptıkları seyahatler sırasında gördüklerine, veya okuyabildikleri kitaplardan gelişigüzel toplamış oldukları iyi-kötü birtakım hürriyet

nazariyelerine dayanarak gidermek istediler. Böylece tecrübesiz ve mağrur elleriyle 93 Kanun-u Esâ-sisi’ni düzeltmeye ve değiştirmeye kalkıştılar.[157]

Bu esnada, tahtından indirilmiş olan padişahın, kendilerinde bıraktığı büyük korkunun hâlen devam etmekte olduğu görüldü. Bu korkunun tesiriyle, aşırı derecede halkçı bir düşünce ile kanunda değişiklik yaptılar.

93 Kanun-u Esâsîsi bu suretle lâyık olmadığı derecede önemsenerek ve âdeta tanınmayacak derecede değiştirilerek Osmanlı meşrutiyeti vücuda getirildi.

Tesir Ve Neticeleri

Kanun-u Esâsî'nin Sultan Abdülhamid idaresine son vereceği hakkındaki ümitler boşa çıkmadı. Gerçekten de Kanun-u Esâsî'nin ilânıyla beraber bu idare de yıkıldı gitti. Fakat memleketin saadete kavuşacağına dair beslenen ümitler hâsıl olmadı.

Osmanlı Mebusan Meclisi, eski Hakanın kendisinde toplamış olduğu bütün nüfuz ve iktidarı eline almıştı. Bu yüzden yeni Hakan[158], ecdâdının tahtına cülûs ettiği zaman, saltanat makamını en esaslı ve en vazgeçilmez hak ve imtiyazlarından mahrum bırakılmış bir halde buldu.

İcra kuvveti, müstebid bir padişahın boyunduruğundan kurtulup; nüfuz ve itibarı olmayan, tecrübeden mahrum ve kendisine bol keseden verilmiş hak ve imtiyazları kötüye kullanmaya mahkûm bir meclisin boyunduruğu altına geçti. Bu vesâyetin altında icra kuvveti, Sultan Hamid idaresi zamanındakinden daha aşağı bir dereceye indi. Her tarafta intizamsızlık ve isyanlara sebep oldu. Memleketi maddî ve manevî tam bir anarşiye doğru sürükledi.[159]

Daha Meşrutiyet'in üçüncü senesinde fenalık endişe verici bir dereceye vardığından, bu fenalığın ne gibi sebeplerden ileri geldiğinin dikkatle araştırılmasına lüzum görüldü. Yapılan hataların mâhiyeti ve genişliği, sonunda anlaşıldı. Bu fenalığın başlıca sebebi olan Meclis-i Mebusan güçlükle dağıtıldı. Derhal ikinci bir Meclis-i Mebusan seçimine başlandı. Seçim sonunda birinciden daha iyi bir millî meclis teşekkül etti.[160]

Yeni meclisin evvelki acı tecrübelerden istifade edeceği ve Kanun-u Esâsî'yi daha ciddî ve sağlam esaslar üzerine kuracağı umuldu. Birinci meclisin anlayamadığı meşrutiyet idaresi şekline, yeni bir canlılık ve faaliyet vermeye muvaffak olması beklendi.

Fakat bu bîçâre memleketi durmadan takip eden felâket, bu sefer de pek pahalıya mâl olan bu tecrübelerden istifade etmesine ve en meşru ümitlerinin elde edildiğini görmesine müsaade etmedi, İkinci Meclis-i

Mebusan toplanır toplanmaz ani bir darbe ile dağıldı. Ve bu memleket en acı felâketlere düştü. Halbuki Kanun-u Esâsî'nin ilânı ne kadar ümitler ve hayaller uyandırmıştı. İlân edilir edilmez herkes, hayâl ettiği gayenin hâsıl olduğu zannına düşmüştü.

Hayatının otuz senesini, ahlâkı en ziyade tahrip eden müstebid bir idare altında geçirmiş olan bizler, bu sâyede hür insanlar, faziletli, iffetli ve doğru vatandaşlar sırasına gireceğimizi ümit etmiştik.

Kanun-u Esâsî'nin, cemiyetimizin siyasî ve iktisadî durumunu akşama - sabaha değiştirecek mucizeli bir kudrete sahip olduğunu; pek bayağı olan iç çekişmelerimizi bize unutturacağını ve hepimizi yalnız Osmanlı vatanının şan ve azametini düşünen necip ve

büyük bir Osmanlı ailesi hâlinde birleştirip kaynaştıracağını ummuştuk.

Yazık ki, daha ilk seneden itibaren bütün bu tatlı ümitler ve güzel hayaller uçup gitti. Kanun-u Esâsî'mi-zin bize bahşettiği haklar ve serbestlik, Sultan Hamid idaresinin fevkalâde arttırdığı kötü alışkanlıklarımızı, çekinmeden tatbik etmekliğimizden başka bir netice vermedi. Bu hâlin içtimâî bakımdan tesiri ise şöyle oldu: Usuller, âdetler, sınıflar ve sosyal tabakalar ortadan kalkarak tam bir hercümerç meydana geldi. En ileri ve mesut milletler derecesinde haklara sahip olmak gibi çocukça bir arzu bizi daha aşırı iddialara götürdükçe götürüp, hırs ve iştihamızı arttırmış olduğundan, maddî durumumuza artık hiç tahammül edemez olduk.

Herkes daha fazla huzur ve selâmete kavuşacağını ummuştu. Aksine olarak herkesin huzursuzluğu arttı ve kendisini eskisinden daha fazla fenalığa uğramış buldu. Çünkü herkes cür'etini arttırmış, başkalarının hakkına hiç çekinmeden tecavüz etmeye başlamıştı.

Milliyet mücadeleleri, ırk rekabetleri gitgide artarak Osmanlılar arasında bir ülkü birliği bırakmadı. Dünkü casus ve rüşvetçiler başımıza hürriyetçi, mü-ceddit ve vatanperver kesildiler. İşsiz, geveze ve âdi bir avukat, halkın haklarının şiddetli müdâfii oldu. Âciz ve rüşvet yiyici memurlar ateşli politikacı kesildi. Bütün memleketin üzerinden sanki bir cinnet rüzgârı esiyordu.

İşte bu sefer de Garplılar gibi yeniliklere kavuşmak hususundaki tecrübemiz elem verici bir şekilde boşa gitti. Şimdiye kadarki tecrübelerimizin hepsinden daha mühim olan bu son teşebbüs, öncekilerin hepsinden fazla da felâket sebebi oldu.

Bunca gayretlerimizin, daima neticesiz kalması şunu gösteriyor: Memleketi yenilik ve ıslâhat yoluna sokmak için yarım asırdan beri kabul ve tatbik etmekte olduğumuz metod yanlıştır.

Düştüğümüz bu meş'um hata ise şudur: Biz, memleketimizin mesut olması için, Avrupa kanunlarını tercüme etmenin kâfi geleceğini zannettik. Bu kanunların bizde kabul ve tatbik olunabilmesi için ise yapılacak birkaç değişikliğin yeteceğini hayal ettik.

Meselâ: Adalet sistemimizi ıslâh etmek için Fransa adalet sistemini esas aldık. Halbuki Fransız cemiyeti, bizimkine aslâ benzemeyen aslı ve menşei, ruh hâli, âdetleri ve gelenekleri, irfânı ve medeniyet seviyesi ile bizden pek farklı olan, ihtiyaçları ise çok ve çeşitli bulunan bir toplumdu.

Fransız adalet sistemi mükemmel oluşu ile bizi cezb etti. Bu da, bizce kabul olunması için kâfi görüldü. Halbuki kimse, Fransa'ya hiç bir şekilde benzeme- yen bizimki gibi bir memleket için bu sistemin uygun olup olmadığını düşünmedi. Bu tarzda icra eylediğimiz adliye ıslâhatının da bunca seneler çalıştıktan sonra malûm şekilde ve hiç derecesinde neticeler vermesi şaşılacak birşey değildir.

Maarifimizi ıslâh etmek için de aynı şekilde hareket ettik. Tabiî elde edilen neticeler daha da zararlı oldu. Gayet kıymetli olan vakitlerimizi ve birkaç nesli kaybettikten sonra bunca fedakârlıklara mâl olan şeyi de bozmak mecburiyetinde bulunuyoruz.

İşin garibi şu ki, bu kadar aksi neticelerden sonra da tecrübeye ve akl-ı selime aykırı olan bu metod, yine itibar görmektedir.

Bundan elli sene evvel olduğu gibi bugün de, başarısızlığımızın sebebini, dışarıdan örnek alarak yaptığımız bu ıslâhatları, lâyıkı ile tatbik edecek devlet adamlarımızın yokluğunda buluyoruz. Bir memleketin, yarım asırlık bir zamandan beri umûmî durumunu düzeltip, ıslâh edebilecek adamlardan mahrum kalmış olması nazariyesi, bizce inanılacak bir iddia değildir. Çünkü manevî ve ilmî seviyesi hangi derecede bulunursa bulunsun, bir cemiyetin, kendisini güzelce idare edecek, daha emin ve sâlim yollara sevke muktedir olacak unsurlardan mahrum bulunmasını akıl kabul etmez. Bu unsurun bizde daima yok olduğunu iddia etmek, başarısızlığımızın sebeplerini iyice anlamamış olduğumuzun delilidir.

Bizim, şimdiye kadar hiçbir ıslâhatın icrasında muvaffak olamayışımız, daimî olarak, bizce yapılması zararlı olan, yahut yapılmasına imkân olmayan şeyleri yapmak istemiş olmaklığımızdan ileri gelmiştir. İşte asıl ve tek sebep budur.

Biz, en mükemmel ve en muktedir unsurlarımızdan istifade edemiyoruz. Çünkü ıslâhat adı altında durmadan memlekete sokulan kötü ve ahmakça yeniliklerden istifade imkânı olmadığı halde, en iyi adamlarımızı bunların tatbikine mecbur ederek gayret ve çalışmalarını heba etmekteyiz.

Çünkü mücedditlerimiz, insanların kanun ve nizamlar için değil, kanun ve nizamların insanlar için meydana getirilmiş olduğunu hiçbir zaman anlayamamışlardır.

Bir Fransız'a: «Eğer Fransa devlet adamları, komşunuz İngilizlerin kanun ve nizamlarını tatbike kalkışacak olsalar, Fransa'nın hali ne olur?» diye sorsak, cevaben: «Bu, Fransa'nın mahvına sebep olur!» diyeceğinde şüphe yoktur.

Çünkü böyle yapılmakla Fransa'nın tabiî gelişme akışının bozulacağını bilir ve dolayısıyla onun muhakkak bir ölüme mahkûm edilmiş bulunacağını tereddüt etmeden söyler.

İşte yine aynı basit düşünce ve yanlış muhâkeme yüzünden, İnkılâp'tan sonra hükümeti ele alan adamları da son derece şiddetle mahkûm ediyor; onları, memleketi ve meşrutiyeti mahv etmiş olmakla itham ediyoruz.

Bu gibi ithamların ciddî olması için, evvelâ, kabul ettiğimiz Kanun-u Esâsî'nin bizim durumumuza tamamen uygun olduğunu, bu memlekete tatbik olunabileceğini ve memleketin selâmetini temin edeceğinin muhakkak bulunduğunu isbat etmek lâzımdır.

Halbuki bu memleketi ve Kanun-u Esâsî'yi bilenler, kabul ederler ki:

Bu Kanun-u Esâsî büyük bir hatâdır. Memleketin siyâsî ve içtimâi durumu, hâlet-i ruhiyesi, inanç ve gelenekleri ile asla uyuşamaz. Hattâ Osmanlı millî varlığı için ciddî bir tehlike halini almıştır.

Zaten başka türlü de olamazdı. Çünkü Kanun-u Esâsî'yi tertip ve vaz'edenler, memleketi aslâ nazar-ı itibara almamışlar, hafızalarında nasılsa kalabilmiş bazı dağınık malûmat ve nazariyâtın memlekete saadet temin edeceği kuruntusuna düşmüşlerdi.

Gerçek bir kıymetten ve hakikatlerden uzak, değersiz bir eser meydana getirmeye mahkûm idiler. Çünkü memleketlerine batı anayasalarının noksan bir taklidini ithal etmekten başka bir şey yapmak, tabiî olarak, onlar için mümkün değildi.

İşte, görülüyor ki, bütün fenalıkların asıl sebebi bir tanedir. Bu sebep, «ecnebî kanun ve müesseseleri kabul ve ithal ettiğimiz takdirde yenilik ve terakkiye mazhar olacağımıza inanmak» hatasıdır.

Bütün felâketlerimizin kaynağı olan şu zararlı kanaat, acaba bize nereden geldi?

Fikrimizce bütün bu fenalıkları doğuran, batı medeniyetini anlamadan taklit edişimizdir. Cemiyetlerin tekâmülü kanununa hakkıyla vâkıf olmadığımız içindir ki, milletlerin kanun ve nizamlarını ve anayasalarını iktibas edecek olursak, bütün işlerimizde ve idarede onlar kadar gelişmeye nail olacağımıza inanıyoruz.

Bu uğursuz inanç yüzünden meydana gelen fenalıkları saymak uzun sürer. Yalnız şunu söylemek yeter ki, bu inanç, bizim kendi kendimizi islâha kabiliyetimiz olmadığı zannını uyandırarak, nefsimize olan itimadımızı tükettiği gibi, aynı şekilde, başkalarının da bize karşı olan itimat ve hürmetini yok etmektedir.

Bari bu acı ve elim tecrübelerden istikbal için bir ibret dersi alsak da, büsbütün iş işten geçmeden, bozukluğu mümkün olduğu kadar tamir etmek hususunda bize yardımı dokunsa.

Kanun-u Esasi Bizim İçtimai Hal ve Mevkiimize Uygun Değildir.

Osmanlı Kanun-u Esâsî'si güya büyük bir hürriyetperverlik eseri olarak, tâ Arabistan çöllerine kadar uzanan Osmanlı ülkelerindeki bütün milletlere, asrımızın en ileri milletlerinin bile çoğunun sahip bulunmadığı siyasî hak ve hürriyetler bahşediyor.

Halbuki Osmanlı milletinin çoğunluğunun, tamamen ilkel bir cemiyet hayatı yaşadıkları; halkın halen, cismânî veya dinî ve ruhânî bir reisin hüküm ve nüfuzuna körü körüne itaat etmekte olduğu, bu reislerin ise halkın cehaletini kendi hesaplarına kazanç vesilesi yaptıkları ve bundan insafsızca istifade ettikleri kimsenin meçhulü değildir.

Şu hale göre, böyle bir içtimâi seviyede bulunan milletin, bu derece mühim siyasî hak ve hürriyetlere sahip olması, tarihte ilk defa vukubulmaktadır, denebilir. Böyle bir durumun son derecede gayri tabiî olduğu da âşikârdır.

O derecede ki, eğer seçimler tabiî şekilde cereyan etmiş ve seçmenler kendi vekillerini seçmek hususunda serbest bırakılarak şahsî temayüllerine uymuş bulunsalardı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı ağalar, beyler, şeyhler, papazlar veya bunların temsilcilerinden meydana gelmiş garip bir meclis manzarasını gösterecekti.

Böylece en ileri hürriyet nazariye ve kaideleri ile millî hâkimiyet adına olmak üzere, fakat hürriyetper-verliğin asla kabul edemeyeceği ve şimdiye kadar görülmemiş bir derebeylik idaresine dönülmüş olacaktı.

Kanun-u Esâsî'nin asla temenni edilmeyen, fakat pek tabiî olan bu neticelerinden memleketin korunması için, az çok keyfî ve meşrutiyete aykırı birtakım tedbirlere başvurulmağa mecbur kalındı. Bu hileler sayesinde halka, kendileri tarafından isimleri bile bilinmeyen kimseler vekil olarak kabul ettirildi. Bunlar, durumu kurtaracak kadar hürriyetçi oldukları sanılan kimselerdi.

Fakat bir fenalığın bu şekilde önüne geçilmek istenmesi, diğer bir fenalığı doğurmuştur. Çünkü bu suretle millî meclisin mahiyeti değiştirilerek, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Osmanlı Milletinin ciddî ve hakikî değil, mevhum ve indî bir mümessili durumuna düşürülmüştür.

Memleketin içtimaî durumu ile siyasî hakları arasındaki bu büyük nispetsizlik bâki kaldıkça mecburen böylece devam edip gidecektir. Çünkü cemiyetin zarurî ihtiyaçlarını dikkate almayan kanunlar, bu ihtiyaçların baskısı ile şekil değiştirmeye mahkûmdur.

Mantık veya nazariye bakımından ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, hayatın gerçeklerine uymayan kanunlar zararlı olmaktan kurtulamazlar. Sûiistimallere sebep

olan, keyfî ve müstebit idareyi doğuran bu zararlı kanunlardır. Bunlar, sonunda halkın da ahlâkını bozarlar.

Eğer bir anayasa, her meşrutî idarenin esası olan milli meclisin -fazla hakiki bir mahiyeti bulunmasa da- teşekkülüne bile müsait değilse, bu Kanun-u Esâsî'nin bizim halimize ve İçtimaî durumumuza uymayacağı açıktır.

Fakat ne yazık ki, memleketin Kanun-u Esâsî'si, onun yalnız içtimâi seviyesine değil, hattâ bundan fazla olarak içtimâi teşkilât ve müesseselerine de aykırı bulunuyor.

Batı toplumlarında pek büyük bir rol oynayan «tarihî asalet» Osmanlı toplumunda bilinmez. Osmanlılık âleminde, «burjuva» denilen halk, tamamiyle ehemmiyetsiz bir içtimâi âmildir. Halbuki Avrupa toplumla-rında, milletin mukadderatı üzerinde pek büyük bir hüküm ve nüfuza sahiptir.

Buna karşılık Osmanlı cemiyetinde «memurlar» en faal ve münevver bir unsur teşkil ederler. Bu vazife pek parlak ve çekici olduğundan zamanımızda bile her aydın Osmanlının ideali, hükümet memuru olmaktır.

Halbuki memurluğa has olan kayıtsızlık, tevekkül, teslimiyet ve mes'uliyetten kaçınmak şeklindeki ruh haleti, memurları her türlü fedakârlık ve şahsî teşebbüs hislerinden mahrum kılmaktadır. Bu yüzden Osmanlı memur tabakasının, Avrupa'daki asilzade ve burjuva sınıflarının ifa ettikleri vazifeyi yerine getirebilmesi mümkün değildir. Çünkü bizim memurlarımızın aksine olarak, asilzade ve burjuva sınıfı mensupları, hareketlerinde serbest ve müstakil, medenî cesaret sahibi ve müteşebbis kimselerdir. İşi ve mes'uliyeti arar ve severler, fedakârlık hisleri taşırlar.

Böyle, meslekleri icabı olarak memleketin zararına yaşayan bir alay hükümet memurunun, başka yerlerde şahsî teşebbüsleri ile o memleketlerin saadet ve imarını temin eden asilzade ve burjuva sınıflarının haiz oldukları kıymete sahip olamayacakları meydandadır.

Memurların, asilzadeler ile burjuva sınıfının yerini tutacağını zannetmek, âdeta iktisatta tüketim ile üretimi birbirine karıştırmak kadar büyük bir hataya düşmek olur.

O halde, kendisini meydana getiren esaslar, bizimkilerden bu derecede farklı olan bir toplumda kurulan siyasî teşkilâtlar bizim cemiyetimize nasıl faydalı olabilir?

Bu hususta edindiğimiz tecrübe kesindir. Bu şekli ile, şimdiki siyasî yapımızın içtimâi yapımızla uyuşması imkânsızdır.

Mücedditlerimizi bu kadar büyük hatalara düşüren şey şudur: Onlar memleketin siyasî vaziyetini istedikleri gibi değiştirmekle, içtimâi durumunu da değiştirmeye muvaffak olabileceklerini zannettiler. Sadece birtakım kanun ve nizamların, bir milletin içtimâi yapısını istenildiği gibi değiştirebileceği, bütün toplumun hükümetin heves ve hislerine tâbî bulunduğu gibi, safdilce fikirlere kapılmak hatasına düştüler.

Bir fenalığın ortadan kaldırılabilmesi için çeşidinin, mahiyetinin ve onu meydana getiren sebeplerin tam olarak bilinmesi, zararını yok etmek için de gerekli en doğru ve en tesirli vasıtalara başvurulması lâzımdır.

Halbuki memleketin düştüğü fena durumu gidermek için başvurduğumuz tedbir ve vasıtalar isabetsiz olmuştur. Bu isabetsizlik ise, fenalığın çeşidini, mahiyetini ve gerçek sebeplerini anlayamamış olduğumuzun en kuvvetli ve açık delilidir.

Gerçi toplumların uğradıkları fenalıkların sebebi, hemen daima ve her yerde, kuvvetlilerin baskısı, yani istibdattır. Fakat bu fenalığın her yerdeki sebeplerinin, mâhiyetinin ve imkânın elverdiği giderme çarelerinin aynı olduğuna asla hükmedilemez.

Bizim Osmanlılık âleminde istibdat garptakinden pek farklı bir mahiyet taşır, sebepleri de aynı şekilde farklıdır:

İslâm inancından çıkan adalet esasına dayanmakta bulunan kanunlara daima tâbi olmaları sayesinde müs-lüman toplumlar, her zaman için kâfi derecede eşitlik ve hürriyet taraftarı bir nizam içinde yaşamışlardır. Bu eşitlik ve hürriyet, sadece kendi içtimâi durumları ve siyaset adamlarının tahammül derecesi ile sınırlanmıştır.

Müslüman toplumlarda şahsî veya mevkiden gelen hiç bir imtiyaz istibdat ve tegallüp sebebi olamaz. Bu cemiyetler, adalet ve hakkaniyet esaslarını tatbik etmekle mükelleftirler. Garpta, din ve mezhep adına yapılan zulümler cemiyeti kanlara boyarken, bu esaslar sayesinde, İslâm memleketlerindeki gayri müslim cemaatler mes’ut ve rahat bir hayat sürmüşlerdir.

Bu esaslar, geniş ve aydın bir görüşle tefsir ve tatbik olunduğu zamanlarda, İslâm cemiyetleri yükselmiş ve mes’ut olmuşlardır. Aksine terk ve ihmal edilince veya yanlış anlaşılıp fena tatbike konulunca da baştakilerin istibdadı altına girerek müstahak oldukları hâle düşmüşlerdir.

İşte bunun için müslüman toplumlar, geçirdikleri inkılâp devrelerinin hiç birinde, batı ülkelerinde aralıksız devam edip giden iç mücadeleleri görmediler. Yine bu sebeple, müslüman memleketlerde istibdat, kanun nazarında câiz olmadığından, gayrimeşru, keyfî ve şahsî bir idare durumundadır.

Batı toplumlarında ise aksine olarak, aynı memlekette oturan, aynı mezhebe ve ırka mensup kimselerin içtimâî ve siyasî bakımlardan birbirlerinden farklı mevkilerde bulunmaları dikkati çekmektedir. Çünkü bu farklılık birtakım aşılmaz hudutlarla da tespit edilmiş durumdadır.

Aynı topluma mensup şahısların çoğu zaman böyle aşağı mevkilerde bulunması, onları mücadeleye mecbur etmektedir. Bu farklar ortadan kalkıncaya kadar, kendilerine ait olan içtimâi ve medenî kanun ve nizamlara daha çok eşitlik sokabilmek için çalışmaya mecbur

olmaktadırlar.

Halbuki aynı toplumda bu farklılığın devamını isteyenler de vardır. Diğerlerinin kaldırmakta büyük menfaat gördükleri farkların devamından aynı derecede fayda gören imtiyazlı bir sınıf bulunmaktadır. Bu sebeple iç mücadeleler âdeta müzmin bir hale gelerek devam etmekte bazen de kanlı ihtilâllere sebep olmaktadır.

İçtimâî mevkilerdeki farklılık ve eşitsizlik veya şahıs ve sınıfların imtiyazları esasına dayanarak meydana gelmiş olan bu cemiyetlerde istibdat ve tegallü-bün kanunen cevaz bulması ve bir meşruluk kazanması da zarurî olmaktadır.

Şu basit mukayese bile bize gösterir ki: İstibdadın garp cemiyetlerindeki şeklinin aslı, menşei ve mahiyeti, İslâm cemiyetlerindeki şeklinin asıl, menşe ve mâhiyetinden büsbütün farklıdır. Bu sebeple, istibdadı önleme usulü de garpta başka, bizde başka olacaktır.

Avrupa milletleri insanlar arasında bulunması lâzım gelen tabiî eşitliği kendi aralarında kurmak istediler. Bunun için de gerek toplum, gerek fert olarak faaliyetlerine engel olan kayıt ve nizamlardan kurtulmaya ve daha fazla içtimaî ve siyasî hürriyetler temin etmeye çalıştılar.

Bu yolda «aristokrasi» usulünden ayrılarak içtimâî ve siyasî kuruluşlarını «demokrasi» usul ve kaidelerine uydurmaya devamlı olarak çalıştılar.

Bu hususta da biz onları taklit etmek iddiasında bulunamayız. Çünkü «aristokrasi» usulünden habersiz olan bir cemiyeti «demokrasi» usulüne uydurmaya çalışmak, doğru düşüncenin işi değildir. Bu gibi iddialar pek zayıf bir taklit fikrinden doğuyor. Çünkü eğer biz bir ilerleme neticesi olarak daha fazla serbestliğe hakikaten ihtiyaç duysaydık, onu elde etmeye ciddî olarak gayret ederdik. O zaman bir milletin kendi siyasî ve içtimâi esaslarını terk ve ihmal edip de, başka milletlerin içtimâi ve siyasî esaslarını gelişi güzel kendine mal etmeye çalışmasının ne kadar tehlikeli bir hata olduğunu da görürdük.

Bizler artık, kendi millî esaslarımızın korunması gerektiğini, cemiyetimizin daima bu esaslara dayanmış olduğunu, bundan sonra da bunlara dayanmayacak olursa yıkılıp mahvolmaya mahkûm bulunduğunu anlamış bulunuyoruz.

Kanun-u Esâsî, Siyasi Durumumuza Uygun Değildir...

Kanun-u Esâsî'miz içtimâi durumumuza uygun olmadığı kadar, siyasî durumumuzla da açıktan açığa uyuşmaz bir haldedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş esasları çok özel bir mahiyet taşır. Bu devleti teşkil eden milletler, ırk, lisan ve millet olmak bakımlarından o kadar farklıdırlar ki, böyle bir siyasî teşekküle bir Avrupalı pek güç akıl erdirebilir.

Çünkü, Avrupa'lıların fikir ve inançlarına göre siyasî birlik, lisan ve mezhep beraberliği ile birbirine bağlı olan kimselerin birleşmesinden meydana gelir. Halbuki Osmanlı siyasî birliği ırk ve lisan birliğinden ve hattâ çoğu zaman âdet ve gelenek birliğinden bile uzaktır.

Bu sebeple Osmanlı siyasî birliği, Avrupa hıristi-yan hükümetlerinde olduğu gibi milliyet esasına değil, İslâm birliği ve kardeşliği esasına dayanmaktadır. Esasen İslâmiyete has olan bu his sayesindedir ki dünyadaki bütün müslümanlar kendilerini birbirlerinin kardeşi sayarlar.

Bazı mütefekkirler, böyle bir siyasî birliğin hakikî ve devamlı olamayacağını iddia ediyorlar. Fakat Osmanlı tarihi onların bu iddialarını kat'î olarak yalanlıyor. Ayrıca şunu da ilâve edelim ki, icap ve ihtiyaçtan anlaşılmak ve yerine getirilmek şartı ile, böyle bir siyasî birliğin de diğerleri kadar değerli olmaması için mantıkî bir sebep yoktur.

Ne yazık ki bizim mütefekkirlerimizden pek çoğu, bir milletin lâyık olduğu saadetin derecesini batıya olan benzerliği ile ölçüyorlar. Batılı milletleri ne kadar çok taklit edebilirsek o kadar mes'ut olacağımıza inanıyorlar. Halbuki bizim bu şekilde garp milletlerini taklit etmemiz kendi şahsiyetimizden, mâzimizden, âdet ve inançlarımızdan ve âdeta varlığımızdan sivrilip çıkmamızdan başka bir mânâ ifade etmez.

Halbuki her türlü beşerî ilerlemenin, insanların çalışma ve zekâsından ve muhitleri ile zamanlarının ihtiyacını hakkiyle anlayıp ona göre tatbikata olan istidatlarından meydana geldiğinde hiç şüphe yoktur.

Bize göre vazifemiz, her türlü taklit fikrinden uzak kalarak, yalnız Osmanlı birliğini sağlam ve kuvvetli kılmak için, aklın ve gerçeklerin bize göstereceği vasıtalara başvurmaktan ibarettir.

Bu sebeple, bizim siyasî birliğimizin esaslarına tamamiyle aykırı bir takım esaslar üzerine kurulmuş olan yabancı bir meşrutî idareyi alıp tatbike kalkışmanın pek kötü bir hata olduğu fikrindeyiz.

Avrupa devletlerinin siyasî birlikleri, birer mütecanis unsurun asırlardır meydana getirdikleri birlik ve beraberliğin neticesidir. Bu milletlere ait olan bir anayasa, siyasî

birliği, mütecanis olmayan birtakım unsurların beraberliğinden ibaret, bizim gibi bir milletin nasıl olur da işine yarar.

Batılı milletlerin siyasî teşkilâtlarını taklit etmek, bizdeki siyasî bağların özel durumuna dikkat etmemek, netice olarak da Osmanlı siyasî birliğini dağıtmak demektir.

Her anayasanın yerine getirilmesi gereken şartlarının ilki milletin siyasî birliğini kuvvetlendirip geliştirmekten ibaret olduğuna göre, kanun-u esâsî'mizi seçerken çok aldanmış olduğumuzu itiraf etmemiz lâzım gelir.

Netice

Yukarıdaki tafsilâttan da anlaşılacağı üzere, batı kanun ve nizamlarının nakledilip alınması efkâr-ı umu-mîveyi o hale getirmiştir ki, kendi anayasasının kendi millî eseri olması gerektiğini, kendi gelişme ve inkılâplarının tabiî bir neticesi bulunacağını anlayamamaktadır. Bir milletin kendi ihtiyaçlarından ve vazifelerinden bu derecede habersiz olması ve bu yüzden de bu kadar hatalara düşmesi pek nâdir görülen bir haldir.

Bizim gibi aşırılıktan aşırılığa düşen bir milletin meşrutiyet idaresini kurarken gösterdiği başarısızlığın onu mazideki hataya tekrar sevketmesinden korkulur. Bu hata, çektiği felâketlerin en birinci sebebi olan mutlakiyet idaresidir. Bu uğursuz maziye dönüş ise âdeta intihar demektir. Çünkü ne denirse densin, bundan sonra meşrutî idareden başka bir idare bizim işimize gelmez. Bize ciddî, şeref ve namusa uygun bir meşrutî idareyi temin edebilecek olan ise, ancak gerçeklere ve faaliyete dayanan, millî usul ve âdetlerimize, içtimâi ve siyasî fikirlerimize uygun bir anayasa olabilir.

Bu Halin Mesulleri Kimlerdir?

Sözümüzü bitirmeden önce mes'uliyet bahsine dair birkaç şey söylememize müsaade olunsun. En büyük mes'uliyet, batı kanun ve nizamlarım alma usulünü koymalarından dolayı son asır devlet adamlarımıza aittir. Bunların o yola girmelerine, taklit etmek istedikleri milletlerin içtimâî ve siyasî durumlarını ve almak istedikleri kanunların menşe ve mâhiyetini bilmemeleri sebep olmuştur.

Bunlar, batı taklitçiliğinin kendilerine milletin düşmanlığını çekeceğini biliyorlardı. Bu yüzden belki hükümdarın cezasına da uğrayacaklardı. Bu düşüncelerle yabancıların yardımına sığındılar. Ecnebiler de onlara sahip çıkıp yardım etmekten geri durmadılar. Yabancılara dayanarak kendilerini batı medeniyetinin temsilcisi olarak gösterebildiler. Ve böylece memleketin en ziyade hürmete şâyân olan ahvâl ve âdetlerine düşman kesildiler.

Fakat bu teşebbüslerinde de muvaffak olamadılar. Memleketin bütün müesseselerinin biri millî ve diğeri efrencî olmak üzere ikiye ayrılmasına sebep oldular. Bu durum bilhassa adliye ve maarif meselelerinde en ziyade göze çarpacak şekildedir.

Halbuki hiç kimse bütün felâketlerimizin ve memlekette görülen keşmekeşin asıl suçlularının bunlar olduğunun farkına bile varmamıştır. Bu adamların isimlerinin hâlâ hürmetle anılması, başımıza gelen felâketlerin sebepleri ile asıl suçlularını anlayıp tespit etmekteki aczimizi gösterir.[161] Bu aciz bugün de, İnkılâp'tan beri bîçâre memleketimizin başına gelen bütün belâlardan sadece İttihat ve Terakkî Partisi'nin mesul tutulmak

istenmesiyle meydana çıkıyor. Herkes bu partiyi meşrutiyet idaresini mahvetmiş olmakla suçluyor. Halbuki bu parti, meşrutiyeti bugün kendisini bu şekilde itham etmekte olanlara karşı kurmuştu. Bu bîçâre memleket sanki şimdiye kadar güzel idarelere nail olmuş gibi, bu parti, memleketi iyi idare etmeyi başaramamış olmakla suçlanıyor.

Ne yazık, şurası unutuluyor ki, bir idare valnız bir adamın veya bir partinin değil, bütün bir neslin eseridir. Sultan Hamid kendi adıyla yâd edilen «Îdâre-i Hamidiyve»nin tek âmili ve kurucusu değildi. Belki bu idarenin mühim âmillerindendi, fakat Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, muasırları başka bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebep olacaklardı.

Meşrutiyet idaresi de bugünkü neslin bir eseridir. İttihat ve Terakki ise, Kanun-u Esâsî'nin elde edilmesi yararlılığında bulunmuş başlıca âmillerden biri olmaktan başka bir şey değildir.

Dolayısiyle meşrutiyet idaresinin başarısızlığındaki mes'uliyetler muhtelif âmiller arasında ehemmiyetleri nisbetinde taksim olunmak lâzımdır. En büyük mes'uliyet hissesi ise hiç şüphesiz bugünkü nesle isabet edecektir.

Gerçi ilk Osmanlı Meclis-i Meb'usan seçimini yapan İttihat ve Terakki olduğu gibi Kanun-u Esâsî'de değişiklikler yapan da İttihat ve Terakki'nin aynı meclisteki ekseriyetidir. Fakat tecrübe ve bilgiden mahrum, şiddetli vatanseverlik his ve hayalleri ile dolu birtakım ihtilâlcilerden[{162}] meydana gelmiş bir meclisten ne beklenebilirdi?

Başka bir memlekette de olsaydı, bu şekilde kurulmuş bir meclis, aynı durum karşısında bundan başka türlü hareket edemezdi.

Fakat buna karşılık o memlekette, bu meclisi irşad edecek ve bir denge unsuru meydana getirebilecek derecede medenî cesarete sahip, birtakım mutedil ve makul kimseler de bulunurdu.

Bizdeki Kanun-u Esâsî tadilâtının pek aşırı bir şekle girmesi, sadece bu mutedil ve makul unsurun yokluğundan ileri gelmiştir. Çünkü ne icra kuvveti, ne âyân, ne ulema, ne de devlet ricali kendilerine yol göstermişlerdir. Ve hattâ, hükümet idaresinin İttihat ve Terakki'nin tecrübesiz ellerine düşmesi bu rical ve ileri gelenlerin acz ve meskenetinden ileri gelmiştir. Çünkü bunlar vazifelerini, Sultan Hamid idaresi zamanında daha iyi bir şekilde yapmaya muvaffak olsalardı, memleket bir ihtilâlciler cemiyetinin tecrübesizliğine maruz kalmazdı.

Görülüyor ki, bir memleketin dûçar olduğu felâketlerin sebeplerini ve mes'ullerini doğru olarak tâyin etmek kolay değildir. Çünkü bu gibi üzücü durumlarda beşerî haller pek kolaylıkla gelişir.

Eğer biz, sebeplerle mes'uliyetleri ayırıp ortaya koyabileydik memleketimiz pek çok belâlardan masûn kalırdı.

Sözümüze son vermeden evvel yine tekrar edelim: İdare-i Hamidiyye'den dolayı yalnız Sultan Hamid değil, muâsırları da itham ve mes'uliyet altında oldukları gibi, meşrutiyet idaresinden dolayı da en fazla itham ve mes'ulivet altında bulunanlar İttihat ve Terakki değil, bugünkü nesildir. Çünkü her iki idare sırasında da muâsırlar en tabiî ve en mühim vazifelerini yerine getirmemişlerdir.

Her iki devirden de en fazla mes'ul olan ve itham altında bulunanlar, içimizde en aydın ve en tecrübeli geçinenlerdir.

İkinci Kitap: Mukallitliklerimiz

Bir müstebiti zorla tahtından indirmekle bir millet hürriyetine kavuşmuş olmaz. Asıl lüzumlu olan şey, istibdadın tekrar geri gelmemesini temin etmektir. Zulüm ve yolsuzluk tohumları yaşar ve istibdadın baskısı bir milleti karşı koymaya sevk edecek yerde korkutursa, millet cesaretsizlik ve itaat gösterirse, zulüm ve yolsuzluklar yeniden baş gösterir.

Hürriyet; insanoğlunun hakikati arama ve adaleti gerçekleştirme yolundaki çalışmalarının bir meyvesidir. Bir milletin sahip bulunduğu hürriyetinin derecesi, manevî ve fikrî ilerleme yolunda sarf edeceği gayretlerle ölçülür.

Bize gelince; eski hakan Abdülhamid'in elinden kaçırdığı istibdat ve tahakküme yeniden sahip olmasına şanlı ordumuzun manî olduğu malûmdur. Bu sayede, siyasetteki tecrübesizliğimizi telâfi edebildik. Aksi halde zaten felâket içinde bulunan memleketimizin dehşet verici cinayetlere sahne olacağı ve hürriyetimizin kana boğulacağı şahsî tecrübelerimizle sabit olmuştu.

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini gerektiren malûm vak'alar[163] bizde şu kanaati uyandırdı ki: Muasır milletlerin derecesine ulaşmadan önce yapılacak ciddî pek çok işlerimiz vardır.

Buna rağmen bugün, zamanın gerçeklerine aldırmayarak bizi çeşit çeşit nazariyeler peşinde koşturan bir hayalperestliğin içine düşmüş gibi görünüyoruz.

Hayatın gerçek yüzü bizi hâlâ kendisine çekemiyor. Biz hâlâ güya ilmî, birtakım umumî görüşlerden çıkmış olan nazariyeleri tercih ediyoruz. Bu nazariyelerin ise zihinleri bir sürü mücerret fikirlere bağlamaktan başka bir faydası olmuyor. Bu mücerret fikirlerden çıkan düsturların, tatbikatta neye yarayacaklarını tahmine imkân yoktur.

Bizim dimağımız henüz eşyadan fikirlere intikal edemiyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyor. Çünkü bu sayede düşüncelerimiz sonsuz hayaller içinde, her şeyi kendi emellerine göre tertip edebileceği muhayyel bir muhit bulabiliyor.

Bu yüzden bizi hiç bir şey memnun etmiyor. Her şeyde ümitlerimizi kıracak bir noksan buluyoruz. Aydınlarımızın çoğu, elde edilmesi imkânsız birtakım emeller peşinde yorulup beziyorlar.

Batının medeniyeti, siyasî ve içtimaî müesseseleri bizde pek tabiî olarak bir hayranlık uyandırmıştır. Bu hayranlığın şevki ile Avrupa milletlerinin tecrübelerinden istifade etmeyi şiddetle arzu ediyoruz. Bu arzu, bizim fikir hayatımıza, felsefemize, siyasî ve içtimaî faaliyetlerimize başkaca bir özellik getirmektedir.

Her milletin kendine has fikirleri ve ihtiyaçları olduğu için, siyasî ve içtimaî meselelerde

başka bir milletin tecrübelerinden istifade etmek kadar güç bir iş olamaz.

Her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmasaydı, içtimaiyat ilmi (sosyoloji), hayvanat ilmi (zooloji) ile garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Bunun içindir ki, başka milletlerin tecrübelerinden istifade etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkânsız birtakım hatalara düşmemesi güçtür.

Gerçi, başka milletlerin, çoğu zaman pek pahalıya malolmuş bulunan siyasî tecrübelerinden zahmetsizce istifade edebilmek pek çekici bir şeydir.

Fakat garbın düşünce tarzı ve ruhî halleri ile şark'ın düşünce ve ruhu arasındaki ortak noktalar -ekseriya umulanın aksine- pek azdır. Bu yüzden, böyle bir istifadeye kalkışmak çok tehlikeli olur.

Gerçekten de, şark dünyası, garp dünyasından o kadar farklıdır ki, gayet basit kelimeler bile bir çok defa aynı mânâ ve şumulü taşımazlar. Meselâ «eşitlik» tâbiri, bizde hiç bir haset, kin veya tecavüz hissi uyandırmaz. Zira insanlar arasında şahsî meziyetler sebebi ile meydana gelmiş olan eşitsizlik, açıkça demokrat olan İslâm toplumu içinde gayet tabiî sayılmıştır. Yine aynı sebeple «hürriyet» bizim için içtimaî bir zinciri kırmak, siyasî bir kölelikten kurtulmak demek değildir.

Şarkı garptan ayıran en görünür fark, Avrupa'nın putperestlikten Hıristiyanlığa geçmesine rağmen, ruhbanlık ve asillik imtiyazlarının baskısı altında yaşamasıdır. Bu hal ise tabiî olarak zulme ve düşmanlığa sebep olmuştur.

Şark ise İslâmiyet ile şeref bulduktan sonra ne ruhban sınıfını, ne asilzâdeleri ve ne de bir başka keyfî imtiyazı tanımıştır. Hangi ırk ve mezhebe mensup olursa olsun, bütün insanlar arasında hakikî bir adalet, tabiî bir eşitlik ve samimî bir kardeşlik dünyası kurmaktan başka gayesi olmayan bir «adalet ve eşitlik kanunu»na tâbi olmuştur.

Gerçi müslümanlar da, zamanın ve içinde yaşadıkları muhitin tesirlerinden tamamen kurtulamadıklarından, bu kanunun hükümlerine her zaman ve tam olarak uymamışlardır. Fakat hiç bir tarih devresinde bu kanunun hüküm ve tesirinden tamamen çıkmış değillerdir. Bu sebeple, müslüman milletler aynı devirde yaşadıkları hıristiyan milletlerden daha fazla müsamahakâr, adalet sahibi ve hürriyetsever olmuşlardır.

İslâmiyetin, içtimaî ve siyasî müesseselerimiz üzerinde insanlık sevgisi bakımından meydana getirdiği güzel ve yerinde tesirler sayesindedir ki, son inkılâbımız herkesi şaşırtacak bir sükûnet içinde vukubul-muştur.

Bu hususta bir itiraz olarak, İslâm kanunlarına tâbi olan Osmanlı cemiyetinin, ilk teşebbüsü ile meşrutiyet usulünü tesis etmesi gerektiği halde bu teşebbüsün, neden ancak pek çabuk sona eren kısa bir başarı kazanabildiği ileri sürülebilir.

Buna karşılık 1293 (1876) senesindeki ilk teşebbüsümüzün, siyasî hürriyetimizin esaslarını koyduğunu ve buna kâfi geldiğini söyleyebiliriz. Hattâ Sultan Ab-dülhamid

istibdadının bile bunları açıkça inkâra cesa-ret edemeyerek, ilk Kanun-u Esâsî'nin tatbikine ancak hile ile manî olabildiği dikkate alınmalıdır.

O zaman kötü bir tesadüf Osmanlı tahtına eski hakan gibi istibdada meyilli bir padişah getirdiği gibi, acı bir mağlûbiyetle bitecek olan bir muharebe de üstüne gelmişti.[{164}] Böyle olmasa idi, hür müesseselerin gelişeceğinden şüphe edilmezdi.

Memleketimizin siyasî ve içtimaî şartlarının farklı olması sebebiyle, aslında ne kadar doğru olursa olsun garp milletlerinin siyasî ve içtimaî tecrübelerinden istifade etmeye kalkmak bizim için tehlikeli olacaktır. Bu arzunun, üzerimize düşen vazifeleri doğru ve akıllıca ele alma işinde bir engel olarak karşımıza çıkacağından korkulur.

Bu istifadenin bize kıymetli bir yardımcı ve rehber olabilmesi son derece itidâl ve basiret ile hareket etmemize bağlıdır. Yazık ki, bu derecede bir itidal ve basirete sahip olduğumuzu iddia edecek durumda değiliz. Meselâ, eski hakandan yüreklerimizde kalan korkunun şevki ile, Kanun-u Esâsî'mizi tâdil etmeye mecburiyet hissettiğimiz zaman, Avrupa, bilhassa Fransa tarihinden çıkardığımız nazariyat ve kaideleri yeteri kadar kendimize göre değiştirmeden kabul ettik. Kendi muhitimizle gerçekte hiçbir alâkası olmayan birtakım fikir ve görüşlere iyi kötü demeden sahip çıktık. Avrupa anayasalarından herhangi birini kopya etmenin kâfi geleceği zan ve inancına düştük.

O mühim anlarda işlediğimiz hatanın ne kadar tehlikeli olduğu daha şimdiden görünmektedir. Çünkü bugün vardığımız netice, sert bir istibdadın enkazı üzerine haddi aşan bir parlamentarizm usulü koymaktan ibaret kalıyor. Bu çeşit bir değişiklik yüzünden istikbalin bize ne gibi garip haller hazırladığını kestirmek imkânsızdır.

Kanun-u Esâsî'mizi, ecnebî müesseselere karşı âdeta körü körüne beslediğimiz bir hayranlığın sebep olduğu yersiz bir hevesin şevki ile değiştirmemize hiçbir şey mâni olamadı. Silâhı elinden alınan bir diktatörün hâlâ devam eden korkusu sebebi ile Kanun-u Esâsî'mize lüzumundan fazla halkçı ve serbest bir şekil vermemizi hiçbir düşünce durduramadı. Fakat bu kanunu, şimdiki şekline riayet ederek gereği gibi tatbik edeceğimiz de belli değil!

Çünkü bir milletin yaşadığı gerçek hayatın ihtiyaçları kaçınılmaz şeylerdir. Bunların eksikliği hayatı tahrip eder, onulmaz yaralar açar. Hayatın sun'î şeylere tahammülü yoktur. İhtiyaçlarına uymayan her şey kendiliğinden kaybolmaya mahkûmdur.

Hayatın katı gerçekleri hakkını alır, ne kadar ince ve sanatlı da olsa «söz»e galip gelir, hataları meydana koyar ve boş fikirleri ortadan kaldırır.

Meşrutiyetimize daha hür bir mahiyet vermek, onu daha demokratik bir hale koymak sevdası ile, bu usulün doğru ve samimiyetle tatbik olunmasını -imkânsız kıldık demeyelim ama- pek fazla güçleştirdik. Çünkü bizim kabul eylediğimiz parlamentarizm usulü -ki teşrii kuvvetin üstünlüğü esasına dayanır- ancak millî birliğin kuvvetle kurulmuş

bulunduğu bir memlekette tatbik olunabilir. Milliyet meselesi ise bizde ne yazık ki başka şekildedir. Ayrıca bu usul mütecanis bir cemiyet arasında tatbik olunabilirken, bizde o da mevcut değildir.

Elhâsıl, parlamentarizm usulü, bizde varlığı iddia edilemeyecek olan birtakım hasletlere, istidat ve alışkanlıklara bağlıdır.

Buna göre parlamentarizm usulümüzün değişeceği muhakkaktır. Osmanlı Kanun-u Esâsî'si, metni bakımından değilse bile fiilen ikinci bir değişikliğe mahkûmdur. Bu seferki değişiklik, kıymetleri şüpheli birtakım münakaşa ve nazariyeler, anlaşılmaz şerhler ile vukubulacak değildir. Kanun-u Esâsî'nin tatbikatı sırasında yani tecrübe ile meydana gelecektir.

Taşıdığı, uyulması imkânsız ve yabancı unsurlardan bu şekilde zamanla kurtulacak olan «vekâlet usulü» nasıl olması gerekiyor ise o hali kazanacaktır. Temenni ederiz ki bu tatbikat en müsait şartlar altında olsun da bize pahalıya oturmasın!

Avrupa müesseselerine gösterdiğimiz aşırı bağlılık, Kanun-u Esâsî'mizde değişiklik yapılmasında bizi pek garip hatalara düşürdüğü gibi Meclis-i Mebusan'ın faaliyetine dair olan teşkilâtın kurulmasında dahi iyi bir tesir icra etmemiştir.

Osmanlı inkılâbı, memleketin bütün içtimaî sınıflarına mensup unsurların bir elden yardımı ile sessiz bir şekilde vuku bulmuştu. Adalete ve hakka susamış olan bütün bir millet Sultan Hamid'in istibdadını kaldırmak, selâmet ve hürriyet idaresine kavuşmak için birleşmişti. Bu sebeple, Avrupa parlamentolarında mevcut olan siyasî fırkalar Osmanlı Meclis-i Mebusanında bilinmiyordu.

Fakat batılı üstadlarımız bize öğrettiler ki: Bir milletin siyasî hürriyeti, çeşitli fırkaların dikkatli ve şiddetli rekabetleri olmadıkça devamlı olamaz.

Biz de, bu gibi fırkaların yokluğunun meşrutiyetimize zarar vereceğini zannederek hemen bunları kurmaya kalkıştık. Başka bir şey yapamayacağımız için de birbirine düşman gruplar teşkil ettik. Husumet ve rekabet insanlar arasında daima mevcut olduğundan, kolaylıkla muhalif cereyanlar meydana çıkardık.

Bu isteklerimiz de yerine geldikten sonra «siyasî fırkaları kurduk, endişelerimize sebep olan noksanımızı giderdik» sandık. Siyasî hürriyetimizle beraber meşrutiyet usulünü de takviye edip sağlamladığımıza inandık. İşin sonunda bu fırkalar ileri memleketlerde olduğu gibi kavga döğüşe başlayınca memnun olduk. Muhterem mebuslarımızın Meclis'te birbirlerine karşı gösterdikleri bu'z-ü adâvete, meşrutiyetimizin şeref ve haysiyetini yüceltiyor ve Meclis'in faaliyetini daha verimli kılıyormuş gibi safdilâne memnun olduk.

Fakat şu sualler gayri ihtiyârî olarak aklımıza geliyor: Acaba meşrutiyetin kabul edildiği her yerde siyasî faaliyetler sadece bu bölücü şekilde mi cereyan etmeye mahkûmdur?

Müşterek vatana hizmet edebilmek için aydın fikirli kimselerden, vatanseverlerden

meydana gelen Meclis'in, muhakkak birbirine aleyhtar fırkalara ayrılması mı şarttır?

Vatana faydalı maksatlarla hizmet için bir kısmının tatbik ettiği vasıtalar, diğer kısmın teklif ettiği vasıtalara uymazsa, bu hal iyi niyet ve samimî fikirlere sahip kimseler arasında, muhakkak ayrılık ve düşmanlık sebebi mi olmalıdır?

Siyasî çekişmelerin sebep olduğu ürkütücü manzarayı izah edip haklı gösterecek olan bunlar mıdır?

Aksine olarak fertler mânevî ve fikrî meselelerde bölünüp zıtlaşacakları yerde, birleşip kaynaşsalar daha çok verimli olurlar. İnsan bir dostluk ve sevgi muhiti içinde vazifesini daha iyi yapar, şahsen yükselir ve olgunlaşır.

Garpta cereyan eden hadiselerin daima faydalı ve güzel olduğu zannında bulunanlarca, -ki aydınlarımız arasında bu fikirde bulunanlar pek çoktur- dostluk ve yardımlaşmaya dayanan bir siyasî faaliyet düşünmek ham hayal gibi görülmektedir.

Acaba böyle bir fikrin şimdiye kadar siyasî faaliyetlere tatbik edilmemiş bulunması, hiç tatbik edilemeyeceğine hükmetmek için kâfi sebep midir? Halbuki aynı âhenk ve beraberlik fikrinin, ilmî ve fennî faaliyetlerde başarı ile uygulandığı görülmüyor mu?

Siyaset erbabının aksine fenciler meslek rekabeti gibi tembelce ve bencil hislerden uzak bulunuyorlar. Alimlerin beşeriyete hizmet emeliyle başvurdukları vasıtaların çokluğu ve başka oluşu anlaşmazlığa değil, birliğe sebep olmuştur. İşte bu birlik sayesindedir ki, çalışmaları hayret verici neticeler vermiş, zamanımızın fenni şaşırtıcı bir şekilde ilerlemiştir.

İnkılâp ve yenilik devrimizi, biz de dostluk ve beraberlik içinde açmıştık, böyle devam etmeli idik.

Osmanlı Parlamentosu, münakaşa ve çekişmeler sahnesi olacağı yerde bereketli bir tenkit ve konuşma zemini, sadece Osmanlılığın ilerlemesi ve yücelmesi his ve heyecanı ile birleşmiş bir vatanperverler topluluğu olmalı idi.

Siyasî vak'alar hiçbir zaman bir milletin arzularına göre cereyan etmez. Aksine o milletin tarihî geçmişine, uymakta olduğu içtimaî ve siyasî nizama göre şekillenir.

Avrupa'nın bugün bizce malûm olan siyasî durumunun başka bir şekilde bulunmaması, uzun bir müddet boyunca derebeylik nizamı altında gelişmeye mecbur kalmış olmasındandır. Bunu zarurî bir netice saymak gerekir.

Siyasî fırkaları bu eşitsizlik ve keyfî idare doğurmuştur. Meşrutiyet usulünü de asırlarca devam eden bu çalışmalardan sonra bu fırkalar kurmuşlardır.

Böylece garptaki siyasî partiler esas itibarı ile meşrutiyetin en tabiî dayanakları olduklarından Avrupa'nın siyasî hayatında müstesna bir önem kazanmışlardır.

Bizde de aynı sebepler mevcut olsaydı, partiler aynı rolü şüphesiz oynarlardı. Fakat bu sebepler olmayınca, ne olursa olsun, sözde siyasî partiler icat etmeye kalkıştık. Böylece hakikî bir serbestlik ve dostlukla dolu olan mazimizin ve bugünkü halimizin icaplarını görmeyerek geleceğimizi de tehlikeye attık.

İnkılâbımızın tabiî gelişmesini, birtakım usul ve nazariyeler adına bozarak, ne ettiğimiz hatanın ve kaybımızın ehemmiyetini, ne de mecburen uğrayacağımız zarar ve ziyanın genişliğini idrâk edemeden büsbütün tehlikeli, meçhul bir yola girdik.

Garpta milletvekilliği usulü, sadece partilerin sayesinde kurulmuş iken, biz aksine olarak, bu usulün sayesinde çeşitli partiler kurulmasını arzu ettik. Bu suretle pek büyük bir feraset hatasına düştük. Tesiri, müessir gibi telâkki etmek kadar büyük bir hatada bulunduk.

Dolayısiyle şu şartlar içinde vücuda gelen partilerden, aynı makul neticeleri beklemek, garptaki partilerden elde edilen iyilikleri ummak, çocukça bir şey olacağı gibi, partilerimizin Osmanlı siyasî hayat ve faaliyetleri içinde aynı üstün ve mühim mevkii alacaklarını hayal etmek de boşunadır.

Meclis-i Mebusan'ımızda cereyan eden münakaşaların şiddeti, mebuslarımızın yekdiğerine karşı gösterdikleri husumet, Osmanlı topluluğunda tam bir âhenk bulunmadığını ispata kâfidir. Fakat âhengi bozan bu kırgınlıkların esasını da tam olarak anlamak lâzımdır. Çünkü Avrupa'daki benzerlerine bakarak bizdeki husumetlere de, hürmete şâyân birtakım siyasî veya iktisâdi görüşler sebebiyle meydana gelmiş tabiî neticeler olarak bakılırsa pek garip bir hataya düşülmüş olur.[{165}]

Maalesef Türkiye'nin bugünkü hali bu çeşit telâkkilere müsait değildir. Bizim gibi, uzun bir zamandır felâketlere maruz kalmış olan ve siyasî varlığını koruyup sağlamlaştırmaya muhtaç bulunan bir memlekette -hiç olmazsa şimdilik- birbirine zıt siyasî görüşler olamaz ki, bu şekilde münakaşalar yapılabilsin. Yine memleketin bir başından öteki başına kadar hüküm süren müthiş sefalet de içeride iktisadî bir rekabete imkân bırakmaz. Bu gibi sefalet ve tehlike zamanlarında insanlar gayri ihtiyârî bir araya gelirler.

Bu hakikatlere rağmen, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında fikir birliği yoksa ve bu'z ü adâvet mevcut ise, bu hal Meclis'in gayri tabiî olduğuna ve memleketin menfaatlerine zıt bazı tesirlere zebun bulunduğuna delildir.

Zaten Osmanlı toplumunu teşkil eden millet ve ırklar arasında bir müddetten beri, bazı yabancı tesir-ve teşvikler sebebiyle millî ve ırkî rekabet ve nefretlerin ortaya çıktığı kimseye meçhul değildi.

Bu rekabet ve iddialar gerçeğe aykırı olduktan başka, Osmanlı unsurları arasında hüküm sürmesi gereken uyuşma ve dostluk hislerini de bozmaktadır.

Evet bu unsurların iddia ve rekabetleri adalete ve gerçeğe uygun değildir. Gerek tarafsız

tarihler ve gerek bugünkü cemaatlerin halleri de ispat eder ki, Habsburglar'ın[166] veya Romanof'ların[167] memleketinde görülen millî rekabetler veya ırkî nefretler Osmanlı diyarında hiçbir vakit mevcut olmamıştır. Mazide maruz kaldığımız istibdat hepimizin birden başına gelmişti. Nitekim bugün, hürriyet de bütün Osmanlılara eşit olarak feyiz vermektedir. Bütün bunlara rağmen ecnebilerin dolapları birtakım meş'um ihtiraslar ve çocukça hayaller sayesinde tesir sahası bulmuştur.

Diğer taraftan her çeşit kurtuluş ümidini, yenilik ve terakki arzusunu ortadan kaldıran istibdat devri de Osmanlılar arasında asırlardan beri devam eden bağların gevşemesine sebep olmakta idi.

Bu istibdat, o devirde Osmanlı devletinin varlığına karşı girişilen teşebbüsleri haklı gösteriyor ve kolaylaştırıyordu. Ecnebilerin Osmanlı ülkesini içinden parçalayabilecek tahriklerine engel olabilecek bir mâni yoktu. Çeşitli Osmanlı unsurları arasına ekilen ayrılık ve nefret tohumları herkesin gözü önünde bol bol saçılıyordu. Osmanlı istibdadına karşı, saadet vaadleri açıkça telkin ediliyordu.

Meşrutiyetin ilânı bu tahriklere son verdiyse de onların senelerdir uyandırdığı ümitler bir anda ortadan kalkamazdı. İşte Meclis-i Mebusan'ımızı cûş-u hurû-şa getiren de artık söndürülmüş olan bu ümitlerdir.[168]

Türkiye'de bu gibi temayüllerden doğan rekabetten başka bir rekabet yoktur. O halde, ümmetin vekilleri tarafından teşkil olunan mecliste cereyan eden kavgaların sebebini bu temayüllerde aramalıdır. Bu sebebin ise çeşitli unsurların, kendileri için besledikleri emeller ve hususî menfaatlerin yeni devir gelince kargaşalığa uğraması olduğu açıktır.

Şu halde bu kavgalar aslında Osmanlılık ile hususî menfaatlerin çatışmasından başka bir şey değildir. Böyle olunca da bizim siyasî partiler kurdurmaya çalışmamız Osmanlılığın yüce menfaatleri aleyhine olmuş, hâlâ hususî menfaatler peşinde koşanların ekmeğine yağ sürmüştür. Onların kanunî bir maske ile kurulmuş partiler sayesinde ve parlamentonun sağladığı dokunulmazlığın himayesi altında zararlı maksatlarını takip etmelerine imkân vermiştir.

Siyasî partilerimizin durumu o kadar gayri tabiîdir ki, çoğunluk, azınlığın eline geçmiştir. Bu hal idare tarzımızın tamamen terkini değilse bile herhalde pek çok değişikliklere uğramasını gerektirecek derecede tehlikelidir.

Garba hayranlığımızın tesiri ile giriştiğimiz içtimâi faaliyetlerimizi tetkik edecek olursak bunların da tenkit olunacak bir çok tarafları bulunduğunu kolayca görürüz.

Siyasî müesseselerde olduğu gibi, içtimaî faaliyetlerimizde de hayranlık marazına duçar olduk. İyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirine karıştıran ahlâk anlayışımız garip bir sarsıntıya uğradı. Bu yüzden biz, âdâb ve ahlâkımıza, geleneklerimize ve pek selîm, pek afif ve pek insaflı olan «Osmanlı şahsiyeti»mize karşı husumetimizi ilân ettik.

Osmanlılığın esaslarını zayıflatmak için şiddet kullanmaktan kendimizi alamaz hale geldik.

Bugün memleketimiz insan düşüncesinden çıkmış ne kadar içtimaî nazariye ve usul varsa hepsine birden geniş bir hayat alanı olmuştur. Bunların hepsi, hayret verici bir inanç ile tatbik sahasına konmaktadır. Türlü türlü ve tehlikeli derecede birbirinden farklı ruh halleri ortaya çıkıyor. Dışarıdan gelen bu nazariyeler girdabı, Osmanlı cemiyetini öyle bir meçhule sevkediyor ki, bütün umumî ve içtimaî gayeler yok olarak yerlerine, içtimaî bir fetret demek olan kozmopolitizm[169] geçmektedir.

Zaten oldukça çeşitli cinslerden meydana gelmiş olan Osmanlı cemiyeti, kendine has mahiyetini de gitgide kaybederek tam bir çökme tehlikesine doğru gidiyor.

Osmanlı cemiyetini garplılaştırmak heves ve arzusu ile cemiyetçilerimizden bir kısmı nihilist[170] olmuşlardır. Herhangi bir şey vücuda getirmekten âciz, hattâ her çeşit muhafazakârlık hissinden mahrum ve her şeyi yıkmaya hazır, yıkıcı, tahripçi kimseler haline gelmişlerdir. Çünkü «ıslâh» hissi, «muhafaza» hissi ile ikizdir.

Bir milletin örf, âdet ve geleneklerini bir günde değiştirmeye kalkışmak, bu örf ve âdetlerin gelişmesine ve geleneklerin teşekkül edip yerleşmesine hükmeden içtimaî temel kanunları bilmemeye bir delildir. Bunu artık öğrenmeliyiz.

Her değişikliğin iyilik işareti olduğu inancını taşımak, acaip bir düşünce ve gaflettir. Çünkü gerileme ve çöküşler de ancak örf ve âdetlerin değişmesi ile olur. Bunu idrâk etmenin zamanı da artık gelmiştir.

Adetlerin değişmesinin bir terakki eseri olması bu değişikliğin, muayyen şartlar altında cereyan etmesine yani mânevi ve fikrî hallerin güzel bir neticesi olmasına bağlıdır. Âdetlerin yenileşmesi fikirlerin yenileşmesinden evvel değil sonra olmalıdır.

Bundan dolayıdır ki, hakiki bir yenileşme zamanla meydana gelir, öyleyse biz de şahsî kanaat ve arzularımızın tesiriyle alelacele meydana gelen yeniliklerden kaçınmalıyız. Zira bu kanaat ve arzularımız çoğu kere sosyoloji ilmi esaslarının veya değişmesini arzu ettiğimiz halin yanlış bir şekilde anlaşılmasından ileri gelmektedir.

Zaten denebilir ki, içtimaî meselelerde gösterdiğimiz bütün ecnebi hayranlığı bizi garp usulünde demokratlaştırmak istemekten ibaret kalıyor. Halbuki biz, kuruluş devrimizden beri en hakikî bir demokrasi usulü ile yaşamış, esasen demokrat bir milletiz. Tatbik etmek istediğimiz garp demokrasisi ise henüz dün vücuda gelmiştir, çeşit çeşit günahlarla lekelidir ve geçici bir haldir. Bu hal, aristokratik uzun bir mazi ile eşitlik taraftarı bazı cereyanlar arasında bir inkılâp halidir. Eşitlik taraftarı yeni cereyanlar garp cemiyetlerini bıktırmakta ve bazı tedbirlere başvurmaya mecbur bırakmaktadır.

Osmanlı demokrasisi ise esaslı ve kesin bir içtimaî haldir. Mantıkî ve fiilî bir aslî şekil kazanmış olan tarihî eserimizdir. Biz ona çözülmez asırlık bağlarla bağlıyız. Bu bağları

kesmemiz bize felâket getirir. Bugün bizim vazifemiz memleketimize yeni bir demokrasi getirmek değil, mevcut olan demokrasimizin gelişmesine gayret etmektir. Tabiî şartlar altında tekâmül edememiş, memleketinin siyasî ve içtimaî hayatına serbestçe iştirak eylememiş olan bir millet hukukî ve siyasî vazifelerini yerine getirmek zamanı gelince bir çok hatalara düşmeye mahkûmdur. Bu hatalardan kurtulmak, onları gidermek için yegâne çare, başkalarının tecrübelerine müracaat etmeden önce -hattâ pek az da olsa- kendi tecrübesinden istifade edebilmektir.

Garptaki cereyanlara kapılarak yaptığımız ve ilerlemeyi hedef alan çalışmalarımızın neticesiz kalmasının sebebi, garp medeniyetini doğuran esas sebeplere vakıf olamayacak kadar yanılmış bulunmamızdır.

Garp medeniyetinin şaşaasına o derecede hayran ve hayrette kalmışız ki, onu meydana getiren sebepleri kavramaktan âciz olup, gördüğümüz neticeleri medeniyetin sebepleri sanmış ve görünüşe aldanmışız. Şimdi garbın medenî milletleri gibi hareket etmek isterken tam aksini yapıyoruz. Çünkü bu milletlerin hiçbiri bizim yaptığımız gibi, komşusunun siyasî veya içtimaî müesseselerini kabul ve tatbik etmeye teşebbüs etmemiş, hiç biri kendi ruhunu diğerininkine göre teşkil etmeye çalışmamış, yahut kendi mânevî şahsiyetinden vazgeçip komşusunun fikir ve hareket tarzını tam bir teslimiyetle taklide girişmemiştir.

Garp milletleri ilerlemek ve olgunlaşmak için önce sûiistimallere, adaletsizliğe ve cehalete karşı savaş açmışlardır. İnsanlığın yükselmesine tabiî olarak hasım olan bu kötülüklerle, hiç çekinmeden, tam bir inançla, gerektiğinde can ve mallarını feda etmek hususunda tereddüt etmeksizin mücadele etmişlerdir.

Demek bu milletlerin her biri, başkalarının çalışması sonunda değil, kendi gayretleri neticesinde tekâmül etmiş, meseleyi kendi hesabına ve kendi kendine, kendi kudreti ve aklının derecesine, kendi vasıta ve temayüllerine göre halletmişlerdir. Garptaki müesseselerde görülen değişik şekiller işte bu şekilde meydana gelmiştir.

Bu sebeple Avrupa milletlerinin gıpta edeceğimiz özellikleri, geleceğe doğru mesafe almak için seçtikleri esaslar ve bu esaslara karşı gösterdikleri saygı ile bu esasları korumak için göze aldıkları fedakârlıklardan ibaret kalmalıdır. Maksatlarına varmak için tatbik eyledikleri icra şekillerine bakmamalıyız.

Asıl gıpta verici şeyler, onların çalışma tarzı, eğitim usulü ve fedakârca vatanperverlikleridir.

İşte garp milletlerinin hakikaten hayret veren ve örnek alınmaya değer olan tarafları bunlardır.

Bir memleketin müesseseleri ihracat maddesi olmadığı gibi, bunları ithal etmek de pek zelilâne bir iştir. Böyle bir şeyi tavsiye edenler bir milletin müesseselerinin ne demek

olduğunu idrâkten ve kendi memleketlerine karşı vazifelerinin neden ibaret olduğunu anlamaktan âciz olduklarını ispat etmiş olurlar. Böyle bir hareket, kendi imkân ve gayretlerimizle meseleleri halletmekten, maksadımıza varmaktan âciz olduğumuzu da gösterir ki, ayrıca zillete sebep olur.

Bir ferdin veya bir cemiyetin düzelmesi, mânen ve fikren yücelmesi, ancak kendi gayretleri sayesinde müyesser olur. Bu nasıl bir hakikat ise, başkasının kendi hesabına sarfettiği gayret ve çalışmaların da bize bir faydası dokunmayacağını kabul ve itiraf etmeliyiz.

Fakat bundan dolayı, medenî milletlerin müesseselerini bilmezlikten gelmek, gelişme tarihlerini öğrenmeye ehemmiyet vermemek mi icap eder?

Hayır, aksine biz onları mümkün olduğu kadar güzel şekilde tatbik etmeliyiz. Onları mümkün olduğu kadar öğrenmeliyiz. Yalnız bu öğrenmeden maksat, onları aynen almak değil, vazifemizin güçlüğünü ve ehemmiyetini daha iyi anlamak, vazifemizi en güzel şekilde başarmak için bilgimizi arttırmak olmalıdır.[{171}]

Sözün kısası, kendimizi bile idrâk etmekten bizi alıkoyan taklit ve aktarmalar vasıtası ile durumu ıslâha çalışmak, çok elem verici bir içtimâî karışıklık ve siyasî zaaf hali meydana getirmekten başka bir netice vermeyecektir. Bundan zerre kadar şüphe etmemeliyiz.

Üçüncü Kitap: Fikrî Buhranımız

Memleketimizin yükselmesini ve ilerlemesini temin edebilmek için batı medeniyetinden faydalanmak mecburiyetinde kaldık. Bu mecburiyet, mütefekkirlerimiz arasında yeni bir sınıfın meydana çıkmasına sebep oldu.

İlerlemeye olan ihtiyacımızın icaplarını yerine getirmek üzere yetiştirilen bu aydın sınıf, bugün memleket idaresinde büyük bir tesire sahiptir. Ayrıca, hiç bir denetleyicisi olmadığı gibi rakibi de yoktur.

Halbuki bu aydın sınıf, batı medeniyetinin tesiri altında şahsiyetini kaybetmiş, aşırı bir batı hayranlığına müptelâ olmuştur. Millî kurtuluşumuzun çaresini, kendisinin tutulduğu bu hastalığın bütün memlekete yayılmasında görmektedir.

Bu yüzden, yükselme ve ilerleme adına, vicdanları bulandırıp fikirleri karıştırarak, buhranlara sebep oluyor. Memleketi de karanlık ve meçhul bir istikbale doğru sürükleyip götürüyor.

Batı hayranı olan bu mütefekkir sınıfın zihniyeti, kendisine üstad tanıdığı, batı zihniyetine hiç bir bakımdan benzemez. Bunlar kendi memleketleri hakkın-daki kötümser ve yıkıcı tenkitleri ile temayüz ederler, tenkidleri, izah ve ispat edemedikleri için itham, anlayamadıkları için de inkâr ile doludur. Bunlar mevcudu ve yaşayan gerçeği bilmezler; fakat nasıl olmamız gerektiğini öğretmeye kalkarlar.

Buna rağmen, bir zamanlar ümitlerimizi bu sınıfa bağlamış, saadet ve ilerlemeye dair tatlı emellerimize erişmeyi onlardan beklemiştik.

Çünkü onun imandan mahrum ve kararsız ruhuna sinmiş olan kötümserliğinin derecesini anlamamıştık. Bu kötümserliğin, memleketin ihtiyaç ve gerçeklerine uyacak bir emel veya ümit beslemeye bile mâni olduğunu bilmiyorduk.

Bu aydın sınıfın böyle karanlık bir kötümserliğe düşmesinin sebebi, vatanındaki her şeyi, ıslâhat ve düzeltmelerle kurtulamayacak kadar bozuk görmesidir. Bu yüzden kurtuluşu, mevcut olanı yıkmakta buluyor. Yerine, az çok garplılaşmış olan bilgi, mantık ve ahlâkına, iyice Frenkleşmiş olan İçtimaî ve siyasî tasavvurlarına göre şekil vereceği yeni bir cemiyet kuracaktır.

Bu ruh ve fikirde olan, bütün mevcudu yıkarak yerine başkasını koymak isteyen, vatanlarında ruh ve fikirlerini hoşnut edecek bir şey bulamayarak hiç bir mânevî haz duyamayan bu insanların, vatanları ile ne alâkalan vardır?

Bu gibilerin garip zihniyeti her hususta tesirini göstermektedir. Herhangi bir şeyi düzeltip ıslâh etmek bahsindeki anlayışları da buna açık bir misaldir, izah edelim:

Başka memleketlerde, herhangi bir şeyde görülen yanlış veya eksiğin giderilmesine

lüzum hissedildiği anda buna gayret edilir, ıslâhına çalışılır. Bizde ise, ıslâhı arzu edilen şeyin, hiç tereddüt etmeden ortadan kaldırılmasına ve yerine daha iyi olduğu zannedilen bir başkasının konulmasına kalkışılır.

Bizim gayret-perver zatlar nazarında düzeltip ıslâh etmek, mevcut olanı terkedip değiştirmek, yıkıp atmak için bir vesiledir. Halbuki garplılar bir şeyi, bilhassa muhafaza etmek arzusu ile ıslâh etmek isterler.

Hâsılı, bizde yenisini kurmak için yok etmeye, batıda ise yok olmaktan kurtarmak için düzeltip korumaya çalışılır.

Batı hayranlarının oradan aldıkları bilgi ışığı kendilerini aydınlatmaktan çok, görüşlerini köreltiyor olmalı.

Batılıları taklit etmeye çalışıyorlar. Ama onlara tamamen zıt bir şekilde düşünüp hareket ettikleri, bu basit mukayese ile görülüyor.

Gerçi kendileri, garplılar gibi düşünüp hareket etmekte olduklarına son derece emindirler.

Halbuki düzelterek ıslâh etmek yerine, değiştirme yoluna gitmek, tamamen yeni bir şeyi denemek demektir. Bu halde ise insanlar, eskiden kazanılmış ve çoğu acı tecrübelere malolmuş olan bir çok bilgi ve tecrübelerden mahrum kalır, istifade edemezler.

Yeniden birtakım denemeler yapmak, yani tereddüt ve şüpheler içinde, kıymetli vakitler kaybetmek, yeni hatalar işleyerek onların tamirlerine çalışmak gerekir. Bu gibi hallerde çoğu kere, giderilmek istenen yanlış ve noksanlardan daha zararlı hattâ tehlikeli neticelere varılır, dertlere düşülür.

Bundan başka değiştirme, esası bakımından bir şeyi, bir diğerine karşılık yerini terke zorlamak demektir. Bu ise bir tahakkümdür.

Tahakküm yerinde ve haklı değil ise, keyfî bir hareket olur. Keyfî hareketler ise birbirini takip eder. Böyle keyfî hareketlerin «hâkim-i mutlak» kesildiği bir yerde akıl, hak ve kanun susar; tecrübe, hikmet ve itidal tesirsiz kalır. Bu durumda inkılâpçı zararlı, yaptıkları ise az veya çok felâket sebebi olur.

Batı hayranlarının hali, hastalıklardan korunmak ve tam bir sıhhate sahip olmak arzusu ile tıp kitapları okuyan bazı kimselere benzer. Bunlar sonunda, kendilerinin bütün hastalıklara tutulmuş oldukları vehmine düşerek, hayatı, mecburen katlandıkları tahammül edilmez bir yük, çaresiz ve uzun bir ızdırap olarak görmeye başlarlar.

Mütefekkirlerimiz de bunlar gibi, mensubu bulundukları cemiyete daha iyi bir sıhhat temin etmek arzusu ile tahsil edip bilgi topladıkları halde, sonunda onu en tehlikeli ve en kötü dertlere düşmüş görüyorlar.

Edindikleri bilginin onlara vatanlarını bir elem ve ızdırap kaynağı halinde göstermekten

başka bir faydası olmuyor. Neticede, bu vatana sadece irsî fakat idrâk dışı bir his ile bağlı kalabiliyorlar.

Birbirine pek benzeyen bu iki hal bize gösterir ki: Rastgele elde edilen bilgiler insana bir iktidar kazandırmaz.

Metodsuz ve gayesiz olarak edinilen fikirler zararlı olur. Çünkü bu şekilde hasıl olan fikirler, ancak yanlış kanaatlere sahip kimseler yetiştirir. Onlar da etraflarına zararlı olurlar.

Bu çeşit bilgi sahipleri de tıpkı tıp heveslisi gibi, tahsillerinde bir usul ve gaye takip etmediklerinden, kendilerini hasta sanırlar. Hele bütün vukuf ve bilgileri «kendini bilmemek» gibi gayri tabiî bir esas üzerine kurulmuş olduğundan, hastalık büsbütün karışarak, kendine has bir şekil alır.

Gerçekten de, batı hayranlarının mânevi, içtimaî ve siyasî meseleler hakkındaki bilgileri iki mühim özellik göstermektedir:

Birincisi: Bu meselelerden hangisine dair olursa olsun, bizimle ilgili olan taraflarını bilmemek, öğrenmeye de tenezzül etmemek.

İkincisi: Bizimle ilgili olanların dışında pek çok metod ve prensiplere vakıf bulunmak.

Fakat bu garip karışıklık, cemiyetimizdeki bundan daha düzensiz bir başka halin neticesidir.

Osmanlı cemiyeti asırlarca önce teşekkül ederek şöhretli bir medeniyet meydana getirmiş ve dünya tarihinde mühim bir vazife ifa etmiştir.

Böyle olduğu halde batıcılar, kendi mânevî ve ahlâkî hayatlarını, sosyal ve siyasî kanun, prensip olgunluklarını, yani milletin dehasını gösteren, millî, fikrî ve ahlâkî varlığını meydana getiren şeyleri küçümseyip tahkir ediyorlar. Bunları öğrenip tetkik etmekten fayda ummuyorlar. İşte onları, cehaletlerin en uğursuzu olan «kendini bilmemek» haline düşüren de budur.

Bundan dolayı, batı hayranları, bizi daha yakında teşekkül ederek millî varlığını elde etmeye çalışan, yeni doğmuş bir cemiyet farzedecek derecelere geliyor, geçmiş ve ecdadımızın büyüklüğünden şüphe ediyor, bizi hakir görüyorlar.

Bu acaip düşünce tarzı ile gelişen dimağları ve edindikleri bilgiler onları sonunda şuna sevk ediyor: Ruhlarının vatan değiştirmesi ve fikren göç!...

Şu şartlar altında elde edilen bilgilerin kıymeti ferde aittir: Mühendis, tabip ve bunlara benzer fen adamları ve sanatkârlar yetişebilir. Fakat bunun içtimaî bir değeri yoktur.

İlim, kıyas ile beraber olursa faydalı olur. Çünkü insan ancak, varlıklar arasında mukayeseler, benzetmeler yaparak ve tabiat hadiselerini daha iyi anlayarak, onlara göre

hareketlerini tanzim eder. Bilmek, kıyas etmek, benzeterek hüküm vermek demektir.

Bu sebeple, kendi cemiyetimiz ile diğerleri arasında mukayese yapabilecek kadar kendimiz hakkında bilgi sahibi olmalıyız. Böyle olmayınca, bizden ileride bulunan yabancı milletler arasında ne kadar kıyaslar yapsak, ne kadar ilmî ve mantıkî neticelere varacak bir iktidar da göstersek, bununla kendi cemiyetimizin noksan ve kusurlarını bularak tamir etmeye muvaffak olamayız.

Batı hayranlarının zihniyeti o kadar değişmiştir ki, batılılardan öğrendikleri şeylerin bile çoğunu asıl mânâlarından bambaşka bir şekilde anlıyor ve tefsir ediyorlar. Bu «yabancılardan çok yabancılık» onları

kendi muhitimizden gitgide uzaklaştırıyor. Sonunda bu muhitin köklerini ve pek büyük olan önemini takdirden âciz kalıyorlar.

Halbuki, ne çeşitten olursa olsun, herhangi bir hâdisenin en esaslı, en mühim sebebi ona zemin olan muhit değil midir? Bu pek açık bir ilmî hakikat iken, araştırmalarında ve düşüncelerinde muhiti dikkate almıyorlar. Bu yüzden de, çıkardıkları hükümler hep menfî ve yıkıcı oluyor, müspet bir hakikat taşımıyor. Muhite yabancı kaldıklarından, bilgi ve tasavvurları, hayalperestçe oluyor. Tabiî ilmî bir kıymeti de bulunmuyor.

Yine muhitin, bu büyük ehemmiyeti takdir edilmediğinden dolayı, medenî kanunların da -batı hayranları gibi- mekânını değiştirmekle, her yere uyuvereceği zannediliyor. Halbuki o kimseler gibi kanunlar da vatanları değişince, esasları da değişerek bizleri acı hüsranlara düşürüyorlar.

Bu zihniyetin sebep olduğu aynı hatalı tutum, edebiyatımızda da açıkça görülmektedir. Pek nadir istisnaların dışında, bugünkü edebiyatımız samimiyet ve ciddiyetten uzaktır.

Edebiyatımızın ortaya koyduğu eserler ruhumuzun değil, fikirlerin muhassalasıdır. Kaçak olarak yurdumuza sokulmuş fikir ve hislerden meydana gelmiş sun'î bileşimlerdir.

Millî ruh, edebiyatımızın da dışında tutulmuş, onun yerine kaynakları çok değişik, birbiriyle ilgisiz birçok ansiklopedik malumat meydanı doldurmuştur. Bu hal edebiyatımızı şahsiyetsiz bir şekle sokarak acınacak bir derekeye indirmektedir.

Dikkat edilirse edebiyatımızda, ifade vasıtası olan kelimelerden başka Türklükle ilgili hemen hiçbir şey görülemez. İlhamın yerini yapmacık, derin ve samimî hislerin yerini de keskin ve serbest bir zekâ almıştır. Bu da millî ruhumuzu kuvvetlendireceğine, gevşetiyor. Edebiyatımız kuvvetli ve gerçek imanlar meydana getireceğine, zararlı şüpheler, tereddütler ve inançsızlıklar saçıyor. Neticede tabiî olarak, çok tesirli bir bozgun ve çözülme oluyor.

Güzel Sanatların, millî bir ruh taşıyabilmesi ve bu yolda ilhamlara mazhar olması için, bir vatanı bulunması icabeder.

İşte bu hassaları bulunmadığı içindir ki, güzel sanatlarımız, hünerleri ile mağrur, fakat dehâ ve ilhamdan mahrum birtakım sanatkârların elindedir.

Batı hayranlığı memlekette fikir hayatının yayılmasına hizmet edeceği yerde fevkalâde bir karışıklığa sebep olmuştur. Öyle ki artık bugün «memleketimizde bir fikir hayatı yoktur» denilebilir.

Şimdi fikir ve sanat eserlerinin lezzetine varmaktan mahrum kalan cemiyeti gamlı ve hüzünlü bir gayri memnunluk kaplamıştır. Bu halden doğan kötümserlik, fikirleri bunaltıp, ruhları karartarak sür'atle yayılıp genişlemektedir. Bu kötümserliğin doğurduğu bencil ve alçak bir menfaatperestlik, millî ruh ile beraber, millî gayeleri de basitleştirmektedir.

Batı hayranlarına muhitimizde gösterdikleri yıkıcı tesirlere karşı, Batı zihniyetinin kendi muhitini nasıl diriltip tazelediğini, ibretle düşünelim. Görürüz ki, bizdeki Batı hayranları kendi muhitlerine olduğu gibi, o zihniyete de çok yabancıdırlar. Şu halde zihniyetleri, Batı zihniyetine nisbetle sadece bir asalaktır.

Kendileri ise, cemiyete karşı ilgisiz kalmakla beraber yine onun sâyesinde yaşıyorlar... Öyleyse bu bakımdan da cemiyetin sırtında bir asalaktır.

Daha da fenası, Batı hayranı bu aydınlar, sahte ilimleri ile cemiyete verdikleri zararlara son vermezlerse neticede kendileri gibi, bu cemiyeti de, Avrupa cemiyetinin bir asalağı haline düşüreceklerdir.

Acaba kader bizi daima bir aşırılıktan ötekine düşmeye mi mahkûm edecek?

Eski devirlerde, aydın sınıfımızın en büyük kusuru, Batı medeniyetini tanımamak, bu yüzden de ona karşı daimî bir düşmanlık beslemek idi. Halbuki, şimdi de, Batı hayranlarının eskisine tamamen zıt bir duruma düştüklerini görüyoruz.

Bunlar tanımadıkları için kendi memleketlerine yabancı kalıyorlar, fakat şi'r ü hayâl ile devamlı arzıı ettikleri yabancı medeniyete karşı aşırı bir bağlılık içinde kendilerini unutuyorlar.

Medeniyetin bir unsuru olmak bakımından, eski ve yeni aydınları mukayese edersek, yenilerin daha çok zararlı oldukları anlaşılır.

Dün de, bugün de ilerleyip gelişmemize engel, maarifteki geriliğimiz olmuştur. Cehaletimizin bir eski, bir de yeni şekli vardır. Eskisi, fikir ve tecrübe sahalarını dolduran ilerlemelere ilgisiz kalmamızdı. Şimdiki ise, eskiden tamamiyle yabancısı olduğumuz ilimlerden pek az ve noksan bir şekilde haberdar olmamızdır.

Bugünkü cehaletimizin en belirli özelliği bir sürü yanlış bilgilerden meydana gelmiş aldatıcı bir kabukla örtülü bulunması ve bu sebeple hakikî ilme benzemesidir. Bu ise cehaletlerin en zararlı şeklidir.

Çünkü bu hal bizleri ciddî ve faydalı teşebbüslerden daima alıkoymakta, medeniyet

dünyasının nazarında kıymetimizi düşürmekte ve bizim zamanın ilerlemelerini takip etmeye istidatlı olmadığımız zannını vermektedir.

Bugünkü geriliğimiz, varmak istediğimiz hedefin ne olduğunu bilmeyişimizin neticesidir.

Milletçe yükselmek için Batı medeniyetinden istifade etmek lüzumunu duyduk. Bu düşünce, nasıl olduysa «bunun için mutlaka batılılaşmamız gereklidir» gibi yanlış bir kanaat doğurdu. İşte bütün gayretlerimizi faydasız ve güdük bırakan en esaslı yanlışımız bu olmuştur. Bu yanlış kanaatten bir de «kurtulmak için her bakımdan batı milletlerini taklide mahkûmuz» fikri doğmuştur ki, bu da öteki kadar kötü ve yersizdir.

Ne yazık ki, bu kanaat ve zanlara uyarak bütün varlığımızla taklide koyulduk. Bunu o kadar başardık ki, inancı, his ve an'anesi, ilim ve fenni tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya kurabildik. Şimdi artık dışı parlak, ama aslında ölüm getiren arzu ve hayal-

ler içinde mest ve müstağrak yaşayıp durmaktayız. İşte bundan dolayıdır ki bilgiçliğimiz, bu mağrur ve daraltıcı «yarı âlimliğin» dairesi dışına, şimdiye kadar çıkamamıştır. Taklitçilikte ustalaşmak gayreti içinde, eski bildiklerimizi unutmak, şimdiye kadar yaptıklarımızı bir kenara atıp terk etmek istiyoruz.

Bizce tatbiki mümkün olan eski bilgilerimizle iş görecek, onları daha iyi bir hale getirip, daha çok netice alacak yerde, aksine hiçbir zaman öğrenemediğimiz, bilmediğimiz şeyleri tatbik için kıymetli gayretler harcayıp gidiyoruz.

Bütün yeni ve meçhul şeylere göstermekte olduğumuz aşırı tutkunluk, bunların fayda ve zararlarını iyi bilmediğimizden doğuyor. Zararlarını bilmeyince hemen «mükemmel» olduğuna karar veriyoruz.

Pek tabiî olarak, hatalarını bilerek hoş görmediğimiz şeyler eskiden beri bildiğimiz şeylerdir. Bunun tam zıddı olarak da, bilmediğimiz şeyleri hatasız ve hoş buluyor, emel ve temennilerimizi tatmin edecek bir şey sanıveriyoruz.

Halbuki yeni ve meçhul olan şeyler, çok defa beklenmedik kötü neticeler doğururlar. Bunlar, yerleşmiş gelenek ve alışkanlıkları yıkarak, bazı kıymetleri his ve inançları incitirler. Bu ise, cemiyetin maddî ve manevî varlıklarını sarsar. Bu yüzden yeniliklerin en ileri ve en mesut milletlerinde bile itimatsızlık hattâ endişe ve korku uyandırdığım görüyoruz.

Ama biz, yeni ve meçhul her şeye karşı gösterdiğimiz bu garip tutkunluğu, sonsuz bir ilerleme aşkı gibi anlıyor, hattâ bununla iftihar da ediyoruz.

Gerçekte ise, hatalı anlayış ve düşünceler üzerine kurulmuş yalancı bir âlem içinde yaşamaktayız. Bugünkü ruhî ve fikri durumumuz da ondan doğmaktadır. Gerçek, hayat görüşümüzün dışında kalıyor. Böy-lece biz, doğruyu yanlışa, gerçeği hayale, hak yolu sapkınlığa, olmamışı olmuşa, mümkünü imkânsıza katarak en olmayacak plân ve hayallerden saadet umuyoruz. Görülüyor ki, büyük hatalar, büyük hakikatler kadar

sadedir.

Garplılaşmak ihtiyacına olan inancımızın, bu kadar kötü neticelere varması, milliyetimize aykırı bu-lunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demek olduğundan garplılaşmak arzusu, kendi medeniyetimizi, terk veya inkâr etmek mânâsını taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demek olur. Hakikaten de, hayli zamandan beri bizlere her ne öğretilmiş ve telkin edilmiş ise, hep kendi millî ve tarihî varlığımızı teşkil eden şeyleri kaldırıp, yerine yeni ve «batı işi» görülen şeyleri koymak gayesini hedef almıştır.[172]

Birisi çıkıp da Almanlara, kurtuluşlarının ancak Alman kültür, medeniyet ve irfanını bırakmakla kabil olacağını söylemiş olsa, acaba nasıl bir karşılık görürdü? Böyle bir iddiada bulunan «Alman», hele bir «Alman ıslâhatçısı» sayılır mıydı? Alman medeniyeti ile bizimki arasında bugün mevcut olan büyük farka bakarak benzetmemizi yersiz bulanlarımız olabilir. Halbuki Osmanlı medeniyetinin daima batı milletleri medeniyetinden geri kalmış olduğunu sanmak yanlıştır. Çünkü bir zamanlar onlarınkine her bakımdan üstündü. Şu meş'um taklit hastalığına tutulmasaydık bugünkü fark da bu kadar olmazdı.

Zaten yaptığımız maddî büyüklük mukayesesi değil, bir prensip meselesidir. Kendi memleketinin kül-türünü, medeniyetini, irfânını inkâr eden veya hakir gören milliyetini kaybeder. Dolayısiyle de, artık onun adına konuşmak, hakkı değildir.

Fikir ve düşüncelerimizin ne derin bir karışıklık içinde olduğu, her taraftan yükselen sonsuz şikâyet velvelesinden bellidir. Her tarafta şüphe ve itimatsızlık derin bir boşveriş, her işte deli gibi acelecilik ve sabırsızlık görülüyor. Hiç kimse, kime veya neye inanacağını, kime veya neye hürmet ve riayet edeceğini bilemiyor. Herkes her şeyi biliyor. Fakat hiç kimse bir şey yapmaya muvaffak olamıyor. Bununla beraber her yerde ve her meselede meydana çıkan çeşit çeşit ıslahatçının da haddi hesabı yok.

İşte, garp medeniyetinden aldığımız yardımlardan, şimdiye kadar temin edebildiğimiz fayda!

Batı medeniyetinden istifade teşebbüslerimizin hezimetle neticelenmesine rağmen şunu da itiraf etmeliyiz ki, millî terakkimizi temin etmek için, o medeniyetten büyük ölçüde faydalanmaya mecburuz. Ancak bizzat yaptığımız tecrübeler kat'î olarak ispat etmiştir ki, batı medeniyetinden hakikaten istifade edebilmemiz onu aynen tatbik ile mümkün değildir.

Ayrıca, aynı şekilde istifade etmiş diğer milletlerin tecrübeleri de, yabancı bir medeniyetin nimetlerini toplamanın, onu kendi medeniyetine uydurarak tatbik

etmekle mümkün olacağını göstermektedir. Şu halde bizim de şimdiye kadar takip etmemiz gereken yol, Avrupa medeniyetini millîleştirmek, yani mümkün mertebe

muhitimize ısındırmak olacaktı. İşimiz, medeniyetimizin gelişmesi için gerekli ve ona uyabilecek olan şeyleri batıdan alarak, kendimize tatbik etmekten ibaret olmalıydı.

Kendi medeniyetimizi geliştirmek için kendisinden istifade imkânına sahip bulunduğumuz, daha üstün bir medeniyetten faydalanmayı istemek aslında çok yerindedir. Bu istek hem müşahade ve mukayese zihniyetimizi, hem öğrenmeye olan şevk ve gayretimizi, hem de zekâ ve düşünce gibi kabiliyetlerimizin gelişmesini temin ederek mânevî varlığımızın kuvvetlenmesine yol açar. Milletleri selâmete götürecek meşrû ve tabiî yegâne metod da budur.

Bu güzel arzu, tetkik ve faaliyetlerimizi daha verimli bir hale ve devamlı olarak harekete getirip arttıracak bir uyarıcı hükmündedir. Bu sayede hem kendi medeniyetimizi hem de Avrupalılarınkini, tam olarak öğrenmiş ve incelemiş oluruz.

Bu suretle, batı medeniyetinin özellikleri olan ve üstünlüğünün sebebi bulunan ilim zihniyeti ile tecrübe usulünü birleştirerek meydana çıkaracağımız binlerce hakikat, binlerce hatanın tamir olunmasını sağlayacaktır.

Bu düzeltmeler sırasında şu hakikati da öğreneceğiz: Bizim idealimiz, içtimaî ve siyasî kanaatlerimiz, tamamiyle dinimizden doğmuştur.

Dolayısiyle, ona saygı göstermek mecburiyetinde olduğumuz gibi üzerimizdeki bütün haklarını da kabul etmek zorundayız.

Yine anlayacağız ki, dinsizlik denilen şey, Lâtin fikrinin düştüğü bir sapıkık halinden ibaret olup, zannedildiği gibi, bir fikrî üstünlük alâmeti değildir.

Yine öğreneceğiz ki, her milletin millî kanun ve an'aneleri, üzerinde yaşadığı topraktan daha kıymetli bir «mânevi vatan» meydana getirirler. Çünkü insan topluluklarını bir millet haline getiren onlardır. Başka bir kavmin tahakkümü altına düşen millet, arazisini değil, kanun ve an'anelerini kaybettiği için istiklâlinden olur. Üzerinde yaşadığı toprağı çoğu zaman terke mecbur olmadığı ve belki de ondan daha da fazla istifade ettiği halde esirdir, çünkü millî değerlerini kaybetmiştir.

Bizim gibi vatan toprağını korumak uğrunda asırlardan beri, kanını cömertçe dökmüş olan bir milletin, «manevî vatan»ına karşı ilgisiz kalıp, sevgisizlik ve saygısızlık göstermesi tasavvuru güç, anlaşılmaz bir hatadır.

Gerçi zamana hiç bir şey dayanmaz. O kanun ve an'aneler de her şey gibi gelişmeye muhtaçtır. Fakat bu hakikat onların bizimle olan bağlarını kuvvetlendirip muhafazalarına gayret etmemizi gerektirir, yoksa alâkayı kesmemizi değil. Çünkü ilgimizi kesersek, tabiî olarak gelişemez gerilerler. Şu halde, millî değerlerimizin ister bizim ihmalimizle olsun, ister bir darbe zoru ile olsun ortadan kalkması, esarete düşmemizden başka bir netice vermez. Ancak şu farkla ki, birincisinde isteyerek, İkincisinde istemeyerek esarete düşülmüş olur.

Bugüne kadar pek haksız olarak hakir gördüğümüz medeniyetimize muhabbet ve hizmet etmek lâzım olduğunu sonunda iyice anlayacağız. O medeniyet ki, hudutsuz bir imparatorluk kurarak, bozkırlarda şehirler meydana getirmiştir. Evvelce «ırk tetkiklerinde» bir konu olan «Türk» kelimesinden, Fransız, İngiliz, Alman kelimeleri kuvvetinde içtimaî ve siyasî bir varlık çıkararak Türk medeniyetini, irfanını ve ruhunu kabul eden her müslümana «Osmanlı Türküyüm» demek selâhiyetini kazandırmıştır.

İçinde ümitsizce çırpınıp durduğumuz şu elemli buhranın tek sebebi, batı medeniyetine kayıtsız şartsız girmek ve kendi medeniyetimizi tanımamak isteyi-şimizdir.

Bu buhran ancak, o fâhiş hatanın tam olarak anlaşılıp yukarıda izah edildiği şekilde tamirine çalışılması ile ortadan kaldırılabilir.

İşte ancak o zaman kendi şahsiyetimizi güzelce düşünüp esas alarak, kendi şartlarımız ve vasıtalarımızla, kendimize has bir hayat sürmeye başlarız.

Derin bir perişanlık içinde bulunan ruhumuz ve dimağımız da bu sayede, mazideki huzur ve rahatını tekrar kazanır.

Ancak bundan sonra, millî istidadımızın tabiî bir akış içinde gelişmesi mümkün olur. Bizler de o zaman, bunca ızdıraplı senelerin bıraktığı izleri tamir ve tedavi yolunda, imkân ve çare gösterebilecek, verimli, canlı bir fikir faaliyetine yeniden başlamaya muvaffak olabiliriz.

Dördüncü Kitap: İçtimaî Buhranımız

Önsöz

Osmanlı toplumu zamanımızda en tehlikeli buhranlardan birini geçiriyor. Bu cemiyet âdeta ilkel bir topluluk haline dönmüşe benziyor.

Ahlâk, an'ane, inanç gibi temel âmillerin bozulmasına eklenen nizamsızlıktan yara alan içtimaî yapı, sarsıntı ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor.

Toplumun fertlerinden her biri istediğini yapıyor. Bir çoğu iftiharla teşhir ettiği noksanlarını, ayıplarını ve günahlarını, bugünkü medeniyetin faziletlerinden veya hiç değilse zarurî neticelerinden olarak kabul ettirmeye çalışıyor. Fakat bunları mutedil yola çağıracak, umumî ahlâk ve vicdana uymaya mecbur kılacak bir itiraz sadası da yükselmiyor.

Vaktiyle o kadar kuvvetli, o kadar zinde olan Osmanlı toplumu bu kadar az bir zaman içinde bu derece nasıl bozuldu. İşte bu halin sebep ve âmillerini tetkike çalışacağız.

Dış Tesirler

Son asır boyunca devletin devamlı olarak zaafa uğraması, irsî düşmanlarının ise gitgide artan bir kudret ve şevket kazanmaları, umumî efkârı haklı olarak işgal ediyordu.

Devletin gitgide zaafa uğraması sebebiyle garbın, bilhassa Fransa ve İngiltere'nin siyasî ve iktisadî nüfuzu, tesirlerini daha çok hissettiriyor, memleketin iç işlerine müdahale şeklini alıyordu.

Bu suretle durmadan vahimleşen ve iyice karışan umumî hal, neticede telâşa düşen idarecilerimizin ve siyasî liderlerimizin dikkat ve itinasını ciddî olarak Avrupa'ya çevirdi.

Orada debdebe ve dârât içinde şaşaalı, safa bahş eden zevklerle dolu, parıltılar saçan bir medeniyet gördüler. Bu parlak medeniyetin ışıklar saçan cemaliyle gözleri kamaştı. Bu medeniyetin eserlerini, o medeniyeti meydana getiren sebepler zannettiler. Garbın ahlâk ve yaşayışını memleketlerine de tatbik etmenin, dertlerine çare olacağına inandılar.

O vakitler bu medeniyetin bütün incelikleri, parlaklıkları ile göründüğü yer Fransa olduğundan, takip olunan medenîleşme gayesi de, Osmanlı toplumunu Frenkleştirmekten ibaret kaldı. Böylece Fransız ahlâk ve âdetlerinin taklidi ve fikirlerinin benimsenmesinden başlanarak meziyetlerinin hattâ noksanlarının alınmasına özenildi.

Artık Türkçe yerine Fransızca konuşmak, dinsiz ve sefih geçinmek, servetini kumarda yahut bir Fransız metres kullanarak tüketmek, en yüksek tavır ve hareketler sayılıyor, medenî insanları medenî olmayanlardan ayıran ölçüler olarak kabul olunuyordu.

Lâtin zihniyetinin tahakkümü altında kalan bu Frenkleşmiş toplumda dine, an'aneye ve âdetlere, memleketin çöküşüne sebep olan, yeniliklere mani olmakta devam eden zararlı köhnelikler gözüyle bakılıyordu. Bütün bu içtimaî esaslar medeniyet ve vatanperverlik adına şiddetli hücumlara hedef oluyordu.

Avrupa rekabeti batılı diğer milletlerin de katılmasıyla genişleyince, Fransız usulü ile yenileşmek gayesi de çeşitli milletleri benimseyip taklit etmek şekline dönüştü.

O zamana kadar tek başına hüküm süren Fransız nüfuzu, yeni rakipler arasında bölündü. Her biri Osmanlılardan bağlılar ve hayranlar edindiler.

Tahsil için veya sefaret vazifesi ile memur olarak batı memleketlerine giden gençlerden, ecnebî ahlâk ve yaşayışını benimsemiş olarak dönenler pek çoktu. Bunlardan başka, çeşitli milletlerin her biri yurdumuzda müntesipler, himayeciler, fikirlerini yayanlar ve taraftarlar kazanmak için malî müesseseler veya öğretim teşkilâtları kurdular.[173]

Fakat en yüksek, en aydın içtimaî sınıfımızın Lâtin esasına dayanan bu tarzı benimseyip taklit etmesi, çok geçmeden bu sınıfa haysiyet ve vakarını kaybettirdi. Ayrıca aleyhinde

uyanan umumî nefret ve husumet de en şiddetli bir reddediş halini aldı.{174}

Memleket bu suretle an'anelerinin ve medenî hayatının koruyucusu, millî ahlâk ve yaşayışının düzenleyicisi olan yüksek sınıftan mahrum kaldı.

Osmanlı toplumunun öteki kısmı ise hayatını düzene koyan, rehber ve dayanağı olan sınıftan uzak düşünce zamanın akışını takip edemedi. Yıllar geçtikçe vaktin gerektirdiği ihtiyaçları bile temin edemeyecek kadar geri ve esef verici bir halde durakladı kaldı.

Artık bir tarafta her şeyi kabul eden ve câiz gören, yüksek ve aydın sınıf çeşitli yabancı milletleri en aşırı bir şekilde benimseyip taklit ediyorken, öteki tarafta bir kısım aydınlarla geri kalan halk, her türlü yeniliğe karşı yumuşatılması imkânsız bir sertlikle karşı koyuyordu. Yenilikten şiddetle nefretin ve ürküntü hissinin eserleri her yerde kendini gösteriyordu.

İşte yeni metodlarla öğretim yapacak müesseselerin açıldığı sırada Osmanlı toplumu bu halde bulunuyordu.

Müspet ilim ve fenlerin hakim olduğu asrımızda, çocuklarımıza ehliyet ve iktidar kazandırmak için yegâne vasıta olarak kabul edilen yeni öğretim metodunun tanzim ve tertip olunduğu sırada, ahlâk ile bilginin, terbiye ile tahsilin ayrı şeyler olduğu anlaşılmamıştır. Yeni usul sadece yeni zihniyet hayranlığı ile fen üzerine bina edilmişti. Kısır bir taklitten ibaret kaldı. Tahsil bakımından elde edilen neticenin basitliği bu usulü itibardan düşürmeye fazlasiyle yetti. Ayrıca «öğretimi ıslâh» gayesiyle ihdas olunan bu yeni usul, onu ortaya koyanların da hiç ummadıkları daha tesirli bir netice meydana getirdi. Aile hayatı ile beraber toplumu da bozdu.

Çünkü yeni ve fennî olarak kabul edilen bu öğretim usulünde gençlere, «fenne ve akla uyduğu sanılan şeylerden başkasına riayet etmemeleri» söylenmişti. Bu yüzden onların ahlâk ve terbiyeleri pek eksik kaldı.

Bu zihniyetle yetişen yeni neslin bilgisine, anlayışına ve yenilik arzusuna hiçbir şey karşı duramadı. İçtimaî esaslardan olan an’ane ve karakter, usul ve âdâb, itaat ve ahlâk gibi kıymetler, hürmet ve bağlılık gösterilmeye değer bulunmadı. Evlâdın pek noksan olan bilgisi ile babanın cehalet derecesine inmiş köhne malûmatı karşı karşıya gelince, evlâdın saygısı ve babanın haysiyeti ortadan kalktı.

Sonunda evlâdın, cür’eti ve iddiacı tavrıyla, haklarını kaybetmiş olan babasını tahakkümü altına alarak aile reisi durumunu takınması gibi acaip bir hal husule geldi.

Asırlara mukavemet ederek, maruz kaldığı en şiddetli felâketlere rağmen varlığını koruyabilmiş olan Osmanlı cemiyeti, mahut şekilde yetiştirilmiş birkaç nesil talebe tarafından bozuldu. Zamanımıza mazinin hatıraları ile tesirlerinden başka hiçbir şey intikal etmedi.

Yeni neslin bilgi ve idrâki ile en karışık bir fetrete dûçar olan cemiyetimiz, çöküntü

halinde iken, mazinin enkazı üzerine yeni bir toplum kurmak için boş yere uğraştı. Fakat artık her şeyi öğrenmiş olmasına rağmen aczi ve halsizliği yüzünden ne yapacağını bilemedi.

Bu sebeple şimdi o da, vaktiyle ayıpladığı aydın sınıf gibi hattâ ondan daha aşağı bir ahlâk bozukluğuna, geri dönülmez bir çöküntüye sürüklenip gidiyor.

Eski Teşkilât

Osmanlı cemiyetinin gerek bugünkü çöküşünün sebepleri ve gerek varlığını korumakta gösterdiği garip acz, iki esastan doğmuştur. Biri teşkilâtının özel yapısı, diğeri de memleketin ıslâhı meselesinde düşülen temel hatalardır.

Her memlekette olduğu gibi Türkiye de o hali doğuran sebepler devam ettiği müddetçe devam eden derebeylik usulü ile idare olundu. Sonra memleketin yeni esaslara göre tanzim olunmasına ihtiyaç duyulunca derebeylik idaresinin yerini siyasî ve idarî merkeziyet usulü aldı.

Cennetmekân Sultan Mahmud Han Hazretlerinin saltanatı ile başlayan bu yeni usulün ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir memurlar kadrosu ihdas olundu. Bu kadro bütün rütbeler ve iktidar vesatılarını ele alacak, kudretli ve sağlam bir silsile halinde kuruldu.

Bu mümtaz memurlar sınıfı, merkeziyet usulünün gereği olarak teessüs etmiş olup, hükümdarın şahsında toplanan kudretin itaatli bir âleti olmaktan başka bir şeyle mükellef değildiler. Bunlar idarî bakımdan bir meziyeti haiz bulunabilmekle beraber içtimaî bir kıymet ifade etmiyorlardı.

Çünkü bu memurlar tabakası, bir sınıf halkın gerekli vasıfları hâiz bir yüksek içtimaî sınıf teşkil etmesi için lâzım olan istiklâl, istikrar ve an'ane gibi manevî ve fikrî meziyetleri toplamamıştı.

Hükümdarın âtıfet olarak bahşettiği şan ve şeref, nüfuz ve iktidar, servet-ü sâmân, mutlak bağlılığın mükâfatını teşkil ettiğinden gerekli istiklâlden tabiî olarak mahrum bulunuyorlardı.

Her birinin mukadderatı âmirinin teveccühüne veya hükümdarın iradesine bağlı olduğu gibi, her saltanat değişikliğinde de yeni hükümdarın himaye ettiği kimseler eskilerin yerini aldıklarından, devamlı olmak-tan, istikrardan da mahrum idiler.

An'aneleri ise memurlara mahsus olan rekabet, itaat ve bencillikten ibaretti. Mânevî ve fikrî seviyeleri de memuriyetleri mertebesiyle mütenasip oluyordu.

İşte o vakit Osmanlı toplumunun en yüksek, en aydın sınıfını teşkil eden bu seçkin kalem sahiplerinin içtimaî kıymeti de bundan ibaretti. Gerçi bu sınıftan çok kıymetli şahsiyetler yetişmiş ise de, karşılaştıkları düşmanca rekabet, kin ve haset sebebiyle iktidar ve meziyetleri nispetinde, vatana faydalı olamamışlardır. Vatanın mukaderatına bir asır kadar hâkim olan bu seçkin sınıfın memleket idaresindeki ehliyeti de ne yazık ki, içtimaî kıymetinden pek farklı olamamıştır. Çünkü devlet daireleri muhitinin telkin ettiği cesaretsizlik sebebiyle, hakikî bir mes'uliyeti üzerlerine almaya hiç bir vakit cür'et edememişlerdir. Azim ve ehliyetinin kıtlığına ilâve olarak, meseleleri kavrayışı da noksan

olduğundan ecnebî müesseselerin kurulmasını tercih etmişlerdir.

Bir memleketin müesseselerinin en muazzez, en kıymetli millî miras olduğunu ve millî müesseselerin terk edilmesinin millî varlıktan da feragat demek olduğunu anlayamamışlardır.

Bu sebeplerle merkezî idare usulünün devlet erkânı, yenileyici değil, fakat cesareti cehaletine uygun bir şekilde zararlı yenilikler icatçısı olmuştu. Esasen bu heyetin elinden gelebilecek yegâne icraat da bu idi. Çünkü hiçbir ciddî çalışmaya, hakikî bir ehliyete, ihtiyaçların tatminine ait hiçbir yüksek anlayışa dayanmıyordu. Batı memleketlerinde mevcut bütün yeniliklerin kabulünü, yüksek bir namla anılmak için kâfi görüyordu.

Ayrıca bu çeşit bir icraat, mesuliyet korkusuna da tamamen uygun düşüyordu. Zira memlekete ithal olunan yeni usullerin menşelerinin batı olması, onlara efsunkâr kıymetler verdiriyor, bu çeşit ecnebî eserlerini getiren ve teşvik edenler de aciz ve mes'uliyet ithamlarından âzâde bulunduktan başka, memlekete yeni ümitler bahşediyorlardı.

Ancak bu ümitler temelsiz ve çabuk kaybolan şeyler olduğundan, çok geçmeden acı bir hayal kırıklığına dönüyorlardı. Fakat daima daha yenilerinin kabulü ve metholunması sürüp gittiğinden zaafa uğramakta olan müphem bir ümidin yaşatılması mümkün oluyordu. Hiçbir şekilde düzelmeyen memleketin esef verici ahvaline bu şekilde sabırla tahammül ediliyordu.

Eski hükümet de bu şekildeki icraatı ile en şiddetli mutlak bir iradeye sahip olduğu zamanda bile iki yüzlü davranıyordu Mutlakiyet idaresini temsil etmesine rağmen aczi sebebiyle tabiî vazifesini ifa edeme-

diğinden farkında olmaksızın ihtilâlkâr bulunuyordu. Umumî teveccühten mahrum kalarak, ancak geniş hükümdarlık nüfuzunu istediği gibi kullanmak suretiyle mevkiini muhafaza edebiliyordu.

İçtimaî Esaslar

Sultan Hamid idaresi, derebeylik yerine geçen siyasî ve idarî merkeziyet usulünü tahrip etmişti. Sultan Hamid saltanatının ortadan kalkması ile, onun zamanında meydana gelen seçkin içtimaî sınıf da kayboldu gitti. Memleket tam bir fetrete düştü.

Her devirde, Osmanlı halkı, kendi içinden ihtiyaçlarına göre seçkin bir sınıf teşkil eder. 1324 inkılâbından doğan meşrûtî idare de medenî, siyasî ve idarî ihtiyaçlarına ve tekâmül isteğine gereği gibi cevap verecek vasıtaları aramak mecburiyetinde bulunuyor.

Bu mecburiyetin şevki ile siyasî ve idarî vazifesini Meclis-i Millî'sinin mürakabesi altında ifa ettiren meşrutî idaremizin, memleketin ilerlemesi ve imar olunması için halkımıza uygun bir vasıtayı da meydana getirmesi gerekir.

Bunun için şahsiyeti, ahlâkı ve aklı ile temayüz etmiş şahıslardan, maddî ve mânevî servet sahiplerinden, memleketin sonsuz tabiî servetlerinden istifade edebilecek san'atkârlardan, vicdanları aydınlatarak ve müşterek ilerleyişi temin ederek hükümran olmak isteyen faziletli zatlardan meydana gelecek seçkin bir sınıf teşkil etmesi lâzım gelir.

Fakat bu mümtaz sınıf, devlet memurları gibi kolaylıkla temin olunamaz. Böyle bir sınıfın teşekkülü uzun zamana bağlıdır. İşte bu sebeple de memleket o zamana kadar bugünkü içtimâi durumundan kurtulamayacaktır.

Bu yüzden, bugünkü içtimaî vaziyetimizin, tedavisi imkânsız tehlikeli bir hale girmemesi için, şimdilik yalnız mazide yapılmış olan hataların mümkün mertebe tekerrürünü önlemek ve düzeltilmesine çalışmakla iktifa etmek zaruretinde bulunuyoruz.

Bu vesile ile her şeyden önce siyasi ve idarî meselelerden tamamen farklı ve hattâ daha ziyade mühim olan içtimaî meselelerin mevcut olduğunu öğrenmemiz gerekir. Bu meselelerin gereği olarak, hatırımıza bile getirmemiş olduğumuz içtimaî vazifelerle mükellef bulunduğumuzu bilmeliyiz.

Bu meselelerin ve vazifelerin idrak edilerek yerine getirilmesi ise icaplarının öğretilmesine bağlıdır. Bunun icapları, bir insan topluluğunun teşkilâtlı bir cemiyet haline getirilebilmesinin, fertlerin müşterek his ve âdetlerine birbirine uygun fikir ve inançlarla da aynı gaye etrafında birlik halinde bulunmalarına bağlı olduğunun bilinmesidir ve bu birliğin kaybolması halinde her türlü terakki imkânının ortadan kalkarak cemiyetin mahvına sebep olacağının iyice anlaşılmasıdır. Çünkü beşeriyetin ilerlemesi ancak insanların bir cemiyet halinde yaşamalarıyla mümkün olabilir.

İçtimaî bağlar, mâzide birlikte geçirilen hayat ile ecdattan kalan mânevî ve fikrî mirastan doğar, yani beşer ile zamanın eseri olan an'ane ve teamüllerin meydana gelmesi ile

teşekkül eder. Bu bağların yerini insanların hayal edecekleri başka hiç bir bağın tutamayacağını bilmeliyiz.

Bu gerçeklerin idrâk edilmesi neticesi olarak maziye, an’aneye, ahlâk ve teamüllere gösterilecek hürmet de içtimaî temel vazifelerimizdendir. Bu gibi bağlardan ayrılan bir cemiyetin, içtimaî bağlardan da kopacak ilkel insan topluluğu haline döneceğine inanmalıyız.

Gaye birliğini temin edecek olan müşterek ahlâk ve inancı, dinî hasletlerin doğurduğunu, bu sebeple dine hürmet ve bağlılık göstererek, ahkâmını yerine getirmenin de en mühim içtimaî vazifelerden olduğunu bilmeliyiz.

İnsanlar arasında aynı his ve aynı zevki hasıl edeceği için güzel san’atların da en mühim içtimaî âmillerden sayılması icap eder. Çünkü bediî tesirler, müşterek his ve zevklerin tecellisi demektir ve içtimaîdir.

Dolayısiyle kendi güzel san'atlarımızı, kendi musikîmizi, kendi mimarî üslûbumuzu, kendi bediî eserlerimizi teşvik etmenin de içtimaî vazifelerimizden olduğunu öğrenmeliyiz.

Elhâsıl bir cemiyetin sadece içtimaî bağlarla devamlı olamayacağını, zamanın icaplarına hareketlerini uydurabildikten başka, ihtiyaçlarını tatmin edebilecek iktidara sahip olması, varlığını ve devamını temin edebilmek için tekâmül etmeye çalışması, bugünkü siyasetini tâyin ederken maziye saygı göstermesi ve istikbalini düşünmesi gerektiğini de bilmeliyiz.

Bu âmil ve sebeplere iyice âşinâ olduktan sonra gerekeni yapmaya çalışıp gayret etmemiz icap eder. Çünkü memleket uğradığımız müthiş illete devâ olacak mümtaz sınıfın doğuşunu ancak bu şekilde görebilecektir.

İçtimai meselelerin varlığından habersiz oluşumuz ve bu işleri diğerlerinden ayırmayı bilmeyişimiz, içtimaî vazifelerimizi hiçbir vakit yapmadığımızı göstermez. Zira böyle olsaydı, şimdi millî ve içtimaî bir varlık gösterebilmemiz mümkün olmazdı.

İçtimaî vazifelerimiz, dinimizin esasında mevcuttur. Bu sebeple dinî vazifelerimizi bir vicdan şevki ile yerine getirirken farkında olmadan içtimaî vazifelerimizi de ifa etmekte idik.

Fakat selâmet ve kurtuluşu maddiyatta arayarak dini ve maneviyatı ihmal etmeye başladığımızdan beri bu imkânı kaybettik. Varlığından bile habersiz olduğumuz içtimaî vazifeler de öylece kaldı.

İşte Osmanlı cemiyetine tahrip edici son darbeyi vuran bu maddecilik fikri olduğu gibi, gariptir ki, 1300 seneden beri İslâm memleketlerinden ilk olarak bizde, bu fikir zuhur etmiştir.

Eğer bazı fikir adamları -vatana en büyük hizmeti ettiklerini sanarak- bu fikri batıdan alıp bize nakletmemiş olsalardı, kendiliğinden hiçbir vakit ortaya çıkmaz, milletimizce

ebediyen meçhul kalırdı.[175]

Maddecilik fikir ve zihniyetinin garptaki çıkış sebebi Hıristiyanlık inançları ile yeni fennî inançların birbiriyle uyuşmasına imkân bulunamayışıdır. Halbuki İslâm inançları için böyle bir imkânsızlık bahis mevzuu değildi.

İslâm inançlarının fennin buluşlarına zıt olması şöyle dursun, inançlarımız onların hepsini de ihata ettiği için, dinî ve fennî bilgilerimiz birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil eder.

Muhitimiz için gayri tabiî olan ve pek bariz bir takdir neticesi bulunan maddecilik zihniyeti, aşağıdaki sebeplerden doğmuştur.

Tarihî gerçek şudur ki, gerek alimlerimiz, gerek bize rehberlik etmek, fikirlerimizi aydınlatmak vazifesi ile mükellef olanlar, batıda ilim ve fen yolunda meydana gelen sür'atli tekâmülü takip edememişlerdir.

İlim ve fennin bize meçhul kalması ise millî tekâmülümüzü durdurmuş ve bizi batılı milletlere nispetle geri bir duruma indirmiştir.

Bu hale sebep alimlerimiz ve ileri gelenlerimiz olduğu ve onların itham edilmesi gerektiği halde, mânevîyat ve ahlâkımız dinimizin eseri olduğu için, bu hata da dinden bilindi.

İslâm dininin parlak bir medeniyetle insanlığı yükselttiği, Osmanlı Devleti'ni emsalsiz bir satvetle kurduğu, zamanımızda hayranlık duyulan batı medeniyetine bile herkesin bildiği yardımlarda bulunduğu

gerçeğini unutarak, bir yanlış zanna düştüler. İslâmiyet’in ilerlemeye engel olduğuna hükmettiler.

İçtimaî geriliğimiz sebebiyle memleketin başına gelen felâketler birtakım mücedditlerin çıkmasına sebep oldu. Fakat bu nev-zuhur âlimler, vaktiyle cemiyetimizi cehalet ve ahlâk bozukluğuna düşürenlerden daha yetişkin olmadıkları gibi daha yetiştirici de değildiler. Bunlar da, âlimlerimizin ve aydınlarımızın kötü ahlâkları ve cehaletleri yüzünden dinin maruz kaldığı haksız ithamlardan istifade etmekten başka bir şey yapamadılar.

Bunlar da, millî kurtuluş ve selâmetimizin teminini batı tekâmülünün esas kaynağı sandıkları maddeciliği muhitimize tatbik etmekte aradılar. Bu kanaatlerini muhitimize telkin ederek onu iğfalden başka bir faaliyette bulunmadılar. Ayrıca, topraklarımızın bütünlüğünü garanti etmiş olan büyük devletlerin teveccüh ve yardımına da ancak bu usulün tatbiki suretiyle devamlı kılacağımız kanaati uyandığından maddecilik nazariyesi bir kat daha rağbet buldu.

Böylece, o zamandan beri ıslâhat namına vukubulan bütün icraatlar, az çok din aleyhtarı bir mahiyet almaya başladılar.

İşte memleketimizin hali, bu yeni zihniyetin eseridir. Müceddidlerimizin önceleri imar ve kalkınma sebebi saydıkları maddeci ıslâhatın, muhitimizdeki gerçek değeri de artık

meydana çıkmış oldu.

Îçtimaî durumumuz, İslâm ülkelerinde dinin, gayri müslim memleketlerle kıyas kabul etmeyecek derecede fevkalâde bir önemi olduğunu kesin şekilde gösterdi.

Menşeini ve bizce iktibas şeklini anlattığımız maddecilik, muhitimize tatbik edilince Osmanlı cemiyetinin çöküşünü son haddine vardırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu hareketin temel bir hata olduğu meydana çıktı.

Eşitlik

Halkın arzusu siyasette eşitlik, fakat içtimaî hayatta eşitsizliktir. Siyasî eşitliğin teminini üzerine almış olan halka dayalı meşrutiyetimiz, şimdi cemiyet hayatındaki eşitsizliği de yerli yerince kurmak vazifesiyle karşı karşıya bulunuyor.

Bu mühim vazifenin yerine getirilmemesi halinde cemiyetimiz yükselişini ve millî satvetini elde edemez.

Çünkü toplumu ızdıraba düşüren illet, fertler arasındaki eşitsizlik olacağı gibi, eşitlik de olabilir.

Eşitsizlik, şahsî hasletlerin tam bir serbestlik içinde gelişip tekâmül etmesine mâniler çıkararak, adalete aykırı bir dereceye varırsa, içtimaî bir hastalık olur.

Bir cemiyette hukukta eşitlik olmakla beraber şahsî üstünlükler ortadan kalkar ve vazifelerin ifası hususunda herkes acze düşerse, böyle bir eşitlik de içtimaî bir felâket olur.

Garp memleketlerinin içtimaî hastalığı eşitsizlikden, şark İslâm memleketlerinin içtimaî buhranı ise eşitlik sebebinden doğar. Bu yüzden batı cemiyeti halkçılığa doğru giderken, Osmanlı cemiyeti halkı ise eşitsizlikleri artırarak havâslaşmak mecburiyetini hissetmektedir.

Buna binaen meşrutî halk idaremiz de irfan ve istidat sahibi kimseleri her bakımdan destekleyerek bunların tekâmül etmelerini ve serbest bir şekilde yükselerek memlekete faydalı olabilecek bir seviyeye çıkmalarını temin etmeli, bu suretle bir yüksek tabaka meydana getirmeye çalışmalıdır.

Bir memlekette hangi çeşit idare yürürlükte olursa olsun, maneviyat ve ahlâkın en büyük hâkimi ve koruyucusu hükümdardır.

İlim, fen ve san'atın diyanet ve ahlâkın, ilim ve irfan sahiplerinin en tabiî hâmisi, seçkin sınıfın en üstün şahsiyeti hükümdardır.

Çünkü hükümdarın esas vazifesini, memleketin içtimaî şartlarına nezaret etmekten başka, yüksek unsurları teşvik suretiyle bu şartların daimî olarak ıslâhına çare aramak hususu teşkil eder.

Bu vazife idarî ve siyasî bütün diğer vazifelerden üstündür. Çünkü millî varlığın devamı ve memleketin güzelce idaresi bu vazifenin ifasına bağlıdır.

İşte bu üstün vazife Meclis-i Millî murakabesinin hükümdarlık makamının önemini hayalî mahiyette bıraktığı zannında bulunanları kat'î olarak yalanlar. Ayrıca, saltanat ile meşrutiyet arasında mevcut olan, ancak maateessüf, beşeri ihtiraslar yüzünden ekseriya

sekteye uğrayan tabiî âhengin, mevcudiyet sebebini ve lüzumunu da ispat eder.

İçtimai Şartlar

İçtimaî durumların memleket üzerindeki tesir ve nüfûzunun büyüklüğü ve genişliği şimdiye kadar anlaşılmamıştır. Memleketin mukaderatının bunlara bağlı olduğu, gördüğümüz eksikliklerin ve hükümetteki geriliklerin ya doğrudan doğruya veya dolayısiyle içtimaî vaziyetin tabiî bir neticesi olduğu henüz lâyıkı ile açıklığa kavuşmamıştır.

Milletin alimlerini, vatanperverlerini, seçkin idare adamlarını ve memurlarını, muntazam içtimaî sınıflar yetiştirir. Çocukları terbiye edebilmek, aileyi mes'ut kılabilmek bu intizamın sayesinde mümkün olabilir. Aksi takdirde yani cemiyetin başıboş kalması halinde en ileri medeniyetlerin bile yok olup gittiği hâlâ anlaşılmıyor.

Cemiyetin durumu bir memleketin siyasî ve idarî ahvalinin temelini teşkil eder, dolayısiyle siyasî ve idarî ahval içtimaî duruma bağlı olduğu için, cemiyetin durumu da kendisini teşkil eden fertlerin ahlâk ve zihniyetine bağlıdır.

İşte bu prensiplerin tabiî bir neticesi olan, cemiyetimizin bugünkü durumu, ahlâkî ve zihnî noksanlarımızın bir örneğidir. Her şey zihnî ve ahlâkî hasletlerimize bağlı olduğuna göre, mantıkî olarak idarî ve siyasî faaliyetlerimizin kıymeti de cemiyetin durumundan üstün olamayacaktır.

Bu mantıkî neticenin gerçekte de mevcut olduğunu anlamak için, tabiatın bahşettiği her çeşit refah ve saadet getirici kaynaklara sahip olmasına rağmen memleketimizin düştüğü esef verici hali görmek kâfidir.

Bununla beraber biz hâlâ bütün felâketlerimizin sebebini cehaletimizden biliyor ve bunda ısrar ediyoruz. Kendimizde ilim eksikliğinden başka bir noksan bulmuyoruz. Bilgi sahibi kimselerin de kötülük yapabileceklerine ihtimal vermiyor, ilim ve marifeti her şeye deva buluyoruz.

Fakat cehaletin en büyük noksan sayıldığı bu memlekette, ilim ve fen tahsiline gösterilen bu büyük itimat, bütün saadeti ve kemali çok para sahibi olmakta zanneden fakirin servete karşı gösterdiği muhabbete benzer.

Halbuki bu fakir adam ahlâkî vasıfları eksik olduğu için zengin olamamıştır ve hayatının sonuna kadar da servet sahibi olmak ihtirası ile tutuştuğu halde buna muvaffak olamayacaktır.

Bizler de azim ve sebat, irade ve fedakârlık gibi çok lüzumlu ahlâkî hasletlerden mahrum bulunmamız sebebiyle, hiç bir zaman, ciddî başarılar kazanamıyor, fakat daima ilim ve marifet elde etmek ihtirası ile dolu bulunuyoruz.

Bizi daimî olarak hata ve yanlış halinde bulunduran ahlâkî noksanlarımız, yapmakla

mükellef olduğumuz vazifeleri yerine getirmeye mânî oluyor. Ayrıca gurur ve bencilliğimiz, noksanlarımızı ve kendi gerçek mahiyetimizi anlamamızı önlüyor. Kendimizi beğenerek lâyık olmadığımız şeyleri elde etmek istiyoruz. Kayıtsız, tembel ve rahatına düşkün oluşumuz alimlerin bir fikir sistemine sahip olmalarını önlediği gibi, cahilleri kurtarmalarına yetecek derecede ilim ve irfan tahsil etmelerine de müsaade etmiyor.

Dolayısıyla Osmanlı cemiyetine mensup her ferdin ilk ve en mühim vatan vazifesi ahlâkî noksanlardan mümkün olduğu kadar kurtulmak, kıskançlık ve bencillik hislerinin şevki ile ortaya çıkan ve başkalarında görüp de beğenmediği, bizzat kendinde de hissedebildiği her türlü kötü duyguları yenmekten ibarettir.

Müşterek vatanımızın bulunduğu halden, en büyükten en küçüğe kadar herkese, mevki ve önemine göre bir mesuliyet payı düşmektedir. Vatanın başına gelen felâketler, vatan evlâtlarının ahlâkî noksanları sebebiyledir. Bu noksanlık, anavatana karşı olan vazifelerin yerine getirilmesini önlemektedir. Mes'uliyet ve noksanlarımızı her birimizin vicdanen kabul etmemiz gerekir.

Artık ıslahat ve yenilik hayranlarının da en iyi, en acele ıslahatın kendi kusurlarını gidermeye çalışmak, en faydalı ve en son yenileşmenin de kendi hasletlerinde yapacakları değişiklikten ibaret bulunduğunu itiraf etmeleri icabeder.

Herkesin az çok kendi şahsının olgunluğuna inandığı muhitimizde, böyle sözde kalan bir ihtar ile kimsenin ahlâkî kusurlarını düzeltmeye kalkışması beklenemez. Esasen öteden beri şahsının mükemmelliğine dair beslediği fikir ve zan, bu noksanları görmesine mani olmaktadır.

Ancak böyle bir ihtar anî ve süratli bir şifa tesiri getirebilmek iddiasından uzak olmakla beraber, vicdanları aydınlatmak gibi, şüphesiz hiç küçümsenmeyecek bir vazifeyi ifâ etmekten de geri kalmaz.

Kısacası, her ferdin, umumi kötülüklerden kendi hissesi kadar mes'ul olduğunu ve bu umumî fenâ halin ancak kendini düzeltmeye çalışması ile ortadan kalkabileceğini kabul ve itiraf etmesi lâzımdır. Bunun gerçekleştiği gün kurtuluş yoluna doğru büyük bir adım atılmış olacaktır.

Çünkü memleketin çöküşüne sebep olan eski nesiller gibi duyup düşündüğümüz müddetçe ve onlarla aramızdaki fark aynı fikir ve hislerin meydana çıkış şeklinden ibaret bulundukça, bizim neslimizin de geçen nesillerden daha iyi bir şey yapamayacağı apaçık ortadadır.

İlmî kazançlarımız ancak ahlâkî noksanlarımızı giderebildiğimiz derecede faydalı olacaktır. Aksi takdirde ilmimiz, kötü temâyüllerimizi teşvik edip artırmaktan ve zararımıza sebep olmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

İnsanın hareket yolunu çizen akıl ve bilgisinden daha çok ahlâkıdır.

Bir hâin, hâinlik hasletinin gösterdiğinden başka bir şeye aldırmaz. Akıl ve bilgi kuvvetini ancak cinâ-yetini başarmak ve kendini kurtarmak için ötekini berikini kandırmak için kullanır.

Azim ve iradesinin azlığı sebebiyle hayatta başarı elde edememiş olan bir kimse bu ahlâkî noksanlarını örtmeye ve gizlemeye çalışır. Akıl ve bilgisini çoğu zaman kendini teselli etmek için başkalarına iftirâ etmek veya haksızlıklara hedef olduğu iddiasında bulunmak üzere hayalî suçlular uydurmak için kullanır.

Elhâsıl, ferdin hareket yolunu çizen, fiil ve işlerini ona telkin eden, onu fenalıklardan men eden ruhî ve içtimâi intizamı yani ahlâkıdır. Zekâ ve bilgi ancak ikinci derecede tesir sahibi olan vasıtalardır.

Kadın Hürriyeti

Îçtimâî geriliğimizin en tehlikeli neticelerinden birini de kadınların iddiaları teşkil edyor. Günümüzde bâzı kadınlar örtünmeyi bırakmak, daimî olarak erkeklerle bir arada bulunmak, hürriyet ve serbestlik elde ederek Garp kadınları gibi yaşamak istiyorlar.

Evlenen kadın kocasının âmirliğini tanımak istemediği gibi, genç kız da ebeveyninin vesâyetine tahammül edemiyor. Kadınlar artık hür olmak, istedikleri gibi hareket etmek, yaptıkları şeyler için kimseye hesap vermemek arzusu ile doludurlar.

Kadınların bu gibi iddia ve istekleri bâzı erkekler tarafından da doğru bulunarak desteklenmektedir.

Bunlar da, erkeklerin tahammül olunmaz istibdadına son verilerek kadınların istekleri yerine getirilmedikçe cemiyet hayatının kurulamayacağını teslim etmeyi vicdânî bir vazife saymaktadırlar.

Böyle bir fikre aldanan erkekler, ideal edindikleri Garp medeniyetinin de, o toplumlardaki kadınların üstünlüklerinden ve tam olarak hür bulunmalarından doğduğunu zannediyorlar.

Eğer bu doğru olsaydı, milletler tarihini yalancı çıkaran mühim bir hâdise teşkil ederdi. Çünkü hiçbir medeniyet, hiçbir vakitte kadın hürriyeti ile başlamadığı gibi, aksine bütün medeniyetlerin kadınların tam hürriyetlerini ele geçirmeleri ile mahv olup gittikleri tarihinin en gerçek olaylarından biri olarak sabittir.

Kadının da bir medeniyet unsuru olmak kıymet ve ehemmiyetini taşıdığında şüphe yoktur. Buna hiç bir şekilde itiraz edilemez.

Her şey hattâ âdi bir taş bile, meselâ hastahane inşası gibi faydalı bir işte kullanıldığı zaman olduğu gibi, beşer medeniyetine hizmet etmekten geri kalmaz.

Ancak bir şeyin medeniyet ve ilerleme yolunda faydalı olabilmesi, onu bu yola sevk edecek olanların bilgi ve maharetine bağlıdır.

Fakat değerli bir medeniyet ve saadet unsuru olan kadınların nasıl faydalı olacaklarını, Türk kadınlarına hürriyet ve serbestlik isteyenlerin söylediklerinden çıkarabileceğimiz pek şüphelidir.

Esasen hürriyet ve serbestlik istenmesi, maalesef birçoklarını daima yanıltmıştır. Çünkü bunun, her za-

man için takdir ve teşvik edilmesi gereken ulvî bir hareket olduğu zannolunmuştur. Hattâ bu gibi istekler, ehliyet ve görüşlerinden istifade edilmeyen muktedir birçok kimselerin bulunduğu ve bunların müşterek saadetimizi temin yolunda çalıştırılmayarak pek çok

kuvvetin ziyan edildiği zannını doğurmaktadır.

Halbuki bundan daha yanlış bir şey olamaz. Zira daha fazla bir hürriyete gerçekten ihtiyaç duyanlar, muhtaç oldukları serbestliği kimseye hücum etmeden de elde edebilirler. Zaten alınmasına ihtiyaç duyulan hürriyet ait olduğu iş ile onun yerine getirilmesi imkânı arasındaki dengeyi kurmak için daima kendi kendine meydana gelir. Garp'ta kadınların sosyal hayattaki yerlerini tayin etmiş olan hürriyet ve serbestlik ancak bu şekilde meydana gelmiştir.

Cemiyetimizde, ziraat sahasında erkeklerin hürriyetine denk olan kadın hürriyeti hiçbir vakit, bir kimse tarafından istenmiş değildir. Kadınlar, ziraat hayatında erkeklerin yaptıklarının aynını yapmaktadırlar. Bu yüzden hürriyet ihtiyacı her iki taraf için de aynıdır. Köy hayatında görülen kadın hürriyeti, yapılan işin mâhiyeti icabı olarak kendiliğinden meydana gelmiştir.

Dolayısıyla cemiyetimizde erkek ile kadın arasında mevcut olan hürriyet eşitsizliği, kadının zararına olarak ve sebepsiz yere ortaya çıkmış bir gasp eseri değildir.

Bu eşitsizlik, cemiyetimizde erkek ile kadının, yerine getirmekle mükellef bulundukları vazifelerin farklı olmasının tabiî bir neticesidir.

Bu farklılık da içtimâi tabakaların icaplarına göre daima değişmektedir.

Aile ihtiyaçlarına yardım olmak üzere kadının da erkek kadar çalıştığı fakir sınıflarda, bu farklılık ayırt edilemeyecek kadar azalmakta, cemiyetin yüksek tabakalarında ise derece derece artmaktadır. Kadınların tamamen işsiz kaldığı en kibar tabakalarda, farklılık da en yüksek derecesini bulmaktadır.

İçtimaî durumumuzun bu şekildeki zorlamalarına göre, erkek hürriyetine eşit bir serbestlik isteyen kadın, eğer bu hürriyete hakikaten ihtiyacı varsa, bîçare çiftçi kadına bu serbestliği veren hakka benzer bir hak ile onu almalıdır.

Şu halde, köylü kadınlarda takdir ile karşılanan serbestliğin, diğer kadınlara da tanınmamış olmasının ciddî sebepleri vardır.

Bu sebeplerden biri, kadın serbestliğinin taraftarı olan erkek ve kadınlarda bu ihtiyacı, yersiz bir yabancı terbiyenin doğurmuş bulunmasıdır. Bu bakımdan, hareket muhitimizde yapmacık ve gayri tabiî görülmektedir.

Esasen bir muhit, mâhiyeti ne olursa olsun, ancak kendinin doğurduğu ihtiyaçları tatmin edebilir. Bu sebeple kadınlara hürriyet ve serbestlik verilmesi gibi sahte bir ihtiyacın tatmin yeri muhitimiz olamaz.

Bütün bunlardan başka, en önemsizlerinden en tehlikeli olanlarına varıncaya kadar bütün suistimallerin bütün aşırı hâl ve hareketlerin lâyık olunmadan elde edilmiş bir haktan veya yersiz verilmiş bir hürriyetten doğduğu da dikkate alınmalıdır. Bu takdirde, Osmanlı

kadınları adına ileri sürülen hürriyetçi iddia ve isteklerin, yerine getirilmesi halinde ne gibi tehlikeler doğuracağı kolaylıkla görülebilir.

Bu mühim mesele hakkında daha açık bir fikir peyda etmek için, incelemenin umumi olarak yapılması faydalı olur.

İnsanın içtimâi vazifeleri bulunduğunu ve umumî vazifeleri arasında en mühimlerinin bunlar olduğunu daha önce söylemiştik.

Vazife kelimesini telaffuz eden, hukuk ve hürriyet manâlarını da ifade etmiş olur. Bu manâlarda siyasî hak ve hürriyetler nasıl mevcutsa, içtimaî hak ve hürriyetler de aynı şekilde mevcuttur.

Kanunlar, hak ve vazifelerden doğmuştur. Siyasî kanunlar gibi içtimaî kanunlar da bu kaynaklardan çıkmıştır.

İçtimaî kanunlar cemiyeti kurar ve muhafaza eder. Siyâsî kanunlar da varlığını nizama sokar ve ilerlemesini temin ederler.

İçtimâî hürriyetlerin esas özelliği, bilhassa hak edildikleri nisbette kazanılmaları, yani bir içtimâî vazifenin yerine getirilmesi karşılığı olarak elde edilmeleridir.

İçtimaî vazife, içtimâî hürriyeti doğurur. Vazifenin yerine getirilmesinde gösterilen daha büyük bir kabi-liyet, daha büvük bir hürriyet bahş eder. İşte böyle-ce, içtimâî hürriyet görülen ve isbat olunan bir ehliyetin takdir nişanesi olarak hak edilmiş olur.

Bu uzak görüşlü hikmet, içtimâi hürriyetin, doğrudan doğruya cemiyetin varlığında tesiri bulunmasından ve bu hususta düşülecek hataların cemiyetin felâketine sebep olabilecek bir ehemmiyette bulunmasından doğmuştur.

Bu hikmet, cemiyetin kendini korumasına ait sevk-i tabiinin en açık bir tezâhürünü teşkil eder.

Siyâsî hürriyetlerde ise aksinedir. Bu hürriyetlerin kazanılması için lâyık olma zarûreti yoktur. Çünkü ferdin falan veya filân şeyi yapma iktidarına sahib bulunmasından değil, bunları yapabilmek hak ve hürriyetine malik olmak ihtiyacını veya arzusunu hissetmesinden doğarlar.

Fakat bir şeyi yapma hürriyeti, o şeyi yapabilmek ehliyet ve iktidarını bahş eylemez. Olsa olsa o ehliyet ve iktidarın kazanılması imkânını hazırlar. Fakat bu imkân da daimâ istenen ehliyeti temin etmez.

Zira bu ehliyet ve iktidar ya kazanılır veya kazanılamaz. Kazanıldığı takdirde elde edilinceye kadar geçen zaman zarfında, az çok keyfî bir şekilde elde edilmiş olan hürriyet birçok suistimallere sebebiyet vermiş olur. Ehliyet ve iktidar kazanılmadığı zaman ise hürriyet de kaybolur gider.

Siyâsî meseleler, cemiyetin şekline ve şartlarına taalluk eder. Bu bakımdan siyasî hürriyetlerin kötüye kullanılması, cemiyetin varlığına doğrudan doğruya tesir etmez. Dolayısıyla da içtimâi hürriyetler derecesinde derin bir tesir icra etmekten uzaktırlar.

Bundan başka, bir toplum içtimâî vazifelerini hakkıyla yerine getirmeye muktedir bulundukça siyâsî suistimallerden hâsıl olan zararları telâfi edebilir.

Siyâsî hürriyet, hak edilmiş olmak gibi bir şarta bağlı olmadığından, zor ve kuvvetle elde edilen her şey gibi bazılarının menfaatine bazılarının da zararına olarak alınır.

İşte milletler tarihinin kayd edegeldiği siyâsî mücadeleler ve onların aksi tesirleri, siyasî hürriyetlerin bu mahiyetinden doğmuştur. Halbuki insanların içtimâî hürriyetlerinden kin ve nifak doğduğuna dair bir misâl görülemez.

Aksine, içtimâî hürriyetler insanları daima birbirine bağlamış, siyasî hürriyetler ise birbirlerinden ayırmıştır.

Netice olarak bu tafsilâttan, içtimâî vazifelerin hürriyeti, siyasî hürriyetlerin ise vazifeyi gerektirdiği neticesini çıkarabiliriz.

Esasen içtimâî hürriyetin hak edilmiş bir şey olduğunu, siyâsî hürriyetin ise çoğu zaman hak edilmeye muhtaç bir halde kaldığını görmekteyiz.

İçtimâî sahada daha büyük bir ehliyet daha geniş bir hürriyet temin ettiği halde, siyasî sahada elde edilen hürriyetler, daha bir çok siyâsî vazifelerin yapılmasını gerektiren bir taahhüt ve mecburiyet teşkil etmektedirler.

İşte görülüyor ki, içtimâî ve siyâsî hürriyetler arasındaki fark esastadır. Bu iki çeşit hürriyeti birbirine karıştırmak, derin ve tamiri imkânsız hatalara sebep olur.

İçtimaî vazife, toplumun ahlâkının bozuk veya sağlam oluşuna göre pek çeşitli olabilir. Fakat içtimâî hürriyetin dayandığı esas, asıl mâhiyeti gibi değişmez bir halde bulunur.

Dolayısıyla cemiyet kadından, cazib şeyler, eğlenceler, hazlar isteyebileceği gibi, fikrî ve ahlâkî vasıflar ve faziletler de isteyebilir.

Ancak, ahlâkı bozuk, sefâhatperest bir cemiyetin ihtiyaçlarının tatmini, ciddî ahlâklı ve faziletli bir cemiyetin ihtiyaçlarını tatmin etmekten daha kolaydır. Bu yüzden kadınlar, ciddî bir cemiyetten çok, zevk ve eğlenceye düşkün bir cemiyet içinde daha geniş hürriyetlere sahip olurlar.

O halde bir cemiyette, kadının sahip bulunduğu hürriyetin derecesi, ne o toplumun yüksekliğini, ne de kadının içtimâî kıymetini belirten bir ölçüdür.

Her ikisinin de kıymetinin ve aslının takdir olunabilmesi için bilinmesi gereken bir şey vardır. O da, bu hürriyetin neye karşılık olarak elde edildiğidir. Acaba bu hürriyet faziletin mi, yoksa zevk ve eğlence âleti olmanın mı karşılığıdır?

Bu tafsilâttan, kadınlarımız için istenen hürriyetin, gerçek mânası ve iç yüzü açık bir şekilde anlaşılabilir.

Şimdi artık kadınların içtimâî hürriyet istemelerinin, o hürriyete lâyık olmadıklarına kati bir delil teşkil etmesi gibi, kadınlarımızın iddialarının da siyâsî ve içtimaî hürriyetlerin birbirine karıştırılmalarından doğan esassız şeyler olduğunda şüphe edilemez.

Kadınlarımıza örnek olan Avrupalı kadınların iddiaları, birtakım siyâsî hakların istenmesinden ibarettir. Halbuki bizim kadınlarımızın isteklerinin mahiyeti içtimâidir. İşte bu fark anlaşılamamış ve bu karışıklıktan da yanlış iddialar doğmuştur.

Osmanlı cemiyetindeki kadın hayatında meydana gelen değişiklikler tetkik olunursa son elli sene zarfında pek çok genişlediği görülür.

Her hâlde zamanımızın kadınları umumî olarak elli sene evveline nisbetle daha büyük bir hürriyetten istifade ediyorlar.

Fakat bahsini ettiğimiz hürriyet, gizli bir şekilde Avrupalı kadınlar gibi yaşayan kadınların hürriyeti değildir. Biz hâlen, hiçbir şekilde itham ve tarizlere uğramayan müslüman hanımların hürriyetinden bahsediyoruz.

Kadın hürriyetinin şimdiki derecesinin, yeni hayat tarzından doğan fikir ve hislerin tekâmülünün bir neticesi olduğu şüphesizdir.

Bu hürriyetin, kadınların istekleri sebebiyle meydana geldiği iddia edilemez. Çünkü evvelce bu gibi isteklerin hiçbiri mevcut değildi.

Şimdiki hürriyeti ortaya koyan içtimâî tekâmülümüz, tabiî akışını takip ederek kadınlığa daha geniş bir hürriyeti de elbette temin edecektir. Fakat bu tekâmül, hürriyeti de kendi safhalarına uygun bir derecede tutacak yani her neslin hak edeceği mertebe ile sınırlayacaktır. Ayrıca gelecek nesillere örnek olacak bir ahlâk ve zihniyete de uygun bulunduracaktır.

Şu halde, zamanın tabiî cereyanının önüne geçerek, Osmanlı cemiyetindeki kadınları, hemen bugünden Garp kadınlarına benzer bir hâle getirmek emel ve arzusu, hak ve selâhiyetleri aşan keyfî ve kötü bir hareketten başka bir şey değildir.

Ferdin en basit bir içtimâî vazifesini idrâk edip yerine getirmekten âciz bulunduğu bir zamanda ve bilhassa toplumun son dereceye varan çözülmesi sırasında işlenecek olan böyle bir kötü hareketin, ne gibi fenalıklara sebep olacağı kolaylıkla anlaşılabilir.

En mühim meselelerin bile, daima akıl almaz bir hafiflikle hâl ve tatbike kalkışılmasının millî geleceğimizi pek büyük güçlükler içine sokmuş bulunması, bizi uyandırmalıdır.

Artık bu sefer de hasta muhayyilemizin gelip geçici ve zararlı heveslerini aynı şekilde tatmin etmeye kalkışırsak, zaten diriltecekleri sananların hiç durmadan işledikleri hataların ağırlığı altında sallanmakta olan içtimaî varlığımıza, öldürücü bir darbe de biz

vurmuş oluruz.

Kadın hürriyeti taraftarlarının istekleri, esas olarak, «harem»in kaldırılarak, erkek ile kadın arasında Garp cemiyetlerindeki gibi bir temas ve münasebet tesis edilmesine dayanmaktadır. Bu ise tamamen içtimâî bir istektir.

Yukarıda izah olunan esaslara dayanarak diyebiliriz ki:

Eğer bu temas ve münasebet, içtimâî gerçek bir ihtiyaçdan doğmuş olsaydı ve bugünkü cemiyet de böyle bir şeklin tatbikine ait gerekli ehliyete sahip bulunsaydı, kadınların bu hususta istedikleri inkılâp kendiliğinden hâsıl olurdu.

Böyle olmayıp da hâlen iddia halinde bulunması, lüzumsuz ve yersiz bulunduğuna delildir.

Kadınlar herhalde topluma daha büyük bir saadet temin edeceği zannı ile yeni haklar istiyor olmalılar. Halbuki bir cemiyet istihkak edilmiş olan haklardan gayrisini asla kabul etmez ve vermez.

Şu halde cemiyetimiz, bugün bu istekleri reddetmekle meşrû müdafaa hissine uymaktan ve hiçbir şekilde tenkid edilemeyecek olan bir hakkını kullanmaktan başka bir şey yapmış olmuyor.

Toplumun büyük çoğunluğu bu istekleri içtimâî varlığını tehlikeye düşürecek bir mâhiyette buldukça, içtimâî ve ahlâkî inançlarına, hislerine, fikirlerine, an'anelerine aykırı gördükçe, reddetmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu şekilde hareket etmesi ise vazifesini yapmaktan başka bir şey değildir.

Osmanlı toplumunun zihniyet, fikir ve hislerinin değiştirilmesi veya tadili sadece âlimlerine, feylesoflarına ve sosyoloji müntesiplerine aittir. Bunu kadınların ve kadınlık dâvası güdenlerin bilmeleri gerekirdi.

Bu sebeple, istediği hakları vermeyen, tavsiye ve nasihatlerini kabul etmeyen topluma karşı, hayret ve kırgınlık göstermemeleri icap ederken; fikirlerine uyulmadığı ve istekleri yerine getirilmediği için müteessir olduklarını görmekteyiz.

Memleketin pek az görülecek derecede tehlikeli bir buhran geçirmekte bulunduğu bir zamanda bile, umumî efkâra karşı çıkmaktan, aleyhlerine uyandırdıkları geniş nefretten, his ve fikirlere soktukları karışıklığa hiç aldırmamaktan âdeta zevk duyuyorlar.

Bu cereyan mensuplarının, telkin ve fikirlerini ailelerin içinde ve dışında istedikleri gibi yaymalarına, tatbik ve icra etmelerine hiçbir şey mani olmuyor.

Kadınlara giydirdikleri elbiselerde, takındırdıkları tavır ve hareketlerde, küçümseme ile dolu bir pervasızlık, iffet ve terbiye hislerine karşı açık bir hakaret gören millî duygu son derecede hiddet ve gazap duyuyor.

Ferdin içtimâî ilk vazifesinin, toplumun irâdesine hürmet ve riâyet olduğundan; cemiyetin kaidelerini, an'anesini, intizamını ve haklarını ihlâl ederek içtimâî bir suç işleyenlerin cezayı hak edeceklerinden, kadınlar habersiz gibi görünüyorlar.

Kadınların dâvasını güdenlerin verdikleri örneğe uyarak, bir başka zümre de memleketteki kanunların pek haksız veya şiddetli olduğunu bahane edip itaat etmekten çıkar, kendilerine göre tanzim edecekleri kanunlardan başkasına uymayacaklarını iddia edebilirler. Kadın taraftarları acaba bunu nasıl karşılarlar?

Böyle bir zümreyi hak ettikleri cezaya çarptıracak olan umumî kuvveti redderek, kanunları kendi keyiflerine göre değiştirebilme hakkını bu zümreye de verirler mi?

Halen cereyan etmekte bulunan hallere bakan sathî görüşlü kimseler, Osmanlı toplumunun kadın yeniliklerine -bazılarının iddia ettiği kadar- karşı olmadığı zannına düşebilirler. Hattâ bu yeniliklere karşı yapılan itirazların, birtakım köhne zihniyetlerin geçici muhalefet tezâhürlerinden başka bir şey olmadığına da kani olabilirler.

Fakat gerçek, sanılanın dışında mühim bir ciddiyet ve hazin bir mâhiyet taşımaktadır. Çünkü Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu kalben ve fikren takbih ettiği bu kadın aldatmalarına şiddetle karşıdır. Ancak bu talihsiz toplum, kendisine muhalif olan fertlerini, iradesine boyun eğdiremeyecek derecede hercümerc içinde ve sarsılmış bir halde bulunuyor.

Osmanlı toplumu, içine düştüğü nizamsız ve karışık durum sebebiyle irâdesini kabul ettirebilme kuvvetini kaybetmiştir. Hüküm süren başıboşluk yüzünden ferdin kötü hareketlerine hiçbir şey mani olamadığı gibi, karşı gelenleri itaate sokacak bir otorite de kalmamıştır.

«Osmanlı kadınlığı» hüviyeti ile ortaya çıkan bu mesele aslında içtimâî çöküntümüzün başlıca tecellilerinden biridir, içtimâî irâdenin zayıflamasından istifade ederek ortaya çıkmış olan kadın istekleri, ancak bu zayıflığın devamı ile varlığını muhafaza edebilmektedir. Doğduğu bu gayrı meşru kaynağı gizlemek için de Garp kadınlığından örnek aldığını iddia ediyor.

Bugünkü kadınlığa karşı fertleri, infial halindeki hislerini izhardan kanun korkusu alıkoymasa idi, cemiyetin irâdesini yürütme kuvvetinin yokluğuna karşılık, ferdin irâdesini yürütme kuvvetinin büyük bir şiddetle ortaya çıktığını görürdük.

Neticede her iki irâde kuvvetinden de mahrum bulunan Osmanlı toplumu, kadınlarını iradesine boyun eğdirmek ve kendisini muhâlif mensuplarına karşı müdafaa eylemek için icrâ kuvvetinin yardımını istemek zorunda bulunuyor.

Halbuki içtimâî bir vazife, ancak içtimâî bir vasıta ile yerine getirilebilir. Bu yüzden, icra kuvveti içtimaî itaatsizlik hareketlerini memurları vasıtasıyla ıslâh etmeye teşebbüs ettiği her seferde, umumî hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmuştur. Bu halden ise kadınlık

hareketi ustaca istifade etmiştir.

Yani bu vâsıta ile önlenmek istenen içtimâî bir fenalığın, farkına varılmaksızın kuvvetlendirildiği pek çok tecrübelerle sabit olmuştur.

Bununla beraber böyle bir içtimâî tehlike karşısında müdâhale etmek ihtiyacını duyması tabiî olan icra kuvvetinin kayıtsız kalamayacağı da muhakkaktır.

Fakat bu müdâhale yine içtimâî vâsıtalarla vuku bulmalıdır. Meselâ, vatandaşlarının itimad ve hürmetini kazanmış, topluma karşı müdafaa ve irşad vazifelerini yapabilecek olan kadın ve erkeklerden bir «cemiyeti koruma derneği»nin kurulmasını teşvik etmelidir.

İcrâ kuvvetinin kullanması gereken diğer bir vâsıta da umumî vicdânı, vaazlar, hitâbeler ve kitaplarla aydınlatarak, içtimâî kargaşalığın Osmanlı vatanını düşürdüğü tehlikeli durumu anlatmak, millî varlığımızı tahrip eden isvankâr hareketlere son vermenin ehemmiyet ve âcilliğini iyice telkin etmektir.

Çünkü bu içtimâî tehlikeyi meydana getiren sayısız hatalar ortadan kaldırılmadıkça, Osmanlı toplumu ile beraber Osmanlı vatanını da müthiş tehlikelere sürükleyen keyfî ve indî hareketlere mani olmak ve bozucu tesirlere karşı gösterilen kayıtsızlığa son vermek mümkün olamayacaktır.

Bitiş

Osmanlı toplumunun kuvvet ve canlılığını tam olarak kazanabilmesi için ahlâkî meziyetlerin, faziletin ve terbiyenin; ilim ve bilginin önüne geçirilmesi gerekmektedir.

Artık ilmin vâsıta, terbiyenin ise gâye olduğu bilinmelidir. Bu gâyeden de maksat, düzenli fikirler, çalışma aşkı, vazife sevgisi, sarsılmaz azim ve sebat ile dolu aydın, faziletli ve imanı kuvvetli Osmanlılar yetiştirmektir.

Muntazam cemiyetleri, ahlâkî fazilet ve olgunluklara sahip insanlar meydana getirir. Mesut ve kudretli milletler ise mükemmel cemiyetler tarafından teşkil olunur.

Beşinci Kitap: Taassup

Beşeriyet, üstün bir kuvvetin tesiri altında tekâmüle doğru devam edip giden hayatın akışını, takat üstü bir çaba ile takip etmektedir. Böylece tabiatın bahşettiği tükenmez bir gayretle, kâinatı değiştirip duran âmil ve kuvvetler arasında hissesine düşen çetin vazifeyi yerine getiriyor.

Meçhule doğru bu devamlı atılış karşısında beşer idrâki, insanların, şuursuzca yapıp yıktıkları şu âlemde var oluşlarının sebebini, boş yere keşfe çalışıyor.

İstikbâli düzenleyen değişmez kanunlar, sonsuz çeşitleriyle havsalamıza sığmıyor. Beşerin bütün bildiği, insanın, fertler ve milletler üzerinde aynı tesire sahip olan ve kader denilen bir mutlak kuvvete, bağlı olduğundan ibaret kalıyor.

Tarih, bu kanunların sonsuz ve karmaşık tecellilerinden doğmuş bir vak'a ve hâdiseler silsilesi değil midir?

Beşer bakımından ise tarih, insanların tesir ve neticelerini ancak olup bittikten sonra öğrenebildikleri ve fıtratlarındaki merak hissini tatmin için izahına yeltendikleri bir mukadder hâdiseler dizisinden başka bir şey midir?

Meş'um neticeleriyle, beşeriyetin tabiî ilerleme ve gelişmesini asırlarca geciktirmiş olan bir düşmanlığa, Şark ile Garp arasındaki sönmek bilmez bu'za kim ihtimal verebilirdi?

Çünkü birlik ve kardeşliğin önderi olan Şark-ı Muhammedi, ilmin feyizli ışıklarını, henüz barbarlık devrini yaşayan Hristiyan Garb'a pek cömertçe dağıtmış; Garp medeniyetinin gelişip genişlemesine gayet tesirli bir şekilde yardım etmişti.

Beşerin vicdan ölçülerine göre, Şark'ın yerine getirdiği bu hayırlı vazifenin tesiri ile, iki beşer topluluğu arasında ciddî yakınlaşma ve beraberlikler meydana gelmeli idi.

Yazık ki araya giren kader, Batı'yı mutaassıp bir ruhban sınıfın ezici hakimiyeti altına soktu. Bunlar, temsilcisi oldukları din üzerindeki nüfuzlarını kaybetmemek arzusuyla, irşat olunmak üzere ellerine teslim edilmiş bulunan vicdanları hakikatlerden mahrum bıraktılar.

Yakınlaşma ve beraberlik fikirlerinin rağbet bulması gereken bir muhitte etrafına ayrılık tohumları saçan, çılgın ve ihtiras dolu bir din düşmanlığının ortaya çıkması da mukadder imiş.

O sırada Doğu, yüksek bir medeniyetin verdiği insaniyetçi fikir ve hislerin tesiri altında müsamahakâr ve medenî bir ahlâka sahipti.

Batı medeniyeti ise Doğu'nunkinden çok aşağı bir ahlâk seviyesinde bulunan bir muhit içinde gelişti. En ilkel his ve inançlara bağlı bulunan bu insan toplulukları, dolayısiyle

maddeci bir karaktere, saldırgan ve müstebit bir ruh haline sahip oldular. Mezhep mücadelelerinden doğan kin ve nefretle beslendiler.

Zamanla kader icabı, cihanı aydınlatmak vazifesi Avrupa'ya geçti. Batı'nın, barbarların hakkıyla torunları olan cismânî reisleri bu sırada, Roma İmparatorluğu'nun enkazını henüz paylaşmışlardı.

O zamanki üstün durumundan istifade eden Avrupa, cismânî reislerinin tahrip edici ihtiraslarıyla ru-hânî reislerinin dinî nefretlerini birlikte ve serbestçe yayarak âlemi karanlığa boğmuştur.

Cihanın bu yeni mürebbisi, pençesini İslâm âleminin ötesine de uzatmış. Buda mezhebindeki Uzak Doğu ile putperest olan uzak Batı'yı da tahakkümü altına almıştır.

Böylece Avrupa, her yerin huzur ve rahatını yok etmiş, geçmiş medeniyetlerin asırlarca gayret ve çalışma ile kurdukları siyâsî içtimaî dengeyi alt üst etmiştir.

Yakınlığı sebebiyle, Batı tecavüzlerinden en fazla zarar gören yer, Yakın Doğu olmuştur. Burası parlak bir medeniyetin tükenmez hâzinelerine mâlik olduğu için de Hristiyan rahiplerinin hiç kesilmeyen bu'z ve adavet yıldırımlarını üzerine çekiyordu.

Savaşlar hiç kesilmeden devam edip gidince, İslâm âlemi varlığının tehlikede olduğunu anladı. Bu kanlı döğüşlerin gereği ne ise onu tedârik etmek için neyi varsa seferber etti. Başka her şeyden vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu mecburiyet ve devamlı harp hâli, müslüman halkların hükümdarlarına kayıtsız şartsız itaat etmelerini gerekli kıldı. Hükümdarlar ise zamanla keyfî ve müstebit bir idare ile saltanata başladılar. Böylece Şark Dünyası Garb'ın zoru ile eskiden bulunduğu içtimâî ve siyâsî duruma döndü. Bunun neticesi olarak, ilmi ve medeniyeti yayma kaabiliyetleri körelerek, sonunda kayboldu gitti.

Garplıların yaptıkları zulümler, tahrip ve yağmalar, onlara karşı kin ve nefret uyanmasına sebep oldu. Garp'tan gelen hiç bir şeye itimat edemeyen İslâm âlemi, uzun bir müddet onun medeniyetinden de nefret etti. Çünkü Şark, Garb'ı Haçlı orduları ve savaşçı papazlar vasıtası ile tanımıştı. Garp ise İslâm âlemini ve Şark'ı, çapul ve yağmaya gönderdiği öncüleri vasıtasıyle öğrendi.

Avrupa zihniyeti nesiller boyunca, ruhânî ve cis-mânî reislerinin nakil ve neşrettiği yalanlarla bulandı durdu. «Müslüman» denince nazarlarında, zararlı ve aşağılık bir mahlûk canlanıyordu. Bugün bile Avrupacıların çoğuna göre Müslüman, aşağı seviyeden bir yaratıktır.

Fikrî ilerlemeler, bu gibi Hristiyan uydurmalarını zamanla ve kısmen ortadan kaldırdı. O derin düşmanlık görünüşte biraz hafifledi. Fakat «maddeci» düşüncenin neticesi olan «sömürgecilik» fikrinin hızla gelişip şiddetlenmesi, dinî düşmanlıktaki azalmanın yerini fazlası ile doldurdu.

Mutaassıp zihinlerde din uğruna can vermiş «azizler»in yerini, uzak kıt'aların kâşifleri, kaba ve katil çapulcu şövalyelerin yerini de müstemleke askerleri aldı. Bu değişiklikler, eski düşmanlığın sadece yeni bir şekle girdiğini gösterdi.

Şimdi artık Şark, «Haç» adına değil «Medeniyet» ve «İnsanlık» uğruna tecavüze uğruyor. Müslümanlar, artık görünüşte dinlerinden dolayı ayıplanıp hakarete uğramıyor, ama Avrupa ihtiraslarının tatmini için gerekli pazarların, lüzumlu mahlûkatı sayılıyor.

Günümüzdeki Müslümanların hakarete uğramasının sebebi, «Teslis»i[176] kabul etmekte gösterdikleri kabiliyetsizlik değil, kendi dinlerine karşı besledikleri sevgi ve hürmettir.

Bugün, medeniyetin başında bulunan milletlerin, dinleri ile alâkalarını kestikleri görülerek, fikren yükselen cemiyetlerden din inancının kalkacağı zannedilmektedir.

Bu zanna düşenler, İslâmiyet'in yirminci asırda da ilk canlılığını muhafaza etmesine ve mensuplarının eskisi gibi ona bağlı bulunmasına bakarak, Müslümanların, Avrupa milletleri derecesinde yükselmeye kabiliyetleri olmadığı hükmüne varıyorlar. Bu zanlarını reddi mümkün olmayan ilmî bir delil gibi de ileri sürüyorlar.

İşte Avrupalıları bizlere karşı, kendilerinden bambaşka yaratıkları imişiz gibi davranmaya sevk eden bu düşüncedir.

Beşeriyetin ilerlemeye olan istidadının, muhakkak dinsizlikle neticeleneceğini iddia edenler neye dayanmaktadırlar?

Bugünkü Hristiyanlığın, Avrupa'nın şimdiki mânevi hayatını tatmin edemiyor olmasından, beşeriyetin dinden uzaklaşması lüzumu nasıl çıkarılabilir? Bu kadar hususî bir durumdan, bu kadar umumî bir neticeye varmak elbette ki büyük bir hatadır. Beşerin tekâmül tarihinde bu iddiayı teyit edecek hiçbir hâdise de yoktur.

Aksine olarak iddia olunabilir ki: Beşeriyetin dine olan meyli, fikrî ilerlemesi ile beraber gelişmiştir. Bildiğimiz veya meçhulümüz olan dinlerin meydana çıkışları ve birbirini aralıksız takip etmeleri, milletlerin fikrî durumları ölçüsünce olmuştur.

Beşeriyetin tarihi, insanlardaki din inancı ile fikrin, daima birlikte ve birbiri ile ilgili bulunduklarını bize isbat ediyor.

Bu alâka o kadar sıkıdır ki, şimdiye kadar gelen dinleri bilmiş olsaydık, insanlığın tekâmül seyrini başlangıcından zamanımıza kadar adım adım takip edebilirdik. Zaten bugünkü Hristiyanlığın gitgide zayıflaması da bu hakikatin yerine gelmesinden başka bir şey değildir. Çünkü «Ekaanîm-i Selâse»ye[177] olan iman, bir inanca ihtiyaç duyulmadığından değil, bugünkü Batılıların vicdanlarında başka bir «ekaanim»e karşı uyanan inanç yüzünden eski hararetini kaybetmiştir.

İnsanların imanlarının hedefi değişebilir, fakat bu, inanç hissini tamamen terk etmeleri

demek değildir.

Şimdi Garplılar ilmî ve fennî hakikatlerden doğan yüksek hislere, bunların eseri olan yeni inanç ve kanaatlere inanıyorlar. Bu yeni iman, belki, Hristiyanlığın verdiği imandan fazla değildir. Ama her halde onun kadar ciddî ve samimidir.

Hristiyan ruhbanların nüfuzu sarsılmıştır, buna şüphe yok. Fakat bu hâl, bilgin, fen adamı ve filozoflardan meydana gelen, yeni bir yol gösterici topluluğun lehine olmuştur.

Evet, eski Hristiyanlık yerine yeni bir din çıkıyor. Bu yeni din de eskisi gibi, zuhûruna sebep olan inanç ve an'aneleri devam ettirebildiği müddetçe yaşayacaktır. Bunun da birtakım emelleri, hayalleri olacak; taraftar ve muârızları bulunacaktır. Şüphesiz ortaya çıkacak olan müstebit ve kandırıcı yayıcıları, gayret ve taassup bakımından en meşhur Hristiyan azizlerinden de geri kalmayacaklardır.

Bu yeni din, mensuplarına daha fazla saadet bahşedebilecek mi? Buna ancak istikbal cevap verecektir... Şimdiki halde, bugünkü Avrupa nesline ancak ümitler verebiliyor. Bu bile eski dinlerine karşı bir tercih sebebi olsa gerektir.

Âlemde her şey tekerrürden ibarettir. Hangi hususta olursa olsun, bütün yaptıklarımız, biraz daha mesut olmak; hayallerimizdeki sonsuz saadete mümkün olduğu kadar yaklaşmak gâyesini hedef almıştır. İnsanları çalışmaya teşvik eden ezelî düşünce budur.

Hristiyan dünyasında, müsbet ilmin ve fennin ilerlemesi maddecilik ve felsefe nazariyelerini ortaya çıkarmıştır. Bu görüşte olanlar, maneviyatı da maddî buluşlara ve felsefeye dayandırmak istemişler, bu ise Hristiyanlığın nüfuzunu ve ona olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır.

Şu hâli gören bazı kimseler İslâmiyet'in hâlâ zayıflamayışının sebebini Müslüman milletlerin, henüz o derecede ilerlememiş olmasında buluyorlar.

İslâm'ın gerilemesini muhakkak görenler mühimsenmeye değmez. Çünkü bu kimseler, uğursuz kehânetlerde bulundukları bu mevzular hakkında yeterli bir inceleme yapmaya lüzum görmeden iddialara kalkışıyorlar.

Her halde, biraz tanıdıkları Hristiyanlık ile hiç bilmedikleri İslâmiyet arasında gelişi güzel benzetmeler yapmakla, pek gülünç bir düşüncesizlik içinde, rast gele hükümler vermeye hak kazandıklarını sanıyorlar.

Onlara bu zannı veren oldukça yaygın fakat yanlış bir kanaattir. Buna göre: «Aynı sebeplerle çıkıp aynı hedefe yürüdükleri için bütün dinler birbirine benzer...» Böylece İslâmiyet'le Hristiyanlığın «din» adı altında birleşmesi ikisi hakkında da aynı şeyleri düşünmeye ve kat'î hükümler vermeye kâfi geliyor.

Bu gibi değerlendirme hataları mefhum ve düşüncelerin pek geniş ve müphem mânalar taşıyan tâbirlerle ifade edilmesinden doğmaktadır. Zaten insanı daima yanıltıcı teşmillere

ve aldatıcı kıyaslara, yani çeşitli hatalara düşüren de bu çeşit söz ve tâbirlerdir.

Fakat bilginin ilerlemesi ve beşer zihniyetinin gelişmesi, zamanla bu gibi tâbirlerin açıklığa kavuşmasını sağlıyor. Bu sayede ifade ettikleri mânâlar arasındaki farklar meydana çıkmakta ve şimdiye kadar sebep oldukları hatalar tashih olunmaktadır. Buna ne kadar memnun olunsa değer!

Fen tabiri bile uzun zaman belirsiz, tabiat üstü ve hurâfeye benzer bir mâna ile düşünüldü. Bugünkü manâsını alıncaya kadar ne çok beklendi! Ecdâdımızla bizlerin, bu tâbiri anlayışımız arasındaki fark, eski zamanlardaki «müneccimlik» ile şimdiki «astronomi» arasında görülen fark kadar büyüktür. Bunu idrâk edebilmemiz, beşeriyetin asırlarca terakki etmesini gerektirdi.

Aynı yanlış anlaşılma, «din» tabiri hakkında da vardır. Müslümanların bu tabirden anladıkları mâna ile, daha önce gelen dinler arasında, bugün hemen hiç bir münasebet kalmamıştır denilebilir.

İslâmiyet'in nazarında din, keyif ve arzuya bağlı olarak bazen yüceltilen bazen hakir görülen hayâlî veya itibârî bir şey değildir.

Din, hiçbir zaman «metafiziğin ıssız çöllerinde mahpus muhayyilemizin tehlikeli tasavvurlarından ibaret boş teselliler, erişilmesi imkânsız vaadler veya geleceğe ait emeller vasıtası ile, mevhum bir saadeti elde etmeye veya elem ve ıztırâpları teskine yardımcı, hayâlî bir vâsıta» değildir.

İslâm'a göre din, beşeriyetin maddî, manevî ve aklî muvazenesini sağlayan ebedî kanun ve düsturlara karşı gösterilmesi gereken saygı yoluyla, insanlığın saadetini bir hayâl olmaktan kurtarıp müsbet bir hakikat kılmaktadır. Tekâmül kanunlarının insanlara en faydalı bir tarzda sevk ve idaresini mümkün kılacak, tabiî, aklî ve ilmî her çeşit sebep ve vasıtaların devamlı olarak aranması ve tatbik edilmesidir. Tek gâyesi ise Âdemoğlu'na hayır ve hakikatin doğru yolunda rehber olmak; sonsuz meçhullerle dolu fizik ötesi dünyasında şaşırmaya mahkûm olan düşüncesine istikamet göstermektedir.

Bu tarifin de göstereceği gibi din, insanı her çeşit faaliyetlerinde murakabe eder, tekâmüle olan kabiliyetlerini sonsuz derecede genişletip artırmak şeklinde olan yüce hizmetini yerine getirir. Buna karşılık da hak ettiği ve lâyık olduğu hürmet ve bağlılığı ister.

İşte bu sebeple İslâm şeriatı, hayatımızın en ufak teferruatına kadar her şeyimizde daima ve sonsuz bir tesir ve nüfuza sahip bulunmuştur. Manevî varlığımızın gelişmesine her zaman kat'i olarak tesir etmiş, fikir ve irfanımızın esası olmuştur.

Bu sebeple deriz ki:

Bir hareket hattı seçmek insanların hayatlarının bir gereği oldukça ve tekemmül kabiliyetleri bir inanç sistemine iman etmeyi mecbur kıldıkça, en kat'î bir iman ile

bağlanacağımız din, ancak ve ancak İslâmiyet olacaktır.

Hazret-i Muhammed'in şeriati Garp milletlerinden geri kalmamıza sebep olduğu zannını verecek kadar yanlış tanınmıştır. Bu zannı veren ise, Müslüman milletlerin, diğer ümmetlere nisbetle geride bulunmasıdır.

Hristiyanlar, İslâm dünyasının her tarafında hayretle gördükleri gerilik alâmetlerini İslâmiyet'ten biliyorlar. Buna mazurdurlar. Çünkü onların karşısına, terakki yollarında ilerlerken, sadece kendi dinleri ve bu dinden doğmuş bulunan ruhban sınıfın saltanatı çıkmış, mani olmaya çalışmıştı. Bu yüzden, Müslümanların geri kaldığını gören bir Avrupalı hemen kendilerine kıyas ederek, sebebin Müslümanlık olduğunu tahmin ediveriyor.

Böyle bir zanna kapılmak, bir Hristivan için tabiî sayılırsa da yanlış olmaktan da kurtulamaz. Çünkü bu hükme varırken, İslâmiyet'in esasına vâkıf olmuş, Müslüman milletlerin geri kalmasına sebep olan tarihî ve gerçek sebepleri araştırmış değildir. Sadece Hristiyanlık hakkındaki müşâhede, bilgi ve değer ölçülerinden ilham almıştır. Bu şekilde verilen bir hüküm ise şüphesiz hatanın tâ kendisi olur.

Bu sebeplerle şeriatımızın, geri kalmamıza sebep olduğu hakkındaki kanaat asılsız, boş ve yanlış bir fikirden ibarettir. Hiç bir şekilde dinimizin noksanlığına delil olamaz. Bir cemiyetin ilerlemesine engel olan sebep ve âmilleri tespit etmek de kolay değildir.

Bir milletin gerilemesi, ekseriya uzun bir hâdiseler zincirinin ve beşeriyetin umumî tekâmülünün, bu cemiyetin içinde ve dışında meydana getirdiği bir çok sebep ve âmiller neticesinde olur.

Roma İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerini tespit etmek için her devirde ve çok sayıda tarihçiler senelerce çalışmaya mecbur kalmışlardır. Buna rağmen bu mesele, artık halledilmiş nazariyle bakılmak şöyle dursun, halâ bitmez tükenmez araştırma ve münakaşalara kaynak olmaktadır.

Roma hakkında böyle olursa, kendisini meydana getiren kısımlarının her biri ayrı bir imparatorluk olan İslâm âleminin gerilemesi hakkında doğru bir fikir edinebilmenin nasıl bir gayret ve çalışmaya bağlı olduğu anlaşılır. Halbuki, bu meselenin aydınlanması pek önemli olduğu halde ciddî hiç bir teşebbüste bulunulmamıştır. Bu hususta, tarihî tetkik denebilecek hiçbir külfet göze alınmadığından, İslâm âleminin çöküş sebebi, bilgi yokluğundan, cevapsız kalmıştır. Bugün ortaya atılacak cevaplar ise tabiî olarak ciddiyetten uzak, eksik ve keyfî olmak mecburiyetinde bulunuyor.

İslâm'ın geçmiş asırlardaki azametini kuvvetten düşüren çeşitli sebepleri ortaya döküp saymaya bugün imkânımız yoktur, fakat bu gerilemenin günümüzdeki âmillerini araştırıp tetkik edebiliriz. Mesele bu şekilde ortaya konunca, şimdiki geriliğimizin, dinimizin emirlerine lüzumu kadar önemle bağlı bulunmayışımızdan ileri geldiği görülüyor. Bu fikir,

İslâm âleminin en selâhiyetli şahsiyetleri tarafından tasdik olunmaktadır. Bugünkü gerileyişimizin sebebi dinimizin esaslarına riayet etmeyişimiz olursa, geçmişte bu esaslara uyduğumuz için geri kaldığımıza ihtimal vermek ne aklen ne de mantıken mümkün olabilir.

Zaten dinimiz aleyhinde ilim, fen ve yeni fikirler adına yapılan ithamlar, vaktiyle Hıristiyanlık namına yapılanlardan daha insaflı veya daha ciddî değildir. Dinimize gösterdiğimiz bağlılıktan dolayı bizleri taassupla itham etmeleri de bu kabildendir. Herhalde bu gibi yalan ve aldatmalar, iki âlem arasındaki husumeti ve itimatsızlığı devam ettirmekten başka bir şeye yaramaz.

Görüyoruz ki, medeniyetin beşiği sayılan batı, yanlış ve esassız kanaatlere dayanarak verdiği hükümlerin tabiî neticesi olarak İslâm âlemine kin ve düşmanlık beslemektedir. Biz de garplılara karşı elbette emniyetsizlik ve nefret besliyoruz. Bizim bu halimizi onlar «taassup ve irtica»ya veriyorlar. Halbuki bizim bu halimizin hiçbir zaman cehalet ve hurafe ile ilgisi yoktur. Aksine biz, onların hakkımızda besledikleri niyet ve hislere ve reva gördükleri muamelelere bakarak, üstelik gayet de insaflı düşünerek, bu tavrı takınmaya mecbur oluyoruz.

Zaten bizim garplıları dinlerinden, vatanlarından, hürriyetlerinden, mülklerinden mahrum kılmak gibi tecavüzkâr bir emelimiz yoktur. Garbın ilim ve irfanı ile, hattâ sermayesi ile, fakat kendi mülkü ve kendi inancı içinde kalarak serbestçe ilerleyebilmekten başka bir şey düşünmeyen şarkın, garba olan bu düşmanlığı meşrû müdafaadan başka hangi sebebe dayanabilir?

Avrupa'nın bizlere karşı çeşitli şekillerde izhar edip durduğu şiddetli düşmanlığın, birtakım insanî gayelerden veya ilerlememizi arzu etmesinden ileri geldiğini zannedenler, ancak safdil kimselerdir. Bu safdiller şark dünyasının bugünkü aczi yüzünden garbın tuzağına düştüğünü ve sömürüldüğünü unutuyorlar.

Batılı komşularımızın bizde gördükleri ve bize de anlatıp durdukları cahilâne taassup, eğer hakikaten mevcutsa, bu halden onların değil bizim şikâyetçi olmamız lâzım gelir. Çünkü bu cehaletimizden onlar istifade ediyor, bizler zarar görüyoruz.

Avrupalıların, şark şahsiyetinin en güzel hareket ve tezahürleri karşısında «taassup!» diye en yüksek sesle şikâyet etmekte olduklarını uzun ve acı tecrübelerden sonra öğrendik. Bu mevhum «taassup»un şiddetini, kendi bencil menfaatlerine karşı gösterilen mukavemetin derecesiyle ölçtüklerini de nihayet anladık.

«Taassubumuz» hakkında Avrupa'nın bu kadar açıkça göstermekten çekinmediği nefret hissinin sebebi nedir? Bu hissin içtimaî kanunlarımızdaki noksanlardan veya dinimizin mânâsızlığından doğduğuna inanacağımız devir çoktan geçmiştir!

İftira etmediğimizden emin olarak iddia edebiliriz ki: Aslında, garbın şarka olan

husumeti, Haçlıların bunca zahmetlerini boşa çıkarmış, Hıristiyanlığın yayılmasına ve Avrupa'nın mahut medenileştirme (!) siyasetine daima set çekmiş olan «İslâmî şahsiyet»i ortadan kaldıramamış olmaktan doğan derin bir gayzın eseridir.

Avrupalıları telâşa düşürüp bizlere karşı şiddete ve yolsuz hareketlere mecbur eden sebep, tevekkül ve dayanışma gibi kuvvetli vasıflara sahip olan bu mânevî şahsiyet hakkında besledikleri tükenmez kinleridir.

Garplı düşünce ve tasavvur, şekli ve dış görünüşü bakımından şahsiyetimizi kendininkinden çok farklı buluyor. Fakat, hareketli ve savaşçı, garp istilâsına karşı her an karşı gelen, sabır ve kuvvetini ızdırap ve mahrumiyetinden alan, garplıların tahakkümünden kurtulacağına kat'î olarak inanan ve yok edilmesi imkânsız bir hasım olan şahsiyetimiz, Avrupa'nın sabır ve tahammülünü tüketmektedir.

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi, «İslâm taassubu» tâbiri, aslında müslümanların hıristiyanlara husumetini değil, garbın şarka olan eski düşmanlığını ifade eder.

Bu satırları kaleme almaktaki maksadımız, aradaki kini ve düşmanlığı tahrik edip artırmak değildir. Yaratılış ve takdir icabı yan yana yaşamaya mahkûm bulunuyoruz. Birbirimizi tanıyıp öğrenmeye aynı derecede mecburuz. Dünya halkının iki büyük parçası arasında kurulması gereken güzel münasebetlere mani olan birtakım yanlış fikirlerin ve gafletlerin giderilmesi maksadıyla bu satırları yazıyorum.

Bütün hatalarda sadece garbı suçlu bulmak adalete aykırı bir hareket olur. Bu mes'uliyette şarkın da büyük bir hissesi vardır. Çünkü, Avrupa bizi tanıyamamış ise, ona kendimizi, daha doğru tanıtmak da bizim vazifemiz idi. İnsan ancak mevcut olan yanlışlıkları, gafletleri ve kötü anlayışları kaldırmaya çalışarak hemcinsinin saadetine hizmet edebilir.

Komşusunun felâketi üzerine kurulan saadet, «gizli felâket»ten başka bir şey değildir. Gayretlerimizde hedef alacağımız hakikî ve devamlı saadet, herkesin doğru ve âdil bir pay alarak hissedar olacağı saadettir.

Bu ise, ancak samimî ve tarafsız münakaşalar neticesinde ortaya çıkacak olan hakikatin üzerine kurulabilir.

Altıncı Kitap: İslam Aleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme

Bugün İslâm âleminin her tarafında ıslâhat ve ilerlemeden, yükselmek ve istiklâle kavuşmaktan başka bir mevzu konuşulmuyor.

Halbuki büyük bir hayretle görüyoruz ki, müslüman milletlerin düştüğü geriliğin mahiyet ve sebeplerinin ne olduğu hakkında hâlâ derin bir bilgisizlik hüküm sürmektedir. Bu bilgisizliğin giderilmesi ile de hiç kimse ciddî bir şekilde meşgul olmuyor.

Ayrıca, müslüman milletleri, bu öldürücü hastalıktan kurtarma vazifesini üzerlerine alanların, kendi mazilerini alâkalarını kesecek kadar terk ettiklerini de görüyoruz. Bunlar, tedavi etmek istedikleri hastalığın ne olduğunu anlayıp öğrenmek zahmetine bile katlanmıyorlar. Ama buna rağmen gayretlerinin başarıya ulaşacağını da hayal etmektedirler.

İşte şu hal, geri ve düşkün halimizin gösterebileceği en hazin manzaradır.

Müslümanların geriliği, ancak yabancı boyunduruğu altına girdikten sonra bütün çıplaklığı ve önemi ile meydana çıkmıştır.

Bu milletler, topraklarını işgal edenlere göre pek düşük şartlar altında yaşamakta idiler. Geriliklerini önce onlara hâkim olan Hıristiyan milletler görmüş ve mütefekkirleri bizden çok önce bu mesele ile meşgul olmuşlardı.

Demek oluyor ki, nesillerden beri çekmekte olduğumuz bir hastalığın farkına varmamız, yabancılar sayesinde olmuştur.

Ne yazık ki garplılar, müslümanlara ait olan her şeye, bilhassa İslâm dinine karşı irsî ve şuuraltı bir kin ve husumete müptelâ idiler. Ayrıca zihniyetleri de gördükleri vak'a ve hâdiselerin asıl mahiyetini, bunları doğuran sebepleri ve ruh hallerini kavrayamayacak kadar İslâm zihniyetinden farklı idi. Bu yüzden garplılar, şarkın halini kendi ruh ve fikirlerine göre ve pek yanlış bir şekilde izah edip, hüküm verdiler: Müslümanların geriliğinin İslâm şeriatının noksan oluşundan ileri geldiğini iddia ettiler.

Onların bu kanaatlerini kuvvetlendiren de, İslâm âlemindeki hastalığın umumî olmasıydı.

Hayret verecek derecede birlik ve genellik gösteren bu hali, bütün Islâm milletleri arasında ortak olan bir sebebe bağlamak zaruretini duymuşlardı. Bu milletler arasında ise dinlerinden başka ortak bir şey bulamadıklarından, «Müslüman milletlerin şeriate uydukları müddetçe, Hıristiyan milletlerin daima aşağısında kalacaklarını» yüksek sesle ilân ve iddiaya başladılar.

Vardıkları bu hüküm ve netice pek sathî idi. Fakat bize karşı taşıdıkları hisleri ve yanlış inançlarını tatmin ediyor, ayrıca mantık ve muhakemelerine de uygun düşüyordu.

Gerçekte ise bu hüküm, meselenin aslını değiştirmekten başka bir işe yaramadı.

Müslüman milletlerin, dinlerinin zarurî bir neticesi olarak geri kaldıklarını iddia ederek, meseleyi bir din meselesi haline getirdiler. Öyle olunca da bu iddia müslümanlar tarafından şiddetli red ve itirazlarla karşılandı. Onlar da aynı şiddetle iddia ve ithamlarına devam ettiler.

Bu hali Müslümanlar Hıristiyanların dinlerine karşı besledikleri irsî düşmanlığa, Hıristiyanlar ise İslâm taassubuna delil olarak gösterdiler. Neticede bu bahis, ortaçağın o bitmez tükenmez ve faydasız metafizik münakaşalarını andırır, ateşli ve kasıt arayan bir münazaraya döndü. Vicdanları ve düşünceleri tatmin edip aydınlatacağı yerde, yeni kırgınlıklar ilâve edip, sönmüş eski hırsları yeniden alevlendirerek iyice karıştırdı.

Müslümanların gerilemesi meselesinden çıkan münakaşalara, ilk andan beri hâkim olan bu ruh halidir. Bu hal tarafsız düşünceyi daima engellemiş ve çok büyük ehemmiyeti bulunan tarihî ve içtimaî bir hadisenin gerektiği tarzda ele alınmasına manî olmuştur.

Bununla beraber münakaşalar sayesindedir ki meselenin önemini nihayet anlayabildik. İçimizden bazıları onu daha gayri şahsî ve tarafsız bir tarzda tetkike koyuldular.

Fakat onlar da meselenin bütününü kavramaya bir türlü muvaffak olamayarak teferruat arasında yollarını kaybettiler. Müslümanların geri kalmasından doğan neticeleri gerilemenin sebepleri gibi gördüler. Gerilemeyi ise kimi, hükümdarlarımızın istibdadına, kimi âlimlerimizin bilgisizliğine ve kimi işin başında bulunanların beceriksizliğine bağladılar.

Geriliğimizin sebeplerini, dinin emirlerine karşı gösterdiğimiz ihmalde yahut dindeki taassubumuzda veya kadere olan tevekkülümüzde bulanlar da oldu.

Bütün bu fikirlerde görülen birbirine zıt veya sayısız çeşitlilik bize yalnız şunu öğretti ki: Düşüncelerimizde hüküm süren karışıklık, gerileyiş sebeplerimizi seçip ayırabilmek kudretini de zihinlerimizden kaldırmıştır.

Bu husustaki bütün talâkatleri bize bilmediğimiz hiçbir şey öğretmedi. Halbuki biz kendilerinden onları öğrenmek istiyorduk. Bilmediklerimiz ise halkımızın neden dolayı vazifelerini yerine getiremediği ve neden tembel ve cahil kaldığı noktalarından ibaretti.

Yukarıda söylediklerimizden «Müslümanların geri kalması» meselesinin nasıl şekil ve mahiyet değiştirerek dinî bir şekle girdiği görüldü. Bizden evvel Hıristiyanlar bu meseleyi ortaya getirip münakaşa mevzuu yaparak halline çare aramamış olsalardı, hiç şüphe yok ki, iş bu şekle dökülmezdi.

İçtimaî hâdiselerde dini inançların tesiri büyüktür. Fakat fertlerin mazisi, karakteri,

zihniyeti ve hattâ yaşadıkları iklim gibi çok çeşitli faktörler de bu tesire iştirak ederler. Zaten bir içtimaî hadiseyi, sırf din ve mezheple ilgili hadiselerden ayıran da budur.

Bundan dolayıdır ki, her nerede olursa olsun, meselâ Fransa'da veya Almanya'da ortaya çıkmış bir içtimaî vak'ayı, dinî bir mesele gibi telâkki ederek bu memleketlerde bulunan dinlere mâletmek ve bu sayede o dinlerin kıymet ve mahiyetlerini tayin eylemek hiç kimsenin hayalinden bile geçmez.

Herhangi bir milletin hayatı, gelenek ve karakterlerini meydana getiren dinî inançlarına hususî bir mahiyet vererek mefkûresini geliştiren birtakım içtimaî hadiselerin, birbirini takip etmesinden başka bir şey değildir. Hıristiyanlıkta Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık; İslâmiyette ise Sünnîlik ve Şiîlik bu şekilde meydana çıkmıştır.

Bu ihtilâf aynı kilisede bile ortaya çıkabilir. Nitekim, Alman Katolikliği, İspanya ve İtalya Katolikliğinden pek farklıdır. Protestanlık ve Ortodokslukta da durum aynıdır.

Bize gelince, diyebiliriz ki Türk Sünnîliği Arap Sünnîliğinden, Acem Şiîliği de Hint Şiîliğinden farklıdır.

Bir dinin alacağı karakter, bulunduğu muhite bağlıdır. Dinin bir muhitteki tesirinin onu izah ve tatbik edecek olan fertlerin karakterlerine bağlı olması mecburidir. Avrupa Hıristiyan milletleri bu hususu aydınlatacak yeterli bir örnektir.

Bu milletler, dinlerini medeniyetlerine yardımcı bir ilerleme unsuru olacak şekilde derleyip tefsir etmeye imkân bulmuşlardır. Şark Hıristiyanlar ise dinlerine ne o karakteri, ne de o tesiri verebilmişlerdir.

İslâm dini, beşeriyetin saadetini temin eden bütün unsur ve âmilleri toplamış, her bakımdan mükemmel bir din olduğu halde bu dine tâbi olan milletlerin, Hıristiyanlara nispetle açıkça görülecek kadar aşağı bir seviyede bulundukları meydandadır.

Acaba müslüman milletler, dinlerinde bulunan sonsuz nimetlerden ne için istifade edemediler?

Şimdiye kadar olduğu gibi, bu suali «İslâm dini, müslüman milletleri, neden batılı milletler gibi ilerlemekten alıkoymuştur?» şeklinde ortaya atarsak, bu âna kadar işlenegelen bir hatayı tekrarlamış oluruz. Çünkü böyle bir sual, bu meselenin hallini birtakım metafizik münakaşalarda aramamıza sebep olur. Biz de hâdisenin tarihî ve içtimaî mahiyetini unutarak aynı menfî duruma düşeriz.

Bu inancımızı teyit eden bir husus da Hıristiyan Avrupalılarla, Budist Japonların aynı şekilde medenileştiklerini görmemizdir. Bunların dinlerinin ayrı olması ilerlemelerine mânî olmamıştır. Şu halde, hiçbir dinin, ilerlemek için gerekli şartlara sahip olan bir milleti bu yoldan alıkoymayacağı kesin bir gerçek olarak meydandadır.

Saadetin timsali olan İslâm dininin ise insanları bahtiyar olmaktan men eylemeyeceği ilk

ağızda kabul edilmek gerekir.

Bu mütalâalara dayanarak, ilk sorumuza cevap vermek, «Müslüman milletlerin dinlerinden ne için lâyıkıy-la istifade edemediklerini» açıklamak istiyoruz.

Bilindiği gibi, İslâm dinini kabul eden milletler, uzun ve eski bir medeniyet mazisine sahip idiler. Bu şark milletlerinin her birinin kendine mahsus âdet ve an'aneleri, ahlâkî ve felsefî inançları, aynı ruh halleri ve birbirinden farklı içtimaî ve siyasî esasları vardı.

İslâm'ın nuru, zamanla zayıflayıp sönmeye başlayan bu medeniyetlere taze hayat verdi.

Dinin dirilten ve yenileyen kudreti sayesinde bu milletler yeniden canlanarak, o zamana kadar görmedikleri yüksek bir medeniyete eriştiler. İnsanlığa daha çok adalet, eşitlik ve bilgi bahşedildi. Batı medeniyetinin de gelişmesine yardım eden bir medeniyet ortaya çıktı.

Böyle olduğu halde müslüman milletler bugün, pek çok bakımlardan İslâm'dan önceki hayatlarını andıran şartlar içinde yaşamaktadırlar.

Bu genel çöküntü, İslâm memleketlerinin her yerinde kendine has bir karakter taşımaktadır. Bu ise bizce, müslüman milletlerin gerilemesinin sebebini, hâlâ nüfuzundan kurtulamadıkları İslâmdan önceki hayatlarının, üzerlerinde devam eden tesirinde aramak lâzım geldiğini göstermektedir. Şu halde müslüman milletlerin gerilemesi de, daha önce ve sonra vukubulmuş diğer gerilemeler gibi olmuştur. Bu milletler de, yeni bir medeniyet ile istikballerini kazanmak için mazilerinden ne gibi şeyler unutmak ve feda etmek icap ettiğini takdir edememişlerdir.

Müslüman milletler için bu noksanın, din hükümlerini yanlış anlayıp tatbik etmekten ileri geldiği şüphesizdir. Çünkü intisap ettikleri dinin en mühim gayesi beşer fıtratında bulunan tekemmül kabiliyetini geliştirmek ve insanları mazinin noksan ve hatalı mirasından kurtarmaktı. Böylece insanların hakikate ve kemale devamlı olarak yaklaşmalarını sağlayacak olan bir fikir ve ahlâk yüksekliğine onları mecbur kılarak bu sayede beşeriyetin saadetini temin edecekti.

Müslüman milletler, mütemadiyen değişmekte bulunan zamanın zaruretlerini dikkate almamış, bu değişmeyle meydana çıkan yeni ihtiyaçların, ancak dinlerini daha yüksek ve daha verimli bir tarzda tefsir ve tatbik etmeleriyle karşılanabileceğini anlayamamışlar, bu yüzden de gerileyip çökmüşlerdir.

İslâm'dan önceki hayatlarının tesir ve nüfuzu ile İslâm dininin icra ettiği tesir ve nüfuz arasında öyle bozulmaz bir muvazene kuruldu ki, ilerlemelerine engel olup duruyor. Müslüman milletlerin, yükseliş ve saadet yolunda tekâmüllerine devam edebilmeleri için, İslâm'ın nüfuzunu takviye ederek bu dengeyi dinin lehine bozmaları icabeder.

Türkler için durum, diğer İslâm milletlerinden az çok farklı bir şekilde cereyan etmiştir. İslâm'dan önce kurdukları medeniyet, İslâm'dan sonraki tekâmüllerine mâni olacak kadar

köklü ve ileri bulunmadığından, kabul ettikleri yeni şeriate büyük bir başarı ile hizmet ettiler. Ancak Arap ve Acem medeniyetleri ile yakın temas halinde bulunduklarından, onların tesirine kapılarak aynı akıbete düşmekten kurtulamadılar.

Müslümanların gerilemesinin ikinci bir sebebi de, İslâm âlemi ile batılı Hıristiyan milletler arasında ortaya çıkan şiddetli ve sönmez bir din düşmanlığıdır. «Taassup» adlı kitabımızda bundan bahsedilmişti. İşte o düşmanlıktan doğan sonu gelmez savaşlar, müslüman milletlerin ilerlemesine ve gelişmesine gözle görülür derecede mâni olmuşlardır. Ayrıca bu karşılıklı nefret, müslüman milletlerin, garpta sür'atle gelişmekte olan medeniyeti tanıyıp ondan faydalanmasına da imkân bırakmıyordu.

Halbuki müslümanların aşağı görüp tenezzül etmedikleri o medeniyet, gitgide tekemmül ederek garp milletlerinin üstünlüğünü meydana getirmekte idi.

İşte müslüman milletler bu şekilde aynı hastalığa yakalanmış oldular. Bu öyle bir illet idi ki, hepsinde bulunduğu için dinlerinden geldiğine hükmedildi.

İslâm âlemi şarkta bitmez tükenmez felsefî münazaralar ile vakit geçirip metafizik vadisinde sonsuz, boş ve kısır çekişmelerle kuvvetten düşmekte iken, beri tarafta, yani garpta genç ve zinde milletler tecrübe metodlarına dayanan yeni bir medeniyet kuruyorlardı.

Bu yeni metod sayesinde o milletler tabiatın sırlarına nüfuz ederek, sonsuz kuvvetlerden faydalanmayı başarıyorlardı. Fizik ve kimya sahasındaki keşif ve icatlar sayesinde bu medeniyetten doğan görülmemiş san’atlar, az bir külfetle en büyük verimi sağlayacak mükemmel ve sağlam vasıtalar yaptılar. Bu da garp milletlerindeki zahmetsiz kazanç, sömürme ve tahakküm hislerini son derece artırdı. Şarkın zenginliklerine göz diken bu milletler, cehennemi harp âlet ve cihazları ile, bu hâris düşmanlarına karşı müdafaadan âciz kalan İslâm memleketlerini istilâ ettiler.

Bununla beraber, insaf ve uzak görüşlülükten hayli mahrum olduklarını ispat eden bu istilâcılar, müslümanlara reva gördükleri zulüm ve gaddarca muamelelerle, günün birinde meydana çıkacak olan tepkiyi de çabuklaştırmaktan geri kalmıyorlardı. Bu tepki elbette vuku bulacaktır. Çünkü insanlar tahakküm ve istibdada sonuna kadar baş eğemezler.

Şimdiki halde her şey ispat ediyor ki, İslâm âlemi, tarihinde yeni bir inkılâbın sayfasını çevirmek üzeredir. Her köşesinde ateşli bir yükselme ve istiklâl emeli duyulmakta, asırlardan beri tahammülünü ezen yabancı baskısına artık dayanamaz hale gelmektedir.[178]

Fakat İslâm âleminde uyanan bu yeni cereyanı daha yakından tetkik edecek olursak görürüz ki, dün olduğu gibi bugün de, terakki ve tekemmül yolunda bizleri aydınlatacak ve ikaz edecek, bizlere yol gösterecek olanlar, bu vazifeyi kendilerinden öncekilerden daha iyi ifa edemeyecek kadar yanlış anlamakta ve yanlış tefsir etmektedirler.

Bize daha fazla saadet vaad edip duruyorlar. Fakat bu saadetin ne olduğunu ve hele nasıl elde edileceğini lâyıkı ile bilemiyorlar.

Bizim için saadetin, en fazla hayret ve takdirimizi kazanmış olan millete benzemekten ibaret olduğunu ve sadece her şeyimizle o milleti taklit ede ede onun gibi mesut olacağımızı zannediyorlar.

Halbuki saadet hakkında herkesin anlayışı başkadır. Bunun aksine inanmak büyük hatadır.

Saadet tasavvuru, aynı fikir ve ahlâk seviyesinde bulunan insanlar arasında bile farklıdır. Bir Alman saadeti elbette bir Fransızdan başka bir şekilde tahayyül eder. Her ikisi için de bu kelimenin mânâsı, kendi milletlerinin fikren ve ilmen yükselerek öteki milletlere üstün olmasıdır. Şu kadar var ki Alman ruh ve zihniyeti, Fransız ruh ve zihniyeti olmadığı gibi, Almanya da Fransa değildir. Dolayısiyle ilk bakışta aynı gibi görünen bu iki saadet telâkkisi, aslında birbirine o kadar zıttır ki, birinin varlığı ötekinin yokluğuna bağlıdır.

Saadet hakkında olduğu gibi, bu gayeye götüren sebep ve vasıtalar hakkında da milletlerin anlayışları başka başkadır.

Her millet ancak kendi millî esasları sayesinde saadete ulaşacağına inanır. Kendi düstur ve an'anelerini bir yana atarak, komşularının esaslarını ve an'anelerini kabul etmek hiçbirinin hayalinden geçmez. Zira o esasların hiçbir zaman kendi şahsiyeti ile bağdaşmayacağını bilir. Avrupalıların kendi esaslarına ve düsturlarına karşı çok büyük bir hürmet ve sevgi göstermeleri de bu sebeptendir.

Biz ise cehaletimiz yüzünden, onların bu hislerini, içtimaî esas ve teşkilâtlarının mükemmel oluşuna veririz. Onlar kendi esas ve teşkilâtlarını ihtiyaçlarına yetersiz buldukları zaman, yeni ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirinceye kadar ıslâh eder, değişiklikler yaparlar. Böylece ilerlemeleri de millî esaslarının gelişmesi ile olur.

Hiç duraklamadan gelişme ve ilerlemesini devam ettiren muntazam cemiyetlerin takip ettikleri usul budur. Bu cemiyetleri teşkil eden ferde gelince, o da bütün hayatı boyunca belli bir hedefi takip eder. Meselâ bir Fransız veya Alman'ın hangi şartlarda yaşarsa yaşasın bütün gayretlerini bir noktada birleştiren gayesi, iyi bir Fransız veya iyi bir Alman, hattâ mümkünse Fransız'ın, Alman'ın en iyisi, en hayırlısı, en büyüğü olmaktır.

O ister ki, millî yükseliş ve üstünlüğün elde edilişinde bir hissesi bulunsun ve bu hisse mümkün olduğu kadar büyük olsun. Bu emeline varmak için sarf eylediği gayret ise, müşterek mânevî bir ihtiyaca hizmet eden sağlam ve samimî bir inançtan ilham aldığı için devamlıdır.

Yüksek bir tabiata sahip olan bu mânevî ihtiyaç fertlerdeki sebat, fedakârlık ve hayatı hor görme hislerini geliştirerek âdeta mânevî ve fikrî hasletleri yükselten bir din halini alıyor. Bu öyle kuvvetli bir imandır ki, ortaya koyduğu çelikten bir güç ile yolundaki

manileri devirip, milletlerin yükselmesini ve refahını temine muvaffak olur.

Bu düşüncelerden sonra bir de İslâm âleminin bugünkü haline nazar edersek, aynı cemiyette aynı millette birbirinden farklı, hattâ birbirinin tamamen zıddı iki çeşit gaye bulunduğunu görürüz. Bunların biri, büyük halk kitlesinin gayesidir. Diğeri pek küçük bir azınlıkta kalan aydın sınıfın takip ettiği gayedir.

Bunlardan birincisi İslâmiyet esasına dayanan mevziî bir gayedir. Meselâ İran, Hindistan, Türkiye veya Mısır'daki, Acem, Hintli, Türk veya Arap millî gayeleri böyledir. Bunlara göre saadet her birinin kendisine has bir anlayışla uymakta bulundukları dinde, ve o dinden gelen esaslara ve an'anelere muhabbet edip bağlı kalmaktadır.

İkinci gayeye gelince: Bu da mevziîdir, ancak garplı esaslara dayanır. Saadeti Hintli, Türk, Acem veya Arap düşüncesi ile anlaşılmış ve tefsir edilmiş bir garp medeniyetinde arar. Birinci gayeyi takip edenlerin, milli temayül ve istidatlara uyabilen bir yenilik cereyanı içinde muhafazasına çalıştıkları her şeyi, tahrip edip yıkmaya çalışır. Daima garbın nazariye ve inançları üzerine bina edilmiş birtakım yeni esaslar koymaya gayret eder.

Görülüyor ki İslâm âleminin her tarafında halk ile aydın tabaka arasında doldurulması imkânsız büyük bir uçurum vardır. Halk her yerde ileri gelenleri ve mütefekkirleri ile tam bir tezat halindedir. Onlara, ne yaptığını bilmeyen fakat pek tehlikeli ve yıkıcı unsurlar gözü ile bakarak, itimat edemez.

Halktan beklediği takdir ve itaati göremeyen mütefekkir tabaka ise, vatandaşlarına karşı hor gören bir çehre takınarak kendini teselliye çalışıyor.

Memleketini, her tarafı kaplayan cehaletten kurtarmaktaki aczinden utanması lâzım gelirken, istediğini yapmayan muhitinin sert ve inatçı olduğundan şikâyet edip duruyor.

Halkı, işinde ve bilgisinde yüksek bir seviyede bulunduğuna inandıramayınca, daha başka çeşitli vasıtalara başvurarak nüfuz elde etmeye çalışıyor. Böylece yabancıların baskılarına bir de aydın tabakanın baskısı eklenmiş oluyor. Bu hal ise müslüman milletlerin hayat şartlarını tahammül edilmez bir raddeye getirmekte, düşüşü ve gerilemeyi kat kat tehlikeli bir hale koymaktadır.[179]

Son derece gayri tabiî ve mantık dışı olan bu derin anlaşmazlık müslüman milletlerin dimağı ile vücudu arasında sürüp gitmektedir. Bu hal devam ettiği müddetçe de mütefekkir tabaka, bütün bilgi, mantık ve düşünceleri ile mühim hiçbir yenilik getiremeden sadece mevcudu yıkmakla kalacaktır. İlerleme yolunda müslüman milletler tarafından sarf edilecek bütün emeller de kısır kalmaya mahkûm olacaklardır.

İşte İslâm âleminin bugünkü geriliği tamamiyle bu şekilde meydana gelmiştir.

Daha önceki İslâm mütefekkirleri, gelecekteki hayat uğruna, İslâm'dan önceki

hayatlarından ne gibi şeylerin unutulup feda edilmesi gerektiğini milletlerine anlatamamışlardı. Bugünkü mürşidler de, yaşadıkları devirden ne gibi şeylerin korunup devamının sağlanması lâzım geldiğini, yeni nesillere öğretmekte öncekilerden daha fazla başarı gösteremediler.

Bundan dolayı garp medeniyetinin tesiri ile İslâm âleminin her tarafında görülen bu gayri tabiî hale son vermek en âcil bir ihtiyaçtır. Her şeyden önce halk ile aydın tabaka arasında bulunması zarurî olan «gaye birliği»ni tesis etmelidir. Aksi takdirde, garp medeniyetinin tesiri, İslâm'dan önceki zamanların tesirinden çok daha meş'um olacaktır.

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı üzere İslâm âleminin bugünkü geriliğinde görülen şu elem verici vahim hal, mütefekkir tabakanın milletlerine karşı olan vazifelerinde pek yanlış kanaatler beslemesinden ileri gelmektedir.

Öteki memleketlerdeki mütefekkir ve aydın sınıfın vazifesi millî gayeye hizmet ederek, onu bir kat daha kuvvetlendirip yükseltmek ve elden geldiği kadar tatbikine çalışmaktan ibarettir. Milletlerin hürmet ve itaatini kazanmaları da ancak bu sayede mümkün olmaktadır. Hal böyle iken İslâm mütefekkirleri, millî gayelerden başka ve ona tamamiyle zıt bir gaye beslemek hakkını kendilerinde görüyor, en esaslı ve en mukaddes vazifelerinde gayri ciddî davranıyorlar.

Sabit ve devamlı bir müşterek hisse dayanmayan, hiçbir mazi veya an'aneden doğmayan, yalnız insan aklı ve düşüncesi gibi zayıf bir zemin üzerinde kat'iyeti şüpheli ve değişik birtakım ilmî esaslara bağlanan emel ve gayeler, tam mânâsiyle hakikî bir ideal meydana getirir mi, getiremez mi? Ve ahlâkî kıymeti olmayan böyle idealler, fertlere derin, samimî, ciddî ve hakikî iman ve kanaatler mi, yoksa sapkınlık ve felâket sebebi olacak bencil bir oportünizm[{180}] mi verir? İzaha lüzum görmüyoruz.

Çünkü, mensup olduğu memleketin emel ve gayesinden başka emel ve gayeler beslemek hakkını hiç kimseye tanıyamayız.

Gayelerin içinde en hakiki olanı, İslâm dini üzerine kurulmuş ve müslüman milletler tarafından benimsenmiş olan yüce gayedir. Burada olanca dikkat ve alâkamızla yalnız ondan bahsedeceğiz. Zira bizi kurtaracak tek şey odur.

Müslüman milletleri, saadetlerini yalnız dinlerinden bekleyecek derecede şeriatlerine bağlayan zihniyet, ekseriya sanıldığı gibi ne bir taassubun eseri, ne de bir fikri sapkınlıktır. Bu hal pek tabiî olup İslâm karakterinin makul ve mantıkî neticesidir.

Gerçekten de İslâm dini kendine mahsus inanç ve ahlâk sistemi, siyasî ve İçtimaî esasları ile en doğru, en geniş ve en şümullü mânâsıyla bir şeriat-ı insaniye, bir insanlık yoludur.

İnsanların cemiyetçi temayüllerini ve ilerleme arzularını tatmin ederek, vicdan çerçevesi içinde mes'ut olmaları için her ne lâzımsa, hepsini ihtiva eden en mükemmel dindir.

Bu, feyiz ve kurtuluş dini, ahlâkın inancından, içtimaî nizamını ahlâkından, siyasetini ise içtimaî nizamından alır.

O, öyle doğru, öyle hikmetli ve adaletli ve bu özelliklerinden dolayı da parçalanması imkânsız öyle bir bütündür ki, insan, saadetini temin edebilmek için o bütünün tamamına uymak mecburiyetindedir.

Bir müslümanın dinine sımsıkı bağlı bulunması, yerine getirilmesi gereken vicdanî bir vazife olduğu gibi, aynı zamanda da o derece kuvvet ve ehemmiyette, içtimaî ve siyasî bir vazifesidir.

Bir müslüman ahlâkî, İçtimaî ve siyasî düsturları ile İslâm an'anelerine, mânevî varlığını yapan ve içtimaî teşkilâtını düzenleyen hayat verici esaslar olarak bakar, hürmet ve bağlılık gösterir. Bunu yapmakla, ihmal edilmesi hal ve istikbalini mahvedecek olan yüce bir vazifeye devamla birlikte, önemi tarihle sabit olan bir «zaman düsturu» na da itaat göstermiş olur.

Kendisini garplılaştırmaya çalışan mütefekkirlerinin fikir ve nazâriyelerine karşı beslediği nefret duygusu pek tabiîdir. Çünkü o fikir ve nazariyeleri kabul ve kendisininkileri feda ettiği takdirde hem mânevî hayatına, hem de millî ve içtimaî varlığına kasteylemiş olur.

İslâm ahlâkının ayırıcı özellikleri hürriyet, eşitlik ve dayanışma fikirleridir.

İslâm ahlâkı bilhassa beşeriyete telkin ettiği dayanışma ile, hayra, şerre ve insanlık hasletlerine dair telâkki tarzındaki açıklık ve olgunluk ile kendini gösterir. Son derece adaletperver olan tarafsız samimiveti ile sahip bulunduğu müspet ve doğruya sevkedici hakikatler kendisine cihangirâne bir liyakat bahşeylemektedir.

İslâm'ın içtimaî düsturlarına gelince... Ahlâkından çıktığı için o da tam bir bütünlüğe sahiptir. İnsanları aristokrasi ve demokrasi, diğer bir ifade ile, biri birtakım özel haklara sahip seçkin bir sınıf, diğeri en tabiî haklarından bile mahrum hakîr ve talihsiz bir sınıf olarak ayırmaz.

İslâm cemiyeti, kendisini teşkil eden fertlerin eşit kabiliyetlere sahip olmayışları sebebi ile teşkil ettikleri yüksek, orta ve alt tabakalara tabiî olarak ayrılır. Fertler kendi akıl, gayret ve çalışmaları sayesinde yükselebilirler. Fikrimizi garp tâbirleri ile söylersek, diyebiliriz ki, İslâm cemiyeti aynı zamanda hem demokratik, hem de aristokratiktir. Taşıdığı dayanışma, adalet ve insanseverlik fikir ve hislerinden dolayı demokratik, kanuna, an'aneye ve baştakilere itaat, şahsî üstünlüklere, fazilete ve ilme gösterdiği hürmet ile de aristokratiktir.

İslâm'ın siyaset kaideleri de içtimaî prensiplerinin mahsulüdür. Cemiyet hayatında olduğu gibi siyasette de çeşitli parti ve sınıfların arasında rekabet ve muhalefetlere izin vermez. İdare eden ile edilenler arasındaki münasebetleri tayin edip sınırlandırır. Bu suretle siyasî dengenin meydana gelmesini temin eder. İnsanları belirli bir hükümet şekline mecbur

etmez. Karşılıklı hak ve vazifelere riayet ve hürmet edilmek şartı ile ihtiyaçlarına göre bir hükümet kurmakta hür ve serbest bırakır.

İslâm'ın gerçekleştirmek istediği gayenin ehemmiyeti ve özellikleri yukarıda geçen bahislerle belirmiş olmalıdır. Mütfekkirlerimizin de İslâm'ın bünyesindeki bu birliğe hürmetle bakarak, ellerinden geldiği kadar onu sağlamlaştırmaya çalışmayı vazife edinmeleri lâzım gelirdi.

Şu hale göre hepimizin, bütün gayretlerimizi İslâm cemiyetinde görülen aristokratik ve demokratik karakterleri geliştirmeye ve yükseltmeye sarf etmemiz, millî esaslarımızı da, idare eden ile edilenler arasındaki hak ve vazifelerin daha iyi idrâk edilip tatbik olunmasını temin edecek şekilde tadil ve ıslâha çalışmamız gerekirdi.

İslâm âleminde vuku bulacak «dinsizlik»in Hıristiyan cemiyetlerindeki dinsizlikten kat kat farklı bir ehemmiyet taşıması da bu sebeplere bağlıdır. İslâm toplumunda dinsizlik, kurulmuş ve yürürlükte bulunan cemiyet kanunları ile ahlâk düsturlarının red ve inkârı demektir. Bu ferdin ahlaken düşmesi, cemiyetin ise dağılıp çökmesi neticesini verir. Yani topluma ve ahlâka karşı bir davranıştır. Dolayısiyle dinsizlik müs-lümanlara ve İslâm toplumuna isabet edebilecek felâketlerin en tehlikelisidir.

Tarih ile sabittir ki en ileri milletler, istek ve düşünceleri liderleri tarafından en güzel anlaşılan ve yerine getirilen milletlerdir.

Milletler, liderlerinin keyif ve heveslerine hizmet ve itaat etmeye razı oldukları takdirde geriletici bir çıkmaza düşerler veya bulundukları gerilikten yakalarını kurtaramazlar. Çünkü keyif ve heveslerine terk olunan baştakiler, tereddîye uğrar, sonunda müstebit, kararsız, zalim ve cahil olup giderler.

Buna göre mütefekkir sınıfımız da ancak mensup oldukları İslâm cemiyetlerinin millî gayelerine hizmet ettikleri takdirde vazifelerini güzelce yerine getirmiş olacaklardır.

Ancak o zaman, müslüman milletleri ilim ve aydınlıktan mahrum bırakan, kendilerinin ise onları aydınlatmaya yetersiz kalmalarına sebep olan bu elim perişanlık sona erecek ve aydın tabaka cemiyette var oluşunun gerçek sebebini o zaman hakkiyle idrâk edecektir.

Aydın tabaka bu gerçeklere göz yummakta şimdiye kadar çok ileri gitmiştir. Öyle ki, İslâm âlemini, kendi hayallerinden doğan her türlü garip ve aşırı tasavvurların denenmesine âmâde, pek eksik ve dağınık olan bilgilerinin tatminine hizmet edecek her çeşit ziyânkârlı-ğa açık sonsuz bir tecrübe sahası addetmişlerdi.

Şüphe yok ki batılı milletler, aristokrasilerinin kaynağı olan derebeyliğin geçmişteki teşkilât ve hatıraları ile bugünkü demokrasi ve eşitlik fikirleri arasında bir geçiş devresinde bulunmaktadırlar. Bu milletler, içtimaî teşkilâtlarını bu şekilde devamlı olarak tadil ve tebdil ede ede, zannımızca İslâmiyet'in yukarıda izah eylediğimiz sosyal gayesine erişmek yolundadırlar.

Batılı milletlerin bugünkü siyasî teşkilâtları, içtimaî değişmeler karşısında alınmış iyi kötü birtakım günlük tedbirlerden ibarettir. Makul ve tarafsız bir idare temin ve tesis etmekten çok, bu değişmeleri kolaylaştırmaya hizmet etmektedir. Dolayısiyle garbın içtimaî ve siyasî teşkilâtlarının mükemmel olduğuna inanmak ve batılı milletlerin ilerilik ve refahlarını onlardan bilerek taklide koyulmak, hata ve gaflet içinde saadet aramaktan başka bir şey değildir. Zira garplılar bile, eserlerinde böyle bir mükemmellik bulmuyor ve onları durmadan tadil ve ıslâha gayret sarf ediyorlar.

Garbı taklide yeltenen mücedditlerimizin takip ettikleri usul, batı medeniyetinin neticelerini, sebepleri zannetmekten doğan pek basit bir mantık hatasına dayanıyor.

Bütün bu sathî ve faydasız kanaatlerden çıkan ve aynı derecede yanlış olmakla beraber mütefekkirlerimizin arasında pek fazla yayılmış olan başka bir fikir de, yenilik ve ilerleme yolunda bulunan bir milletin muhakkak surette demokratlaşması lâzım geldiği fikridir.

İslâm cemiyeti demokratik ve aristokratik ihtiyaçlarını aynı derecede karşılar. İslâm cemiyetinin siyasî ve içtimaî teşkilâtı, dengede bulunan bu iki âmilden herhangi birisinin zaafa uğraması ile bozulur.

Bu cemiyet, temel esaslarını teşkil eden dayanışma, eşitlik ve adalet hisleri sarsılacak olursa, demokratik özelliklerini kaybeder. Yine kanuna, baştakilere, an'anelere karşı olan hürmet gevşer, manevî ve fikrî faziletler takdir görmez, ilim ve kabiliyet üstünlükleri itibardan düşerse, bu sefer de aristokratik özelliklerinden mahrum kalmış olur.

Bazen hem demokratik hem de aristokratik özelliklerini kaybetmesi de muhtemeldir ki, bu takdirde cemiyet tam bir düşkünlük halinde demektir.

Bundan dolayıdır ki, bir inkılâpçının vazifesi halin icabına göre, mensup olduğu cemiyetin bazen demokratik ve bazen aristokratik özelliklerini, bazen de her ikisini birden takviye ve geliştirmeye çalışmaktır.

Fakat bir İslâm cemiyetinin demokratlaşması da Batılı milletlerde olduğu şekilde cereyan etmez. İslâm cemiyeti, aristokrasiye hücum ve seçkin sınıf ile mücadele ederek demokratlaşmaz. Bu mücadeleye lüzum yoktur. Zira aynı haklara sahip olan halkın üst tabakadan isteyeceği hiçbir şey yoktur.

İslâm cemiyetinin demokratlaşması, üst tabakada zaten mevcut olan halkçı fikir, his ve geleneklerin gelişmesi ile kabil olur. Aristokratlaşması ise zayıf olan fertlerin haklarını çiğnemekle değil, halk tabakasında zaten mevcut olan üst tabakaya saygı ve erişme duygusu ve an'anesinin beslenmesi suretiyle mümkün olabilir. Bu hale göre İslâm cemiyetindeki demokratik hasletleri üst tabaka, aristokratik hasletleri ise halk tabakası yaşatıp sağlamlaştırıyor demektir.

Halbuki Garp cemiyetlerindeki durum bunun aksidir. Onlarda çeşitli toplum sınıflarını birbirinden ayıran şeyler, hukuk eşitsizliği, menfaat çatışmaları, sınıf ve parti gelenekleri

gibi hususlardır. Hayat tarzı ve münasebetleri de kanun zoru ile taayyün ve teessüs etmiş olduğundan, gayri memnun bir sınıf tarafından her gün ihlâl edilir.

Bu cemiyetlerde aristokrasiyi seçkin bir sınıf, demokrasiyi ise imtiyazlardan mahrum olan unsurlar teşkil ve temsil ederler.

İslâm toplumlarındaki çeşitli sınıflar ise ancak ahlâk ve fikir seviyelerindeki farklarla birbirlerinden ayrılırlar. Fakat eşitlik, adalet ve dayanışma fikirleri bu sınıfların arasındaki münasebetleri tesbit ve tanzim ederek İslâm kardeşliğini kurar ve onları birbirine yaklaştırır.

Batılı toplumlar rahat ve selâmetlerini kanunlarda aradıkları halde, İslâm cemaatleri onu, inanç ve hislerinde, ahlâkî ve fikrî terbiyelerinde bulurlar.

Bundan dolayı, bütün insan topluluklarında mutlaka görülen rekabet ve muhâlefetler, İslâm cemiyetinde özel bir durum kazanırlar. Her yerde farklı sınıflar arasında hüküm süren rekabetler, İslâm cemiyetinde sınıflar arasında değil, aksine her sınıfın kendi içinde cereyan eder. Yüksek tabakalar demokrasiye, halk tabakaları ise aristokrasiye yaklaşmak için birbiriyle rekabet ederler.

Siyâsette de Garp ile İslâm'ın telâkki tarzları arasında aynı derecede fark vardır. Garb'ın siyâsî teşkilâtı birtakım içtimâî mücadelelerden doğmuş ve bunların neticesinde kurulmuş olduğundan, aynı mücâdelelerin çıkmasına ve devamına müsâittir. Tabiatı icabı tarafgir ve insafsız bir mâhiyete sahiptir. Bu teşkilâtlarda adalet ve başkalarını düşünme fikirleri zaruret sebebiyle ihmâl edilmiş olduğundan, ahlâkî ve idarî kıymetleri şüphelidir.

Sosyal rekabetlerin bulunmadığı İslâm cemiyetinin kurduğu siyâsî teşkilât ise tabii olarak siyâsî rekabetlerden âzâdedir. Mensuplarının zihniyeti ile mütenâsip olarak tarafsızlık, insaf ve adalet hislerinin zuhûruna ve tecellisine açıktır.

Bundan dolayıdır ki, İslâm milletleri gelişme devreleri boyunca hiçbir zaman -Garp'ta daima rastladığımız gibi- içtimâî veya siyâsî ihtilâller çıkarmaya lüzum ve ihtiyaç hissetmemişlerdir.

Yukarda anlatılanlardan, İslâm milletlerini bugünkü halinden kurtarmak emeli ile yola çıkanların, bu milletleri İslâmiyet'ten ayırmak ve Garplılaştırmak istemekle ne büyük bir gaflete düştükleri anlaşılmış olmalıdır.

Ne garip bir zihniyettir ki, Garp'ın o daima değişen teşkilâtlarını mükemmel buldukları halde, İslâm teşkilâtlarında görülen nisbî sebat ve devamlılığı üstünlüğünün bir delili saymaktan çekiniyorlar.

Bu hali İslâm müesseselerinin gelişme kabiliyetinden mahrum oluşuna veriyor, pek aşağı gördükleri siyâsi ve içtimâî teşkilâtlarımıza, yirminci asır insanlarının çeşitli ve değişik ihtiyaçlarını temine kadir olmayan ve onüç asır evvelki esaslara dayalı birtakım köhne ve faydasız kuruluşlar diye bakıyorlar.

Halbuki bu esasların cihan dolusu hürmetlere lâyık olduğu, beşeriyete hediye ettiği feyizli ve parlak bir medeniyetle ve tarihçe sabit olmuştur. Beşer fikrinin bugüne kadar onlardan daha doğru hiçbir şey bulamadığı da ortadadır. Böyle iken o garip zihniyetin sahipleri bu sağlam esasları noksan ve illetli olmakla itham ediyor, taraftarlarını ise din taassubuna tutulmuş birtakım terakki düşmanları gibi görüyorlar.

Son derecede gayritabii olan bu kanaat, insanların zamanla değişen ihtiyaçlarına tâbi olarak kendilerinin de daima değiştiğini, insanlarla ilgili her şeyin de onlarla birlikte değişmesi lâzım geleceğini iddia eden ve böylece hüküm süren pek saçma bir inançtan doğmaktadır.

Böyle bir düşünce zamanımızda, halin ve hadiselerin pek yanlış şekilde muhakeme edilmesinden doğmaktadır. İhtiyaçlarının daima değişmesine rağmen, insan tabiatı değişmez, her zaman aynıdır. Bugüne ka-

dar halk arasında benciller, kıskançlar, alçakgönüllü, faziletli ve insaniyetperver kimseler görüldüğü gibi bundan sonra da aynı şekilde insanların akıllısı, akılsızı, kuvvetlisi, zayıfı, iyisi fenası bulunacaktır. Vaktin geçmesi ile değişikliğe uğrayan, ihtiyaçlar ve beşeriyetin üstün ve noksan taraflarının tezâhür şeklidir.

Bu etken altında insanda değişecek olan şey, cimrilik veya cömertliğinin, hıyânet veya iyiliğinin sadece tatbik şeklidir. İnsanlığın fazilet ve kötülük telâkkileri daima değişen bir hal gösterir. Bunun böyle olması da zamanla gelişen ve genişleyen bilgi ve zekâlarının, durum ve varlıkları hakkındaki telâkki ve muhâkeme şekillerini değiştirmiş olmasıdır. Fakat ruh hallerimizin değişmesi karakterimizdeki iyilik veya kötülükleri ortadan kaldıramaz. Kötülükler ve iyilikler birbirleri ile kaimdirler. Bundan dolayıdır ki, insanın bütün düşüncesi, kötülüklerden gelecek zararları mümkün mertebe azaltmak ve beşerî meziyetlerden en fazla şekilde istifade etmek meselesi üzerinde toplanır.

İnsanın gerek tabiatı, gerekse fazilet ve kötülükleri değişmediğinden, insanlara bir hareket tarzı tayin edip, birbirleri ile olan münasebetlerini düzene koyacak olan esasların da -onların tabiatlerinden çıkarılmış olması gerekli olduğundan- zaruri olarak değişmez bir şekilde olacağı apaçıktır.

Zamanın bu esaslar üzerinde yapabileceği tesir ve değişiklik sadece tefsir ve tatbik şekilleri bakımından olabilir.

Bu esasların, zamanın ihtiyaçlarına uymadığı zannına düşenler hata ediyorlar. Böyle bir zan, bugünkü

Müslümanların o esasları, zamanın «iyilik» ve «kötülük» anlayışında meydana gelen değişikliklere göre tefsir ve tatbik etmeyi başaramamış olmalarından doğuyor.

Biz o fikirdeyiz ki, İslâm şeriatının ihtiva ettiği ahlâkî, içtimâî ve siyasî düsturlar, insan

tabiatına tamamen uygundur ve Âdemoğullarının, kıyamete kadarki hayat ve kaderlerini düzenlemeye lâyıktır.

Hattâ öyle zannediyoruz ki, Batılı milletlerin sayısız güçlüklerle geçirdiği ve geçirmekte olduğu çeşitli gelişme safhaları, dinimizin ahlâkî, içtimâî ve siyâsî esaslarını kabul etmekle sona erecek bir akışın geçici sapmalarından başka bir şey değildir.

Bu imanımızdan dolayı, Müslümanların tekâmülünün, İslâm düstur ve esasları dışında mümkün olabileceğini kabul edemeyiz. Bu inancımız, çekim ve düşme kanunları dışında bir fizik olayının düşünüleme-mesi kadar sağlamdır.

Bazı iddialı ülküler, belki bu hususta bizi fikre baskı veya aşırı taassup gibi birtakım aklî dalâletlerle itham edebilirler.

Biz, onların İslâm dini aleyhinde göstermekte oldukları taassubu kabul etmiyoruz. En geniş hürriyetlerin bile, aşırı ve müstebit bir anarşiye dönmemek için birtakım yasaklara mâlik olduklarını da biliyoruz. Bundan dolayı bize itiraz ederlerse, aksine kendileri pek aşırı bir taassup göstermiş olurlar.

Çünkü her ne şekilde olursa olsun, hakikatlere saygı en büyük bir vazifedir. İnsanlar ancak bunu kabul-

lenmeleri halinde terakki edebileceklerdir. Bu vicdânî mecburiyet, hürriyetlerine noksanlık getirmez. Dolayısile çekim veya düşme kanunlarına inanıp saygı gösterdiğimiz gibi İslâm esaslarının gerçek ve yüce oluşlarına da iman edip saygı göstermekle, taraf tutucu ve inhisarcı bir yol takip ettiğimizi zannetmiyoruz.

Yegâne selâmetimizin İslâmiyet'te bulunduğundan asla şüphe edilemez.

Müslüman milletler ahlâk, cemiyet ve siyâset bakımlarından gittikçe daha çok Müslümanlaşmaya istek göstermelidirler. Bütün emel ve çalışmalarımız sadece bu gâyeye hizmet etmelidir. Çünkü bu gâye, ebedî bir olgunluğa sahip olan İslâm esaslarının hakikat ve yüceliği ile, fikrî ve içtimâî teşkilâtımızdan, ve müşterek inançlarımızdan hâsıl olmuştur. Bu seçkin ve yüce gâye, İslâm cemiyetlerinin ahlâkî ve fikrî en son gelişmesini sağlayacak; fikirleri komünizm, nihilizm, anarşizm gibi birçok zihnî geriliklere düşmekten alıkoyacak; milletlerimizin devamlı olarak ilerleme ve yükselmesini temin ederek geriliklerden koruyacaktır.

İslâm toplumunu teşkil eden fertlerin her biri iyi bir Müslüman, hatta kâbilse Müslümanların en iyisi olmaktan başka hiçbir şeyi ülkü edinmemelidir. Çünkü Müslümanların en iyisi, insanların en iyisi demek olduğundan, gâyemiz, insanların besleyebileceği gâyelerin en yücesidir. Bu gâyenin en kuvvetli iman ve kanaatlere, en kırılmaz en faydalı ve feyizli gayretlere kaynak olacağı tabiidir. Bu gâye, kendisinin tek menşei olan hakikat kadar hadsiz ve tükenmez, en doğru, en mükemmel bir saadetle insanlığı mutlu kılacak eşsiz bir idealdir.

Türk veya Arap olsun, İranlı veya Hintli olsun; zayıf veya kuvvetli, câhil veya âlim olsun her Müslüman, sadece bu hedefe bağlı ve ona doğru yürüyor olmalıdır. Ancak bu sâyede Müslümanlar ahlâkî, içtimâî ve siyâsî vazifelerini tam olarak yerine getirebilirler. Emniyetli ve hızlı adımlarla, kurtuluş ve yükseliş sahasında ilerleyebilirler.

İslâm âlemi büyük bir ailedir. Onu meydana getiren milletler bu soylu ailenin çeşitli şubelerini teşkil ederler. Bu şubelerin iki türlü vazifesi vardır. Biri, her şubenin kendine karşı olan özel vazifeleri, diğeri de başka şubelere karşı olan vazifeleridir. Bunlardan ikinciyi teşkil eden vazifelerin yerine getirilmesi birincinin yapılmasına bağlı olduğundan özel vazifeler genel vazifelerden önce gelir.

Bu vazifelerin neler olduğuna gelince:

Özel vazifeler, ferdin ahlâk ve fikir seviyesini yükseltmek, İslâm'ın ahlâkî, içtimâî ve siyâsî esaslarını daha tam, daha mükemmel bir şekilde tatbike çalışmaktır.

Genel vazifeler ise: Öteki Müslüman milletlerle tam bir dayanışma içinde yaşayarak, onların hürriyet ve geleneklerine saygı gösterip, gelişip yükselmelerine yardımda bulunmaktan ibarettir. Müslüman milletler arasında yabancıların hükmü altına girmiş veya böyle bir tehlike içinde bulunanları kurtarmak da buna dâhildir. Çünkü bir millet hürriyet ve istiklâlini kaybetmekle tekâmül yolunu şaşırmış, varlığını tehlikeye koymuş olur ki, İslâm dayanışması böyle bir hale müsaade edemez.

İslâm birliği, sayısız kuvvetlerin, unsurların ve âmillerin tam bir bütün ve âhenk içinde bulunduğu kâinattaki birliğin bir benzeridir. Bütün azamet ve hakikati bu halinden ileri gelir.

Son söz olarak şunu deriz ki:

Müslüman milletler, İslâm dinini kabul etmekle çok büyük ve parlak bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuşlardı.

Bugün de İslâm esaslarını daha güzel anlayıp, daha derin bir bilgi ve faziletle tatbik ve icra eder, onlara daha ciddî ve daha samimi bir bağ ile bağlanırlarsa bugünkü gerilik çukurundan yükselerek, şimdiki medeniyetin üstünde yeni bir medeniyet kuracaklardır.

İnsanlar arasında yayılacak olan müsâmaha, adalet ve eşitlik fikirleri, bunlardan doğacak dayanışma âhengi, fertlere bahşedeceği sayısız nimetler ve mânevî hazlar, bu yeni medeniyetin üstünlük sebebini teşkil edeceklerdir.

Yedinci Kitap: İslamlaşmak

Müslüman milletlerin kurtuluşu ve saadeti onların tam olarak İslâmlaşmalarındadır. Biz bunu eskiden beri iddia edegelmiştik. Ancak «İslâmlaşmak» tâbiri çeşitli şekillerde açıklanmaya müsaittir. Bu yüzden, tabirden ne anladığımızı, mümkün olduğu kadar açık bir şekilde ortaya koymayı faydalı bulduk.

İslâmiyet'in kendine has bir inancı, bu inanç üzerine kurulmuş ahlâkı, ahlâkından doğan içtimâî hayatı ve netice olarak bu hayatın gerekli kıldığı siyâset kaideleri vardır. İslâmiyet kusursuz bir bütün teşkil eden bu esasları bakımından en mükemmel ve en son olgunluğa sahip bir insanlık dinidir.

Bu özelliği sebebiyle İslâmiyet, beşer hayatını sevk ve idare eden âmillerin bir toplamı olmuştur. Bu âmiller, her biri diğerlerinden türemiş olduktan başka, uygunluk içinde, mükemmel, ayrılması imkânsız bir bütün meydana getirirler. Öyle ki, -dini bulunduğu şahs-ı manevîde olduğu gibi- idealizm ve pozitivizm[181] görüşleri o bütünün içinde bağdaşmış olarak bir arada bulunurlar.

O bir beşeriyet dinidir. İnsan vicdanının en tabii dayanağı, rehberi ve mâhiyetinin açıklayıcısıdır. Ve vicdan gibi de, tecrübeye dayanan maddî ilimleri, metafizik inançları ve nazariyeleri, yani insan idrâkine sığan ve sığmayan bütün hakikatleri de hep birden kendinde toplamıştır.

Tam olarak ne idealist ne de pozitivisttir. Her ikisini de ihtiva eder. Sadece bir tanesinin özelliklerini taşıdığını söylemek onun varlığını inkâr etmek demektir. Çünkü idealist görüş tek başına hiçbir fayda sağlamayacağı gibi, mevcut da olamaz. İdealizmden tamamen ayrı olarak düşünülen pozitivizm de böyledir. Çünkü bunların biri ötekinin neticesidir.

Bizim için «İslâmlaşmak» demek, İslâmiyetin inanç, ahlâk, yaşayış ve siyâsete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi demektir. Bu tatbikin ise o esasların, zaman ve muhitin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde tefsir edilmesinden sonra yapılması gerekir.

Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adamın, kabul etmiş bulunduğu dinin esaslarına göre hissedip, düşünüp, hareket etmesi gerekir. Bunu yapmadıkça, yani İslâmiyet'in ahlâk, hayat ve siyâsetine kendini tamamiyle uydurmadıkça, yalnız Müslümanlığını itiraf etmek ona bir şey kazandırmaz. Hiçbir saadet de elde edemez.

Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in[182] ahlâk görüşüne inanan, ayrıca içtimâî hayatta Fransız, siyâsette İngiliz usûlünü kabul eden bir Müslüman, ne kadar bilgili olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir.

Bir adamın zihninde, uyuşmaları imkânsız bunca zıt fikirler birbirini yalanlar ve çatışıp dururlarken, yan yana yaşamaya da devam ederlerse, artık o adamın kafası ve vicdanı

nasıl bir şey olur, tasavvur edilsin!

Çinlilerin ahlâk, Hintlilerin hayat ve Meksikalıların siyâset görüşlerini benimseyen bir Fransız veya bir

Alman acaba nedir? Madem ki bir Fransız yahut bir Alman gibi hissetmiyor, düşünmüyor; hareket etmiyor; kullandığı lisan Alman yahut Fransız lisanı olsa da, o ne Alman, ne de Fransızdır.

Buraya kadar «İslâmlaşmak»tan ne anladığımızı izah ettik. Şimdi de İslâmiyet'in inanç, ahlâk ve siyâset görüşleri neden ibarettir, açıklamaya çalışalım.

İslâm'da İnanç

Müslümanın iman ettiği «Allah» tek olan Tanrı'dır. Zaman ve mekânın sonsuzluğu içinde hiç ara vermeden gelişip duran maddenin ve kuvvetlerin kusursuz âhengi hakkındaki bilgimiz arttıkça, onun birliğinin katiyeti de kesinleşerek daha açık bir şekilde meydana çıkmaktadır.

Mukaddes «Allah» sözünün mânâsı, «hikmet ve tam adalet» mefhumlarını ifade eden «Hak»ın aynıdır. Kâinatın, hiçbir kuvvetle kesilmesi mümkün olmayan, umumî âhenk ve nizâmına sebep bildiğimiz bu ulûhiyet mefhumunu biz, doksandokuz isim ile elimizden geldiği kadar ifade ve tavsife çalışmaktayız.

Bunlar birtakım enfüsî[183] mefhumlardır. Fakat, tecrübe ve fenne dayanan bilgimiz artıp ilerledikçe bu mefhumlar gitgide belirmektedir. Bilgimiz, âlemde mevcut sonsuz varlıkları, her an meydana gelen olayları, sayısız kâinatları idare eden kanunları, daha iyi tetkik edebilecek hâle girdikçe o isimlerin anlattığı mânâlar da daha çok anlaşılıp kat'ileşmektedir.

Biz Müslümanlar, Allah'ın gönderdiği Peygamber'e de inanırız. Tek olan Allah, İslâm'ın adalet ve yardımlaşma düsturlarını bize onun vasıtası ile bildirmiştir. Bu düsturlar beşeriyetin saadeti için değişmez esaslardır. Beşeriyete en doğru insanlık dinini tebliğ ederek onu hakiki bir din anlayışına sahip kılan o Peygamber'dir.

Biz ona inanıyoruz. Zira O'nun getirdiği emirlerin ve bize öğrettiklerinin tam bir gerçek olduğu, takdirlerimizin üstünde bir kıymet taşıdığı, akıl, bilgi ve tecrübemiz arttıkça daha da meydana çıkmaktadır.

İslâm'ın inancı açık ve gizli olan yüce hakikate imandır ve dini bir başkasının baskısı altında değildir. Ne ruhânî bir sınıfı ne de ruhbanları vardır. Ötekilere rehber olma hakkını, sadece insanların en faziletlilerine, en akıllılarına ve en âlimlerine bırakır.

Bir Müslüman her şeyden önce katıksız bir iman sahibi, gerçek bir mü'mindir. Çünkü bir olan hakikî Mâbud'u yüceltmek için ona inanmak lâzımdır. Müslümanların en iyisi, en kuvvetli bir kanaat ve en sağlam delillerle iman etmiş olandır. İnsana, bazı vazifelerle mükellef bir varlık olmak payesini veren ve onu bütün canlı yaratıklara üstün kılan değer sadece inanç kuvvetidir.

Dinsizlik ise birtakım soya çekiş sebeplerinden veya kusurlu bir ahlâk terbiyesinden ileri gelen fikrî ve rûhî bir çöküntüdür. Bilhassa «Madem ki bir şeyi inkâr etmek için, diğer bir şeyin doğruluğuna inanmak lâzımdır; insan inkâr edebilmek için bile, inanabilmelıdir» kaidesi kabul edildikten sonra, bu hakikat büsbütün kesinlik kazanır.

Kendisine kulluk edilecek hakiki mabut olan Allah'tan başka bir tanrıya inanmak ve onun

Resûl-i Ekrem'inden başka bir peygambere uymak bizim elimizden gelmez. Bunların her ikisine, kayıtsız şartsız iman ederiz

Dolayısıyle, gerek Cenab-ı Hakkın kendi yüce hakikatına dair Peygamber'i vasıtasıyla bize bildirdiği, gerek İlâhî vahiyden ilham alan O Resûl-i güzîn'in ebedî saadetimiz için bizlere öğrettiği şeylerin hepsine, bütün kalbimizle bütün vicdanımızla inanırız.

İslâm'da Cemiyet Ahlâkı

İslâm ahlâkının kaynağı, hak olan tek Allah'a imandır. Bu ahlâk bize, beşeriyetin saadetinin, hakikati sevmek, aramak ve tatbik etmekte olduğunu bildirmektedir.

Fakat hakikatin aranması ve tatbiki, insanın ahlâkî ve aklî bütün kuvvetlerinin serbestçe hareketi ve gelişmesi ile mümkün olabileceğinden bu ahlâk da tam ve geniş bir şahsî hürriyet esasına dayanır. Bu hürriyeti de insanlara, Allah'a imanın bir neticesi olarak kabul ettirir.

O halde İslâm ahlâkı, sahip olduğu tekâmül kabiliyetini gücü yettiği derecede genişletmesi için insana, hür olmak vazifesini yükler. Yani İslâmiyet'e göre hürriyet, öyle insanın kullanıp kullanmamakta serbest olduğu veya kanun koyucunun istediği zaman verip, istediği zaman kısabileceği siyâsî bir hak değildir.

Hürriyet Müslüman'a kabul ettiği din ve rehber tanıdığı ahlâk tarafından verilmiş bir vazifedir. Çünkü bütün Müslümanlar doğruyu bilmeye ve tatbik etmeye mecburdurlar.

Ayrıca, «herkesin hür olması» demek, «herkesin eşit olması» demektir. Hürriyet ve eşitlik ise birbirimize sevgiyi ve yardımlaşmayı doğurur. Bu suretle İslâm ahlâkı hürriyet, eşitlik ve yardımlaşma gibi esas düsturları ortaya koymuş ve bu düsturları insanlık saadetinin temel şartları olarak ilân etmiştir.

İslâm ahlâkı, gerçeğe varma ve onu tatbik etme yolunda, insanlara tam bir hürriyet verir ve aralarında eşitlik tesis ederken, aynı hürriyet sebebi ile ve kabiliyetlerin farklılığı yüzünden meydana çıkacak olan «eşitsizliği» de pek tabiî kabul eder. Çünkü doğru ve aklî mânasında olarak eşitsizlik de «hürriyet ve eşitlik»in bir neticesidir. Çünkü hakiki «eşitlik», her ferdin kendi arzu ve istidâdına göre çalışmakta serbest kalması demektir. «Hürriyet» ise herkesin, elinin emeğinden serbestçe faydalanmasını, çalışkanlığının mükâ-faatını alarak gayretinin teşvik görmesini ister.

Bu sebeplerle İslâm ahlâkı, fertler arasında eşitliği istediği gibi, bir kısmının diğerlerini geride bırakıp yükselmesini de tabiî bulur. Bu hâl ise İslâm ahlâkının bir başka esası olan «yardımlaşma»yı teşvik eder. Neticede zayıf ve geride kalan yardım gördüğü gibi, kısıtlanmayan hürriyeti içinde yükselmeye de teşvik edilir.

Netice olarak:

İslâm ahlâkı, insanlar arasında, hak, hikmet ve adalet adına, hürriyet, eşitlik ve yardımlaşma düsturlarını koymuştur. Bunun diğer bir mânası da, bu ilâhi nizâma uyanlar mükâfat, karşı gelenler ceza görecekler demek olur.

İşte İslâm'ın inancıdan doğan cemiyet ahlâkı budur.

İslâm'da Cemiyet Hayatı

İslâm ahlâkından çıkan cemiyet kaideleri de hem insanlar arasındaki hürriyet, eşitlik ve yardımlaşma esaslarına, hem de şahsî üstünlüğe hürmet esasına dayanmak mecburiyetindedir.

Bütün cemiyetler gibi, Islâm cemiyeti de yüksek, orta ve avam tabakaları olmak üzere üç kısım halktan meydana gelmiştir. Her üç tabakanın da ahlâkî vazifesi, mümkün olduğu kadar fazla hürriyete lâyık olmak ve ondan istifade edebilmektir.

İnsan kendi hürriyetini başkalarının hürriyetine hürmet ederek koruyabilir. Karşılıklı hürmet ise fertler arasındaki eşitliği kurar ve devam ettirir. Bu yüzden İslâm cemiyeti de fertlerin hürriyet ve eşitliklerini koruyup genişletmek mecburiyetindedir. Böylece inancın doğurduğu yardımlaşma birtakım safhalardan geçerek «sosyal dayanışma» halini alır.

Bir Müslümanın hürriyet ve eşitliği, yüklenmiş olduğu gelişme ve ilerleme mecburiyetinin bir neticesi olur demiştik. Buna göre ferdin sahip olacağı bu hakların derecesi, İslâm cemiyetini teşkil eden fertlerin varabilecekleri ruhî ve ahlâkî olgunluk derecesine göre belirecektir.

Şu halde, cemiyetin umumî ahlâk ve ruh seviyesi ne kadar yüksek ise, hürriyet ve eşitliği de, refah ve saadeti de o nisbette mükemmel olur. Aksi için de böyledir.

Bir Müslümanın hürriyetini kendi kusuru, kendi liyakatsizliğinden başka hiçbir kuvvet ne daraltabilir ne de tahdit edebilir. Bu hürriyet, ferdin gelişme kabiliyeti derecesinde -fakat onu aslâ geçmeyerek- durmadan artabilir.

Eğer hürriyetin derecesi, ferdin kaabiliyetinden fazla olursa, şeklini değiştirmiş bir istibdat olarak, hürmete değer bir hak olmaktan çıkar.

Fertlere daha fazla hürriyet ve eşitlik temin etmek maksadı ile meydana gelen siyâsî ve sosyal ihtilâllerin İslâm cemiyetlerinde görülmemesinin sebepleri de yukarıdaki izahattan çıkarılabilir.

İslâm cemiyetinde şahsî üstünlük, ancak İslâmî esasları daha iyi anlayarak, daha güzel tatbik etmek suretiyle elde edilebilir. Bu yükseliş İslâm'ın istediği şartlara uyarak elde edildiğinden, hürriyet, eşitlik ve yardımlaşmanın da gelişmesini temin eder. Aksine olduğu takdirde İslâmî değildir.

Esasen cemiyet de, saadet ve refahını temin eden şeyin şahsî kaabiliyet ve üstünlükler olduğunu bilir. Onu takdir ederek hürmet ve sevgi gösterir. İdaresini de ona teslim eder.

İşte bu sebeple, İslâm cemiyetinin yüksek tabakası demokrasiye, aşağıdaki tabakalar ise aristokrasiye meyilli olurlar.{184}

Yüksek tabakalar demokrattır, çünkü zayıfların hakkını koruyan ve içinde yaşadıkları maddî manevî hâl ve şartları ıslâh ederek ortak saadeti temin eden onlardır.

Aşağıdaki tabakalar aristokrat hisler taşır, çünkü erişmeyi istedikleri, saadetlerini erişmekte gördükleri şahsî üstünlük oradadır. Onu hürmet ve takdir ile kabul ederler.

İslâm topluluğu içinde demokratik vasıf ve faziletlere saygı gösterenler yüksek tabakadakiler olduğu gibi, aristokratik hislere saygı gösterenler de aşağı tabakada bulunanlardır. Birinciler üstünlüğün temsilcisi, ikinciler namzeddir. Bu namzetler şevkle isteklisi bulundukları yükselme gayretlerini, tam bir samimiyet ve canlılıkla besleyen, gençleştiren ve muhafaza eden kurumaz bir halk kaynağıdır.

İşte İslâm ahlâkının meydana koyduğu cemiyet nizamı bundan ibarettir.

İnsanların fert olarak ve toplu yaşayışlarında bu nizam, tam ve devamlı bir âhenk ve denge tesis etmiştir. Bu açıkça gösterir ki: Onun kaynağı, bütün kâinatın âhenk ve dengesini temin eden «Değişmez ve ezelî hakikat »ten başkası değildir.

İslâm'da Siyaset

İslâm'ın siyâset esasları, cemiyet kaidelerinden doğduğu için kin, rekabet ve husûmet gibi hislerden tertemizdir.

Müslümanlık'ta siyâsî hakimiyet de, siyâsî müesseseler de içtimâî dayanışmadan çıktıkları için her ikisi de yardımlaşma örnekleridirler. Bu yüzden, İslâm cemiyetinde siyâsî müesseselerin kurulmasının bir tek sebebi olabilir, o da: İslâmî ahlâkın ve cemiyet nizâmının daha mükemmel şekilde tatbik olunmasını temin etmektir. Siyâsi hâkimiyet ise, İslâmî müesseselerin her an uyanık bir koruyucusu olmaktan başka bir şey değildir.

Siyâsî hakimiyete, yerine getirmekle vazifeli bulunduğu hizmetin gerektirdiği bütün haklar verilir. Bu hâkimiyete karşı gösterilmesi zarûrî olan bağlılık ve itaatin derecesi ise, onun göreceği vazifenin ehemmiyetine ve üzerine alacağı mesuliyetin büyüklüğüne göre olur.

Başkanlık makamına getirilen kimse bütün hakları elinde toplar ve herkes ona tam bir itaat gösterir. Aynı zamanda, yaptığı bütün işler ve hareketler de en sıkı bir dikkatle takip ve kontrol edilir. Çünkü bütün milletin selâmetinden -kendininki de dâhil olarak- mes'ul olan sadece odur.

Bu yüksek mevki, milletin menfaatlerine en uygun şekilde idare etmek ve lâyık olmak şartı ile, yine millet tarafından verilir. Aksi kanaat hasıl olunca da yine millet tarafından derhal geri alınır. Dolayısıyle asıl hâkimiyet yine milletin elinde demektir. Bu hâkimiyeti kullanan hükümdar ise o mevkie lâyık olduğu müddetçe, milletin temsilcisi olarak kalır.

Hükümdarın kendisi de «Şeriat»e göre hareket etmek mecburiyetindedir. Şeriat: Kâinatı kucaklayan yüce hakikatin, insanlığa ait olan kısmıdır. Ebedî saadetimizi temin etmek için Cenab-ı Hak tarafından, muhterem Peygamber'i vasıtasıyla bizlere bildirilmiştir. Milli hâkimiyet iradesine, tezâhürlerinde ilham veren, onu sevk ve idare eden bu ilâhi hakikattir.

Dolayısıyle İslâm'ın hakimiyet mevkii her şeyden önce Şeriat'ın sâdık bir hizmetkârıdır. Bu hâkimiyet şahısların hürriyetine ve eşitliğine son derece hürmet etmek mecburiyetinde olduğu gibi, bunların neticesi olan içtimâî yardımlaşmayı da korumakla mükelleftir.

Bu temel vazifeyi yerine getirmekte kusur eden bir hâkimiyet hem üstünlüğünü hem de meşrûluğunu kaybeder. Zira içtimâî dayanışmayı temsil etmekten geri kalmış olur. Ayrıca bu dayanışma ve birliği dağıttığı için, kendi eli ile, kendisine karşı birtakım rakip ve hasımlar çıkarmış olur. Bunlar ise az zaman sonra hem onu harap eder hem de milleti perişanlığa, buhrana sürükler. Netice olarak bu hâle düşen bir idare ise İslâmî olmaktan çıkar.

Ferdin haklarına da, hâkimiyete de mutlak surette hürmet, İslâm'ın cemiyet esaslarından doğan siyâset kaidesidir.

İslâm Esaslarının, Müslüman Milletler Tarafından Tatbik Şekilleri

Yukarıda, İslâm'ın inanç, ahlâk, cemiyet ve siyaset esaslarının neler olduğunu anlatmaya çalıştık. Şimdi de bu esasların Müslüman milletler tarafından ne şekilde anlaşıldığını ve nasıl tatbik edildiklerini görelim. Böylece İslâm'ın asıl hali ile bugünkü halini karşılaştırarak hakiki değerinin ne olduğunu anlayalım.

İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda, dünya umumî bir çöküntü içinde idi. Kendilerine Müslümanlık teklif edilen milletlerin, asırlardan beri varlıklarına hâkim olmuş ve ruhlarında kökleşmiş birtakım yanlış telâkkiler vardı.

Bu insanların nazarında din, kan dökücü, intikamcı ve heveslerine tâbi tanrıların hiddet ve kötülüklerinden kurtulmak için okunan basmakalıp birtakım dualar ile yapılması âdet olan bir yığın merâsimden başka bir şey değildi.

Ahlâk telâkkileri de din anlayışlarından tabiî olarak çıkacak neticenin aynı idi.

İslâm'ı kabul eden milletlerin zihinleri bu yeni dine girdikten sonra garip bir karışıklığa düştü. Çünkü İslâm'ın inanç ve görüşleri ile önceki evham ve hurâfeler, İslâm'ın hür düşüncesi ve müsamahakârlığı ile taban tabana zıt olan eski istibdat ve taassup bir araya gelmişti. Kafalar, İslâm'ın emirleri ve öğrettikleri ile İslâm'dan önce hüküm süren birtakım gelenek ve sapkınlıkların âdeta bir karışımı olmuştu. Bu karışım birbirine zıt bir sürü görüş ve duygulardan meydana gelmişti. Bunların bir kısmı yeni, bir kısmı eski dinden doğmuş olup, yeni dinin mahsulleri eskiden kalanlara hâkim oluyor, fakat onların tesiri altında kalmaktan da kurtulamıyorlardı.

İşte ilk Müslüman nesillerin zihinleri bu durumda idi. Gerçi imanlarında çok kuvvetli ve çok samimî idiler. Fakat insan bir iki gün zarfında mâzisi ile olan alâkasını, bir daha hiç hatırlamayacak ve tesirinde kalmayacak şekilde kesemez. Bu sebeple imanları çok kuvvetli olan bu kimselerin Müslümanlıklarının cemiyetle ilgili kısımları mecburen eksik kalmıştı.

Bununla beraber Müslümanlıkları, onların güzel bir İslâm medeniyeti meydana getirecek derecede ilerlemelerine kâfi geldi. O zamana kadar tanıdıkları hayatın çok üstünde bir hayat temin ettiler.

Böylece, İslâm'ın feyzi ile bu milletler arasında zamana göre çok yüksek olan bir hürriyet ve müsamahakârlık duygusu gelişti. Fakat dini öğretmek ve açıklamak ihtiyacı, çok geçmeden bir çeşit «ruhânîlik» doğmasına sebep oldu. Fakat bu çıkışın sebebi din değil, onu tatbik edenlerin anlayışı idi.

Öğretmekte olduğu dinin ruhuna aykırı olan ve bizzat muhitten doğan bu ruhânîlik, ötekilere benzemiyordu. O kadar müsâmaha ve hürriyet taraftarı idi ki, diğer dinlerin ruhânî sınıflarının taassupları, taraf tutmaları ve inhisarcı halleriyle pek garip bir tezat teşkil ediyordu.

Ancak İslâm ruhunun ve hakikatlerinin gereği kadar içine giremediği ahlâk veya din müesseselerinin hepsinde, taassup ve tahakküm fikrine az çok bir meyil bulunur. Bunun bulunmaması imkânsız olduğundan, İslâm'ın ruhu ve esasları ile kâfi derecede beslenmemiş olan «ruhânîlik» de bir zaman sonra bu hâle geldi. Hürriyet ve müsâmaha fikrini kaybetti.

Diğer dinlerin ruhânî sınıflarıyle olan temasların kötü tesirleri ile gittikçe bozuldu ve onlara benzemeye başladı. Nihayet öteki dinlerin ruhânîlerinin kendi milletlerine yaptıkları gibi, bu da Müslüman milletler üzerinde baskı kurmak, onlara hükmetmek istedi. Yani İslâm vicdanını teşkil etmeyi yalnız kendisine has bir hak gibi telâkki etmeye başladı.

Ötekiler gibi bu da, tam bir üstünlük temin etmek ve onu sağlamlaştırmak için kendine has bir iskolâstik[185] vücuda getirdi. Öteki dinler bizim dinimizden çok farklı olmasına rağmen, bu sistem birçok noktalardan onlardaki iskolâstiği hatırlatıyordu.

Hükümet reisleri ise, dinin hizmetinde ve onun koruyucusu olduklarından, İslâmî bir ruhânîyet, İslâmî bir iskolâstik meydana gelmesine tesirli bir şekilde yardım ettiler.

İşte bu ruhânîliğin tesiri ile, vicdanlar İslâmî hakikatlerden gitgide uzaklaştı. Milletler bir taraftan kendi mâzilerinin diğer taraftan da öteki dinlerin sapkınlığı içine düştüler. Müslümanlar, dinin kendilerine temin eylediği feyiz ve saadetlerin büyük kısmını kaybettiler.

Fert, aklî ve manevî kuvvetlerini serbestçe geliştirip tatbik edemeyince hürriyetini elden kaçırdı. Gitgide cehil ve istibdat uçurumlarına yuvarlandı. Alabildiğine koşmakta olan zamana yetişemedi ve asırlar geçtikçe daha da gerilerde kaldı.

Müslümanlığın ruhuna taban tabana zıt olan ırkî özellikler, dine kendi seciyelerinin mahallî damgasını vurarak onu yapısından çıkardılar. İslâm'ın bütün milletleri kucaklayan beynelmilelciliğini bozdular.

İslâm ahlâkı, Müslüman milletlerin her birinin karakterine göre değişti durdu. Halbuki İslâm ahlâkının gayesi bütün bu ırkî hasletleri, doğru ve faydalı olanın merkezinde birleştirmekten başka bir şey değildi.

Ahlâka dayanan İslâm cemiyet nizâmı ve yaşayışı da onun kadar bozuldu. Müslüman milletlerin her biri eksik bir şekilde anladıkları esasları birbirine karıştırdılar. Mahallî veya millî âdetler de zaman zaman tesirlerini gösterince her millet ayrı bir hayat görüşüne sahip kesildi.

Böylece Müslümanların ahlâk ve cemiyet nizamları «İslâmî» olmaktan çok İranlı, Hindli veya Türk'e yahut Arap'a ait oldular. «Allah'ın birliği» temel inancına şirk (Allah'a ortak koşma) ile az-çok kirlenmiş bir damga vurulmuş oldu.

İlmî yahut ahlâkî herhangi bir hakikat, millileşmek için, en büyük özelliği bulunan tarafsız ve beynelmilel mâhiyetini kaybetmeye mahkûmdur. İslâm ahlâkı da bu âkıbete uğradı. Müslümanlığı kabul eden milletlerin ırkî ve irsî hurâfeleri arasında yüce mâhiyetini kaybetti gitti.

Müslüman milletlerin, İslâmî bakımdan olgunlaşmaları, İslâm'dan önceki mâzilerinin tesiri neticesi olarak bu şekilde durakladı. Zaman geçtikçe daha mükemmel İslâmlaşacaklarına aksine devamlı olarak İslâm'dan uzaklaştılar.

Müslümanlığın ortaya çıkışından pek az bir zaman sonra onu takip eden İslâm medeniyetinin, nasıl olup da bu kadar çabuk bozulduğunu, sonunda ise, nasıl olup da bütün Müslüman milletleri sefâletin bu derecesinde bulunduran umumî bir çöküntüye dönüştüğünü anlatmak için yukarıdaki izahlar kâfidir zannederim.

Artık İslâm milletlerinin ne şekilde Müslümanlık'-tan çıktıklarını, bugün içinde bulundukları geri hale kendilerini nasıl kaptırdıklarını uzun boylu anlatmaya bu eserin hacmi müsait değildir.

Esasen bu vazife İslâm âleminin tarihçilerine düşer. İslâm milletlerinin her birinin nasıl olup da kendi eliyle kendi izmihlâline sebebiyet verdiğini etraflıca anlatmak tarihe düşen bir iştir. Bunun için, bu kitabımıza esas aldığımız ölçü dâhilinde olmak üzere yalnız Türklerin Müslümanlık'tan nasıl uzaklaştıklarını tetkike çalışmakla yetineceğiz.

Osmanlı Türklerinin Müslümanlıktan Uzaklaşmaları

Osmanlı Türkleri maddî ve manevî birçok üstünlüklere sahip bir millettir. Fakat İslâm'dan önceki medeniyetleri pek az ilerlemişti. Bu sebeple İslâm'ı kabul ettikten sonra, bu dinin esaslarını kolayca benimsediler ve başarı ile tatbik ettiler.

İslâm'dan önceki devirlerde, ilerlemiş medeniyetler kurmuş olan milletler ise, İslâm'ı kabul ederken, eski medeniyetlerinin zararlı tesirleri altında kalmışlardı.

Müslümanlığı kabul eden milletler arasında İslâm'ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel şekilde tatbik eden Türkler oldu. Bu da onlara, büyük bir imparatorluk kurarak İslâm'a bütün öteki milletlerden daha fazla hizmet etmek imkânı verdi.

Türkler hâkimiyetlerini yıkılmış olan devletlerin enkazıyla kurdular ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun hükümet merkezini kendilerine payitaht yaptılar. Fakat hüküm sürdükleri memleketler içinde azınlıkta idiler. Bu yüzden hem son derece çeşitli ırklarla dolu olan bu muhitin, hem de İran ve Arap tesirlerinin altında kaldılar. Bu tesirlerle hiç farkına varmaksızın Müslümanlık'tan uzaklaşmaya başladılar. Sonunda ötekiler gibi gerilediler. Ötekilerden yalnız, istiklâllerini muhafaza ederek, bu farkla ayrıldılar.

Sonra Avrupa ile temaslar neticesinde düşmüş oldukları uyuşukluktan silkinip uyanmak istediler. Fakat bu noktada mâzilerindeki büyüklüğü meydana getiren kuvvetin İslâm olduğunu unutarak, bu kuvvetin Batı'dan gelebileceğini zannettiler.

Selâmeti, daha önce buldukları tarafta, yani İslâm'ın ahlâk, yaşayış ve siyâsetinde arayacakları yerde, Batı'nınkilerde bulacakları fikrine düştüler.

Bir taraftan Avrupa milletlerinin kuvveti ve refâhı, diğer taraftan arada kurulan dostluk münasebetlerinin artması neticesinde, gerek hükümeti ve gerek umûmî efkârı sevk ve idare eden aydınlar şuna inandılar ki:

«Bugünkü düşüşten kurtulup yükselmek ve bu suretle memleketi muhakkak olan çöküşten kurtarmak için tek çare Batı'yı taklit etmektir.»

Diğer bir söyleyişle: «Onların bütün esaslarını, bütün telâkkilerini kabul ederek, kendimizinkileri unutmaktır.»

Halbuki bizim bütün müesseselerimiz, sırf İslâmî esaslardan ve İslâmî telâkkilerimizden doğmuştu. Eskilerin yerine Batı'ya göre kurulmuş müesseseler koymak için, onların zayıf ve geri kalmış hallerinden istifade ettiler.

Eski müesseselerin düzeltilmesi veya tadil edilmesine gidilmeyerek, yeniden yapılması, icad edilmesi tercih edildi.

Böylece, şeriat kürsüleri ile medreseler bulundukları halde bırakıldılar. Halbuki bu iki

kuruluş, yani adalet mahkemeleri ile ilim ve marifet müesseseleri, birçok asırlar yaşamış, Osmanlı Devleti'nin azamet ve şevketini temin etmişlerdi. Islâh çareleri aranacak yerde, zavallılar acınacak bir halde terk edildiler.

Fakat kendisini idare edenlerden daha akıllı ve daha kadirbilir olan halk bu müesseselere bağlı kaldı. Aydınlar da sırf bu bağlılıktan çekindikleri için onları tamamen kaldıramadılar. Fakat zayıf halleriyle ölüme terk ederek, yanı başlarında yeni tarzda mahkemeler, mektepler kurdular. Bu yeni kurulanlar ise, Fransız mahkemeleri ile Fransız mekteplerinden üstünkörü alınmış olduklarından, getirildikleri muhit ile hiç ilgileri yoktu. Memleketimize Fransa'nın kendisi kadar yabancı idiler.

Son asırda, bu usul ile meydana getirilmek istenen bütün yenilikleri burada saymak lüzumsuz bir külfet olur. Yalnız şu kadar söyleyelim ki: Bunların hepsi, bizim inanç ve esaslarımıza karşı asırlardır beslenen derin bir husûmet hissinin bütün alâmetlerini taşıyorlardı.

İşte «teceddüt» adı verilen bu yenilikler, asırlardan beri kurulup yerleşmiş olan inançları, fikirleri, telâkkileri, an'aneleri, hisleri ve ahlâkı harap etmekten başka bir iş görmediler. Kısacası, memleketimizi, her gün çeşit çeşit meş'um neticelerini gördüğümüz tam bir «manevî kargaşalık»a sürüklemekten başka şeye yaramadılar.

Batı medeniyetinin tesirleri ile meydana gelen ve günümüzde «Osmanlı Rönesansı = Osmanlı Uyanışı» diye adlandırılan hareket, ikinci bir «İslâm'dan Uzaklaşma»dır. Çok garip bir ihtilâl devresi yaşıyoruz. Bizzat memleket, kendini idare etmekte olanlarla mücadele ediyor. Onların aşırılıklarına, evham ve hayallere dayanan tasavvurlarına karşı devamlı harp ederek, aydınlarını itidale, hikmet ve basirete davet ediyor!

Benzeri görülmemiş olan bu gayritabiî hâl, ne çeşitte olursa olsun bütün ihtilâllerin muhakkak uyandırdığı tepkiyi şimdiye kadar geciktirmiştir. Fakat buna daima mâni olacak da değildir.

Bir gün gelecek, İslâm gerçekleri, Müslümanlığa karşı çıkan sapıklıkları bir kere daha yenecektir. Hükümdarı, yeryüzündeki Müslümanların halifesi bulunan bu memleket, bir kere daha İslâm milletlerin başına geçerek, onları mutluluk yollarına sevk edecektir.

Türklerin İslâm'dan uzaklaşmalarının sebebini sadece Batı medeniyetinin manevî tesirlerinde aramayalım. Bu büyük bir hata olur. Çünkü Hristiyan hükümetlerin bize karşı besledikleri derin ve tükenmez kin de aynı derecede tesirli olmuştur.

Bu «yenileşme»lerin başladığı devirlerde devlet adamlarımız:

Memlekete Batı taklidi müesseseleri ve onlarla beraber Avrupalı telâkki ve esasları getirirsek, Avrupa hükümetlerinin sevgilerini kazanmaya, eski düşmanlıklarını hafifletmeye ve bencilliklerini yumuşatmaya muvaffak olacağız sandılar.

Bu zanna düştükten sonra da, memleketi İslâm'dan uzaklaştırmak mecburiyetinde

olduklarına inandılar.

Yukarıda yazdıklarımızla, Türkiye'nin nasıl olup da kendisini mâzisine bağlayan rabıtalardan büyük kısmını koparmış ve nasıl olup da saadetini temin edecek olan gâyeden bu kadar uzaklara düşmüş olduğunu, kısaca anlatmış bulunuyoruz.

Görülüyor ki, birincisinde Şarklı milletlerin tesiri ile İslâm'dan uzaklaşmıştık, ikincisinde ise Garplı milletlerin tesiri ile uzaklaşmış olduk.

Fakat bu ikincisine bir an evvel son verilmezse bizim için çok tehlikeli olacaktır. Çünkü bu seferki uzaklaşmamızda, İslâmî hakikatlerin yerine bazı nazariye ve faraziyeler koyuyoruz. Bunlar ise Batı cemiyetlerinin gelişmelerine bağlı olarak doğan, değişen ve ölen birtakım görüşlerdir. Varlıkları ve yok olmaları anidir.

Evvelden bu millet, istemeyerek, bilmeyerek İslâm'dan uzaklaşıyordu. Hattâ bu uzaklaşma sırasında gücü yettiği kadar, daha çok İslâmlaşmaya çalıştığını zannediyordu.[186] Bugün ise bilerek ve büyük bir istekle, her türlü vasıtaya başvurarak İslâm'dan uzaklaşıyor.

Bizler önceleri, milletçe geri kalmamıza sebep olarak «İslâmiyeti daha çok anlayıp daha iyi tatbik edemeyişimizi» gösteriyorduk. Kabahati kendimizde buluyorduk. Bugün ise geriliğimizin sebebini kusur ve ihmallerimizde değil, «dinimizin bizi bağladığı esasların noksan oluşunda» arıyoruz.

Irkçılık Meselesi

Bu söylediklerimize itiraz edenler bulunacaktır. Irkçılık nazariyelerinin fikirleri büyülediği günümüzde bu pek tabiîdir. Zaten epeyi zamandan beri birçok Müslümanlar, İslâm'ı ırkçılığın en büyük düşmanı, ırkçılığı ise insanlığın saadetine en büyük sebep kabul ederek, dinlerine hücum ediyorlar.

Şüphe yok ki, bugünkü İslâm âleminde mevcut olan yeni fikirlerin birçoğu gibi, ırkçılıkla ilgili olan bu kanaat da, eksik bilgi ve hatalı bir düşüncenin mahsulüdür.

Bu fikirde olanlar, asrımızın en medenî milletlerinin, pek sert ve mutaassıp bir ırkçılık siyaseti takip ettiklerini görüyorlar. Bu görüş ise sathî fikirli kimseleri şu neticeye götürüyor:

«Milletlerin mes'ud ve rahat olmaları için bencilliklerini, taassuplarını, gasp ve tahakküme olan fıtrî meyillerini geliştirmek lâzımdır. Fakat bunu cemiyet adına yapmalı, yoksa cemiyetin ufak bir parçası olan fertte, aksine bu hissi ezmelidir.»

Bu düşünceye göre, aynı ırka mensup fertler arasında vuku bulması cinayet sayılacak olan bir hareket, ayrı ırklar arası münasebetlerde yapılırsa fazilet telâkki edilecek!

Böyle bir fikrin taşıdığı ahlâk ve mantık, Müslümanca düşünen bir kafayı aslâ memnun edemez.

Bugünkü medeniyetin bütün ruhunu ve içyüzünü anlamak için, Dünya Harbi'ni[187] doğuran sebepleri hatırlamak, medenî milletlerin birbirlerini mahvetmek için kullandıkları tahrip vasıtalarını göz önüne getirmek ve gösterdikleri -şimdiye kadar işitilmemiş- vahşeti, şiddeti düşünmek kâfidir.

Dört senedir bu korkunç sahnenin içinde bulunuyoruz. Bu sahne bize, pek az bulunur bir talâkatle şunları öğretiyor:

«Millî bencillik esasına dayanmakla iftihar eden bugünkü medeniyet, en müthiş bir vahşetin, yeni ve zararlı şeklinden başka bir şey değildir... Bu medeniyet fevkalâde gelişmiş bir san'atın eşsiz bir eseridir. Bu san'at insanlara, şimdiye kadar görülmemiş bir mükemmelikte olarak bütün vasıtaları hazır etmiştir. İnsanlar ise bu sâyede en ilkel hislerini teskine, en zararlı temâyüllerini tatmine muvaffak oluyorlar. Üstelik bu vahşî his ve temayülleri tasavvurun üstünde bir dereceye vardırıyorlar.»[188]

Kendisine sahip olan milletlere bu medeniyetin temin ettiği saadet, ilim ve sanayide onlardan aşağıda bulunan milletlerin felâketleri üzerine kurulmaktadır. Şu dört cehennemî sene içinde medenî milletler arasında geçen vak'alar bunu açıkça gösterdi.

Öyle ise bu saadet, şeklini değiştirmiş bir felâketten başka bir şey değildir. Batı

medeniyeti insanları sahte saadetlerine inandırmak için temin ettiği şeylerin hepsini, bu sefer yakıp yıkıp harap ederek, yüzündeki maskeyi kaldırdı, olduğu gibi göründü. Evvelce onları sefâhat ve isrâfa iterek yoldan çıkarmıştı, şimdi de açlık ve sefaletle öldürüyor.

Fakat, Batı'dan gelen ırkçılık cereyanının bizdeki taraftarları öylesine bir kısa görüşlülüğe müptelâ oldular ki, önlerinde bu kadar açık vak'alar, bu kadar katı gerçekler varken yine aldırmıyorlar. Bu medeniyeti insanlığın en yüksek gâyesi haline getirmeye çalışıyorlar! Bunlar kendilerini, bu medeniyetin insanlığın bir daha göremeyeceği kadar yüksek bir ruh ve maksat sahibi olduğuna inandırmışlardır.

Sanki bundan önce başka medeniyetler gelmemiş ve bundan sonra da gelmeyecek! Veya şimdiki ile öncekiler arasında bu kadar büyük farklar olduğu halde, sonradan gelecekler ile şimdiki arasında hiç fark bulunmayacak!

Biz ise, onların bu kanaatlerine katılmak şöyle dursun, bu Dünya Harbi'nde, bugünkü mânâsı ile mevcut olan milliyet cereyanının sonunu görmekteyiz.

Öyle zanediyoruz ki, şimdikinden daha geniş mânâda gerçeklerle, daha insanî birtakım hisler ortaya çıkacaktır. Bunlar, hem ırk nazariyesine ait hurâfeleri, hem de milliyet bencilliğini devirerek yerlerine geçeceklerdir. Medenî milletlerin bugünkü taassupları biraz daha müsâmahaya, bencillikleri biraz daha cömertliğe, karşılıklı kinleri ve rekabetleri de daha çok anlayış ve dayanışmaya dönüşerek yumuşayacaktır.

Aynı şekilde, bugünkü medeniyetin sebep olduğu bu müthiş buhran sona erdiği gün, gerek fertlerin ve gerek milletlerin ruhunda ve fikrinde kökleşen yanlış telâkkilerin verdikleri zarar tetkik edilecektir. Bu felâketin giderilmesi için çareler aranılacak, his ve fikirlerin daha fazla bir adalet ve fazilete doğru tekâmülü sağlanacaktır. Böylece bütün insanlığın ahlâk seviyesi ile birlikte bu medeniyet de yükselecektir.

İşte ancak ahlâk seviyesi de fen ve san'atların seviyesini bulduğu zaman, medeniyet kemâlini ve dengesini bulmuş olur. Bugün ise ahlâk ötekilerden pek aşağı bir seviyede bulunmaktadır.

Milliyet Meselesi

Milliyet, gerek belirli bir muhitin mahsûlü olmak, gerekse bir hayat gerçeği olmak bakımından ortadan kalkacak değildir. Milliyet cereyanının, gelecekte beynelmilelci cereyan içinde kaybolacağını hayâl ve iddia etmek pek gülünç olur. Hiç şüphe yok ki, böyle bir cereyanın telkini ile Alman, Fransız'a benzemekten veya Fransız, İngiliz yahut İtalyan'la bir olmamaktan vazgeçecek değildir.

Bizim söylediğimiz beynelmilelcilik, aynı cemiyete mensup fertler arasındaki bağları ve münasebetleri tanzim eden ahlâk kaidelerinin, çeşitli milletler arasında da kurulması ile milletler arasındaki münasebetlerin yumuşamasını sağlamaktan ibarettir. Beşeriyet, milletlerarası dayanışmayı geliştirmeden millî dayanışmanın mümkün olmadığını görerek, birincisini geliştirmeye çalışacaktır.

Bir insan topluluğunun millet haline gelmesi, nasıl fertlerin gelişmesini kolaylaştırırsa, beynelmilelcilik de

her milletin mümkün olduğu kadar çok gelişmesine yardımcı olacaktır.

İslâm Beynelmilelciliği

İslâm beynelmilelciliği ise, zamanımızda sosyalizmin kurmak istediği beynelmilelciliğe benzer. Ancak onun en mükemmel ve en son şeklidir.

Bütün ilmî gerçekler gibi İslâmî gerçeklerin de vatanı yoktur. Nasıl, bir İngiliz matematiği, bir Alman astronomisi, bir Fransız kimyası olmazsa; ayrı ayrı Türk, Arap, Acem yahut Hint Müslümanlığı da olmaz.

Fakat, sadece fen ve tecrübeye dayanan gerçekler bütün insanların ortak irfanını temsil etmelerine rağmen nasıl millî birtakım kültürlerin doğmasına sebep oluyorlarsa; İslâmî gerçekler de ahlâk ve sosyal yapısı bakımından tamamen İslâmî fakat millî olan birtakım kültürlerin meydana gelmesine imkân tanırlar. Yani her ne kadar, bu hakikatlerin vatanı yok ise de, izah ve tatbik edildikleri muhite bağlıdırlar.

Dünyadaki İslâm topluluklarının en mükemmel teşkilâtı, milletlere ayrılmış şekildir. Ayrıca İslâm gerçeklerinin en parlak bir tarzda meydana çıkması ve tatbik olunmasına müsait olan şekil de budur.

Millet esası üzerine kurulan bir cemiyetin ilerlemesinin ferdinkine bağlı olduğu açık bir gerçektir. İslâm nizamı da evvelâ ferdin gelişmesine dikkat eder.

Bu fert, Türk, Arap, İranlı yahut Hintli olsun... Kendi millî dayanışmasına verdiği ehemmiyet kadar, İslâm milletleri arasındaki dayanışmaya da önem verirse, ancak o zaman iyi bir Türk, iyi bir Arap, iyi bir

İranlı veya iyi bir Hintli olacaktır... Kendisi de bilecektir ki, millî ve İslâmlararası yardımlaşmalar birbirinin tamamlayıcısıdır.

Bu bahse son vermek için şunu da ilâve edelim: İslâm, insanlar arasında mevcut olan ırk ve menşe farklarına ehemmiyet vermeyerek, insanı ırka bağlı bir unsur değil, içtimâî ve siyâsî bir unsur olarak ele aldığını göstermektedir.

İslâm'ın, ferdi içtimâî ve siyâsî bir unsur olarak kabul etmesi, milliyeti istediğini ve kabul ettiğini gösterir.

Zira millet, birbiri ile kaynaşabilen birtakım içtimâî ve siyâsî unsurların birleşmesidir. Bu unsurlar uzun müddet bir arada yaşamış, aynı lisanla konuşmuş, müşterek his ve fikirlere sahip olmuş, kendilerine mahsus bir san'at ve edebiyat meydana getirmişlerdir. Kısacası millet, öteki insan topluluklarından ayrılmalarına sebep olacak ahlâkî ve ruhî bir kültür meydana getirmiş fertler toplumudur.

Şu halde, İslâm esaslarının milliyeti inkâr ettiğini veya zayıflattığını iddia etmeye imkân yoktur.

İslâm'ın hücum ettiği, bugünkü ırkçılığın sapıklığı, hurâfeleri, taassubu ve bencilliğidir. Çünkü İslâmî gerçeklerin tek hedefi, insanların hakikati görmelerine mâni olan evham ve zan perdelerini ebediyen yırtmaktır.

İnsanlık, İslâm esasları sâyesinde bir gün gelecek, en doğru ve faydalı milliyetçiliğin nasıl olacağını anlayacaktır. İslâmiyet'i, bütünü ile milliyetçiliğe muhalif görmek çok büyük bir hatadır.

Yukarıda «Osmanlıların ikinci defa olarak İslâmdan uzaklaşmaları son asrın işidir» derken, bu hâdisenin hiç yoktan, birdenbire ortaya çıktığını söylemek istememiştik, elbette... Sadece, bu hâdisenin kendini göstermesi ve daha belirli bir hale gelmesi bu devre rastlamıştır da diyebiliriz. Çünkü kanaatimize göre, millet hayatında hiçbir hâdisenin hakikî oluş zamanını tam olarak tesbit etme imkânı yoktur. Meydana gelen vakalar, ne kadar mühim olursa olsun, daima uzun zamanlar önce başlamış bir gelişmenin neticesidirler.

Dolayısiyle bizim şimdiki «İslâm'dan uzaklaşma»mız da uzun zaman evvel İslâm'dan önceki âdetlerin tesiri ile başlamış bir uzaklaşmanın tabiî neticesidir. Bundan hangi neslin sorumlu tutulacağı belli değildir. Zaten biz de, ne bir şahsı ne de bir nesli itham etmek arzusunda değiliz.

Bizim vazifemiz, bu hâdisenin son asırdaki gelişmesini incelemektir. Önemli olan budur. Çünkü bu suretle gerek şimdiki geri halimiz ve gerek onu hazırlayan ve devam ettiren hatâlar hakkında açık fikirler edinebiliriz.

Milletleri ikbâle de izmihlâle de götüren onların devamlı olarak gelişmeleridir. Bir milletin gelişmesi onun saadetini temin ettiği gibi felâketine de sebep olabilir. Milletlerimizin İslâm'dan uzaklaşmasına sebep olan gelişme de kendisi için meş'um olmuştur. Bu inkâr edilemez. Ayrıca edindiğimiz yeni zihniyet de eskisinden pek aşağıdadır. Gerçi bu basitliğini «henüz tekâmül edecek vakit bulamadığına» yani «kâfi derecede İslâm'dan uzaklaşamadığına» verenler vardır. Lâkin yeni kabul ettiğimiz telâkkiler eskisinden üstün olsa idi, bu iddia müdafaa edilebilirdi, ama şimdi bundan mahrumdur.

Bırakmakta olduğumuz İslâm ahlâkı ve yaşayışı, kabulüne çalıştığımız ahlâk ve yaşayışa her bakımdan ve itiraz kabul etmez şekilde üstündür. Bu hususta, Garplılaşma taraftarlarının iddiaları ciddiyetten uzaktır. Dolayısiyle gelecekteki saadetimiz adına, içinde bulunduğumuz hatalardan kurtulmamız, yani İslâmî değerlere gücümüzün yettiği kadar sarılmamız icab eder. Zira o esaslardan üstün olmak bir yana, onların yerini tutmak bile düşünülemez.

Milletlerin ilerlemesinde en mühim âmil, fikir adamları, bilgin ve aydın tabakalar ile umumî efkârı idare edenlerdir. Toplumu hayra ve hakikate giden yolda ilerletmek bunların vazifesidir. O halde İslâmî değerleri gözden düşürmeye ve unutturmaya çalışacaklarına, aksine iyice öğretmeye çalışmak ilk işleri olmalıdır.

Bunların en birinci vazifeleri bütün bilgi ve zekâlarını, İslâm'a ait inanç, ahlâk ve cemiyet nizamlarını, hakiki mahiyeti ile, delillerle ve açık olarak kurmaya hasretmektir. Bu ise, o nizamları ilme yakışır bir tarafsızlıkla, akıl ve hikmet dairesinde izah ve mukayese edip, haklarında hükümler vermekle olur. Böylece ferde İslâmî esaslardan doğan ahlâkî, içtimâî ve siyâsî ne gibi vazifelerle mükellef olduğu anlatılmalıdır.

Bizim siyâsî ve içtimâî haklarımız ve vazifelerimiz nelerden ibarettir? Bunu bilmek için, her şeyden önce şunu anlamalıyız ki: İslâm cemiyeti insanlar arasındaki hürriyet, adalet ve yardımlaşma gibi temel esaslar üzerine kurulmuştur. Bu sebeple ferdin içtimâî ve siyâsî bütün faaliyetlerini: «Bu hürriyet, adalet ve yardımlaşmadan doğan ve ahlâkî, ruhî, içtimâî ve siyâsî bütün olgunlukları ihtiva eden bir gâyeye mümkün olduğu kadar yaklaşmaya çalışmaktır» diye özetleyebiliriz. Şunu da bilmeliyiz ki fertler, kurdukları içtimaî hayata göre bir siyâsî idareyi kabule mecbur olurlar.

İslâmî hak ve vazifeler halka öğretildiği zaman, herkes anlayacaktır ki: Kendisinin içtimâî vazifesi, sahip olduğu kabiliyetleri tam bir hürriyet içinde geliştirip tatbik ederek, ahlâk ve ruh seviyesini, beşikten mezara kadar daimî olarak yükseltip kendisini olgunlaştırmasıdır.

Her fert öğrenecek ki: Kendi hürriyet ve saadetinin derecesi, yine kendi ahlâkî ve manevî kıymeti kadar olur. Hürriyet, «gelişme ve saadet» demektir. İnsan başkalarının hürriyet ve saadetine hürmet etmedikçe, hür ve mes’ud olamaz. O halde İslâmî yardımlaşma, gelişme ve saadetin mühim bir şartıdır; hem de doğrudan doğruya neticesi bulunduğu hürriyet kadar mühim bir şartıdır.

Kendilerine emanet edilen genç ruhları sağlam bir ahlâk, yüksek bir gâye vererek yetiştirmek ve gelecek nesilleri teşkil etmek vazifesini üzerlerine alanlar, memleketlerine karşı yüklendikleri pek büyük mes’uliyetin derecesini hakkıyle takdir etmelidirler.

Şimdi Osmanlı eğitimince, her şeyden önce yerine getirilmesi, en ağır ve âcil bir ihtiyaç halinde gerekli olan vazife, milletimizi ruh ve ahlâkça yüksek bir terbiye ile yetiştirmektir. Esaslarını doğrudan doğruya İslâm’dan alarak, İslâm anlayışına ve gerçeklerine dayanacak olan bu terbiye, zamanın ihtiyaçlarına da en mükemmel tarzda karşılık verecek bir şekilde olmalıdır.

Bizim ölçülerimize göre, terbiye ve eğitim için takip edilecek olan metodların değeri, bunların, İslâm’ın maksat ve gâyesinin gerçekleşmesi yolunda yapacakları hizmetin derecesi kadar olacaktır. Herkesin de bildiği gibi, bir terbiye metodunun kıymeti, o metod vasıtası ile elde edilmek istenen maksada göre ölçülür. Zira «metod», ferdi belli bir vazifeyi görebilecek, belirli bir maksadı elde edebilecek hale getirmek için kullanılacak vasıtaların bütünü demektir.

O halde belirli bir maksat yoksa, hakikî bir terbiye de olamaz.

Eğer İngiliz, Fransız yahut Alman terbiye metodları iyi iseler, maksatları, iyi İngiliz, iyi Fransız, iyi Alman yetiştirmek olduğu ve bunda muvaffak oldukları için iyidirler. Bu sebeple, bir milletin terbiye metodunun diğer bir millete de uygun gelmesine ihtimal yoktur.

Batılı milletlerin kabul ettikleri eğitim metodlarını inceleyince, bu milletlerin her birinin, kendi fertlerini insanların en iyisi ve en mükemmel bir Hristiyan saydıklarını görüyoruz. Yani bu milletlerin kendi terbiye metodları ile varmak istedikleri maksat her şeyden önce «Millî»dir.

İslâm anlayışına göre ise iyi bir Müslüman yetiştirmek demek, her bakımdan olgunlaşmış; yüksek bir anlayışa, yüksek bir irfana ermiş; kendi saadetini başkatarının felâketinde veya kendi yükselişini başkalarının alçalmasında aramayan iyi bir Türk, iyi bir Arap, iyi bir İranlı veya iyi bir Hintli yetiştirmek demektir.

O halde İslâm terbiyesinin takip ettiği maksat bulundukları her yerde, gerek mensup oldukları gerekse içinde yaşadıkları cemiyetlerde saadetin kıymetli unsurları, ilerlemenin gerçek âmilleri olacak insanlar meydana çıkarmaktır.

İşte İslâmiyet'in, cihanşümûl ve insanî olan yüksek mâhiyetine bu da başkaca bir delildir.

İslâm terbiyesi olgunlaşmayı, ferdin manevî ve ruhî kaabiliyetlerini tam bir serbestlik içinde geliştirip tatbik ettirmek suretiyle elde etmek ister. Irk ve milliyet üzerinde durmaz.

İslâm, milliyet nazariyesinin evham ve yanlışlarını, ırka ait bencil temâyül ve hisleri zihinlere yerleştirmez; bunları kuvvetlendirmez. Aksine onlara karşı çıkarak, çeşitli millet ve ırklar arasında tabiî ve insanî kardeşlik münasebetlerinin kurulması çarelerini araştırır. Esasen insanların pek müthiş olan gerilikleri mani olmasaydı, bu münasebetler şimdiye kadar kurulmuş bulunacaktı.

İslâm, insanları cehâlet ve dalâletten kurtarmak için fertlere fen ve tecrübe ile sabit olan hakikatları öğretecektir. Bunlar da insana, tabiatın verdiği sonsuz nimet ve güzelliklerden faydalanma yollarını gösterecektir.

İnsana, İslâm hayat ve ahlâkının bütün hikmet ve hakikatleri gösterilirken, Cenab-ı Hakk'ın kâinattaki bütünlük içindeki birliği de öğretilecektir.

O bütünlük ki, sayısız âlemler, sınırsız maddeler ve kuvvetlerle, tahmini imkânsız fezâlar ve mekânlar onda toplanmıştır. Son derecede büyük ve son derecede küçük, fevkalâde basit ve fevkalâde bileşik cihanlar ondadır. Bunların hepsi, mutlak olan hikmet ve ölçülerinde hata etmez, şaşırmaz ve değişmez olan ezelî kanunların hükmü altında birleşerek o mükemmel bütünü ve kâinattaki değişmez birliği meydana getirmişlerdir.

Böyle bir terbiye sayesinde korkunun yerini ümit ve sevgi, riyânın yerini samimiyet

alacaktır.

Bu terbiyenin idrâk edebileceğimiz şeyler hakkında bilgimize sunacağı hikmet ve ölçüler sayesinde, idrâk edemediğimiz hususlar hakkında da bir kanaat sahibi olabileceğiz. Artık hiçbir şüphe bizi ürkütemeyecektir. Bu sayede tam bir huzur ve itminan içinde bulunacağız.

İnsanlar Allah'a ve Peygamber'ine inanacak ve emirlerine uyacaklar. Fakat bu uyuş, günün birinde göreceği cezanın korkusu ile değil, hür ve aydın fikirli bir insan olarak sahip bulunduğu vicdanın yol göstermesi ile olacaktır.

Netice olarak insan, dinin de irfan gibi, düşüncesinin tam olarak nüfuz edemeyeceği birtakım hakikatlere dayandığını anlayacaktır. Bununla beraber, bilgisinin ve inancının kendisine temin edeceği maddî ve manevî saadet, onun bu hakikatlere samimiyetle inanmasını sağlayacaktır.

Bütün bu söylediklerimizden bir netice çıkarırsak:

Müslümanın siyâsî ve içtimâî, bütün hakları ve vazifeleri, İslâm'ın hürriyet, adalet ve yardımlaşma esaslarından alınmış bulunmalıdır. Bu esaslar ise, İslâm'ın inanç ve ahlâk kaidelerinden çıkmış olacaktır.

İnsan, vazifelerini yerine getirmeye ve haklarını korumaya gücü yettiği kadar çalışmalıdır. Ancak bu şekilde, gerçek ve tek tanrı olan Allah'a ve onun son Peygamber'ine karşı taşıdığı imanın samimiyetini ispat edebilir. Yine bu sayede ve bu gayretlerinin neticesi olarak da maddî ve manevî saadete ererek mükâfatını görür.

O halde en iyi Müslümanlar, hak ve vazifelerini en iyi anlayanlar, onları en güzel şekilde yerine getiren ve koruyanlardır.

— SON —

İslamlaşmak - Mehmet Âkif

«Taassup», «Buhran-ı Fikrîmiz», «Buhran-ı İçtimâimiz» ve «İnhitât-ı İslâmın Esbâbı» ünvanları altında intişar eden gayet mühim dört eserin beşincisi olmak üzere «İslâmlaşmak» ismiyle aynı ehemmiyette, belki onlardan kıymetli bir kitabın daha çıktığını iftihar ile görüyoruz.{189}

Prens Said Halim Paşa hazretlerinin bu son eserini, gerçi Sebilürreşad sayfalarında takip etmiş idik; fakat aynı eseri topluca bir risale halinde okumakla, dağınık bulunan günlük gazete yahut mecmua sütunlarında parça parça okumak arasında çok fark oluyor.

Evet, yazar mevzuunu etraflıca kavrayabilmiş mi? İleri sürdüğü deliller ile çıkardığı neticeler birbirine uygun mu? Maksadını açıkça anlatmaya muvaffak olmuş mudur? Eserin plânı güzel çizilmiş midir? Bahislerin çeşitli olması ve aynı zamanda esastan ayrılmamaları sağlanmış mıdır? Bunlara dair kesin bir hüküm verebilmek için, meğer eserlerin dağınık kalmayarak toplu bir kitap halinde bulunması cidden ehemmiyetli bir şeymiş. Ben, Said Halim Paşa hazretlerinin bu son eserini ayrıca kitap halinde olarak okuduğum zaman bunun ehemmiyetini hakkiyle takdir ettim.{190}

Şu mukaddimeciği yazmaktan maksadım «İslâmlaşmak» risâlesini Sebilürreşad sayfalarından takip etmiş olan muhterem okuyucularımıza, ikinci defa olarak bir de toptan mütalâa buyurmalarını tavsiye eylemektir. Bu kadar mühim bir mevzu üzerine bu derece vukufla yazılmış bir eser, eminim ki, iki değil on kere okunsa azdır.

Said Halim Paşa hazretleri de{191}..............

.... Şu son eserlerinde ise muhtelif şekillerde tefsire müsait bulunan «İslâmlaşmak» tâbirinden ne gibi bir mâna anlaşılmak gerektiğini izah buyuruyorlar. İslâmiyet'i «Kendine has bir inancı, bu inanç üzerine kurulmuş ahlâkı, ahlâkından doğan içtimâî hayatı ve netice olarak bu hayatın gerekli kıldığı siyâset kaidelerini ihtiva etmek bakımından en mükemmel ve en son olgunluğa sahip bir insanlık dini» olarak tasvir ettikten sonra «Kendinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adamın, kabul etmiş bulunduğu dinin esaslarına göre hissedip, düşünüp, hareket etmesi gerekir. Bunu yapmadıkça, yani İslâmiyet'in ahlâk, hayat ve siyâsetine kendini tamamiyle uydurmadıkça, yalnız Müslümanlığını itiraf etmek ona bir şey kazandırmaz. Hiçbir saadet de elde edemez» diyorlar.

Bu hususlarda gayet kıymetli izahlarda bulunduktan sonra bu inanç ile ahlâkın, içtimâi hayat ile siyâsetin nelerden ibaret olduğunu anlatmak için her birine ayrı ayrı bir fasıl ayırıyorlar. Daha sonra da bunların Müslüman milletler tarafından nasıl anlaşılıp ne şekilde tatbik edildiğini söylüyorlar.

Gayet etraflı, bununla beraber gayet öz ve açık bir şekilde kaleme alınan bu bahisleri okuyanlar, Müslümanların o müthiş yükseklikten bu korkunç düşüşe nasıl olup da uğradıklarını anlamakta aslâ güçlük çekmiyor. İslâm'ı kabul eden milletlerin bilhassa Osmanlı Türkleri'nin baştaki büyüklükleri ile sonradan düştükleri zayıf halin sebepleri gayet açık delillerle izah ediliyor.

İlk zamanlarda Garb'ın ilerlemelerinden habersiz yaşamamızın bizim için ne kadar zararlı olduğunu, buna rağmen sonradan Avrupa medeniyeti ile olan temasımızın neden dolayı hakkımızda daha da tehlikeli olduğunu açıkça gösteriyor.

Irkçılığın İslâm nazarındaki yeri ile Müslüman beynelmilelciliği gayet açık bir şekilde anlatıldıktan sonra «İnsanlar arasında mevcut olan ırk ve menşe farklarına ehemmiyet vermeyerek, insanı ırka bağlı bir unsur değil, içtimâi ve siyâsî bir unsur olarak ele alan «İslâm'ı» bütünüyle milliyetçiliğe muhalif görmek çok büyük bir hatadır» deniliyor.

Sonunda da, yegâne kurtuluş çaresi olan «İslâmlaşmak» için nasıl bir yol tutulmak lâzım geleceği anlatılıyor.

Yüzlerce sayfavı hakkiyle isgâl edebilecek kadar geniş olan bir mevzuun, büyük bir ustalıkla otuz sayfaya sığdırılmış olduğunu söylersek bu büyük eserdeki bahislerin daha fazla hülâsa edilemeyeceği kabul edilir herhalde...

Avrupalılaşmak, asrileşmek, Türkleşmek, Osmanlılaşmak gibi mânâları meçhul mastarlar gördük. Fakat sohbet toplantılarındaki konuşmalara, basındaki makalelere mevzu olarak alınan bu tabirlerin hakkiyle izah edildiğini görmedik. Bu sebeple de bunları ileri sürmek isteyenlerin ne demek istediklerini bir türlü anlayamadık.

Bazıları bunu bizim anlayışımızın kıt olmasına veriyorlardı. Şimdi iyice gördük ki, ortada anlayamamaktan çok anlatamamak felâketi varmış. İşte Said Halim Paşa hazretleri tarafından «İslâmlaşmak» mevzuuna dair ileri sürülen fikirleri pek güzel anlıyoruz. Çünkü bu fikirler sağlam, sâbit ve hakiki bir inancı müdafaa etmek için tam bir samimiyetle ileri sürülüyor. Yazar başkasının kanaatlerini değil kendininkileri yazıyor. Duyguları, düşünceleri tamamiyle kendisinin. Ortada iğreti, sahte hiçbir şey yok.

Halbuki yukarıda saydığımız diğer tâbirlerin altında ileri sürülenleri bu mâhiyette görmüyoruz. Çünkü sahibinde bile inanç şeklini almamış bir fikir, başkaları tarafından hakiki bir kanaat gibi müdafaa edilmek isteniyor. Artık böyle bir müdafaayı başarabilmek için ileri sürülecek düşüncelerin ne derece açıklık taşıyacağı pek kolay tahmin edilir.

Son senelerde bir benzerini göremediğimiz bu eseri ile Said Halim Paşa hazretleri İslâm mütefekkirlerinin önüne tetkik ve tetebbu için gayet mühim birçok hakikatler koymuş bulunuyor. Bu sebeple kendisine samimiyetle teşekkürler eder[{192}]

{1} Bu fikir cereyanları için bakınız: Hilmi Ziya Ülken «Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi» İstanbul, 1966. Ve (çok peşin fikirlerle yazılmış olmakla beraber): Tarık Z. Tunaya «İslâmcılık Cereyanı» İstanbul, 1962.

{2} Bu kitaplar hakkında «Eserleri» kısmına ve ilgili açıklamalara bakınız.

{3} Buraya, bir cümleyi diline örnek olarak alıyorum:

«O bir din-i beşerîdir ki muabbir-i mahiyyeti rehberi, istinadgâh-ı tabiîsi bulunduğu vicdan-ı insânî gibi ulûm-u tecrübiyye ve maddiyyeyi, mu'tekidât-ı mâba'd-et tabîiyye ve nazariyyeyi, hıtta-i idrâk-i beşere sığan ve sığmayan hakaayıkı hep birden câmi'dir.»

Bu cümle metinde «İslâmlaşmak»ın üçüncü paragrafını teşkil etmektedir.

{4} HALİM PAŞA (ölümü 1894), Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğludur. Mısır'da doğdu. Osmanlı hizmetinde Şûrâ-yı Devlet azalığında bulundu. Alemdağı'ndaki çiftliğinde vefat etti.

{5} KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA (1769 - 1848), Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayrı bir krallık hâline getirmiş ve hânedan kurmuştur. Arnavutluk'ta doğmuş, Kavalada yaşamış, Fransızlara karşı Mısır'a gönderilen ordu ile giderek oraya yerleşmiştir. Valiliğe kadar yükselmiş, sonunda Mısır'a hâkim olmuştur. Kırk yaşından sonra okuma yazma öğrendiği halde Mısır'a yeni medeniyeti getiren Mehmed Ali Paşa'dır.

{6} Ahmed Bedevi Turan, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Said Halim Paşa'ya yazılmış dört mektubu neşr etmiştir. Bu mektuplarda Paşa'dan para istenmektedir (İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 212 ve 216). Maddî yardımın varlığı böylece anlaşılmaktadır. Fakat fikrî yardımın ne şekilde yapıldığına dair bir kayda rastlamadım. Ayni mektuplarda Said Halim Paşa'nın, Cemiyet içinde «müfettiş» olduğu da görülüyor. Kuran'a göre bu ünvan «sırf söz ve süsten ibaret bir pâye»dir.

{7} Trablusgarp savaşı 29 Eylül 1911'de İtalya'nın harp ilânı ile başladı. Trablusgarp'ta asker ve malzeme yetersiz, yardım imkânı ise yoktu. İstanbul'dan ve çeşitli yerlerden gönüllü subaylar gidip savaşa katıldılar. Hürriyet kahramanı Binbaşı Enver Bey (Paşa) de bunlar arasındaydı. Libya'da Şeyh Ahmed Sünûsi «cihad-ı mukaddes» ilân ederek, Sünûsî tarikatı mensupları ile savaşın ağırlığını üzerine aldı. İtalyanlar sahil şeridinden içeri giremediler. 1912 başında İtalyan harp gemileri Çanakkale'ye hücum edip döndü. Rodos'a asker çıkardı ve Rumların ihanet etmesi sonucu Türk kuvvetleri savaşamadan esir düştü. Fakat Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Trablusgarp uzun müzakerelerden sonra İtalya'ya bırakılarak barış yapıldı (15 Ekim 1912). Fakat Trablusgarp'taki halk çete savaşı kesilmemiştir.

{8} SAİD PAŞA (1838 - 1914) Mehmed Said Paşa, Küçük Said Paşa. Sultan İkinci Abdülhamid devrinde dokuz ve Meşrutiyetten sonra üç kere sadrazamlıkta bulundu. İlk sadrazamlığı 1879 yılındadır. Hükümetlerin güç durumda kaldığı zamanlarda kendisine başvurulurdu. Zeki ve dirayetli bir devlet adamı idi. Önceleri «Ceride-i Havâdis»te gazetecilik yapmıştır, muktedir bir muharrirdir. Hâtıralarını yazmıştır.

{9} Said Halim Paşa'nın «kâtibi umumîlik» ünvanının da önceki «İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişliği», hattâ bir bakıma daha sonraki «sadrazanlığı»na benzer bir mâhiyet taşıdığı tahmin olunabilir.

{10} MAHMUD ŞEVKET PAŞA (1856 - 1913), Hareket Ordusu Kumandanı, Harbiye nazırı ve sadrazam. Bağdat'ta doğmuştur. Aslen Araptır 1882'de Osmanlı Harbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli askerî vazifelerde ve valilikte bulundu. 1909'da 31 Mat hadisesini bastırmak üzere Rumeli'den gelen Hareket Ordusu kumandanı idi. Sultan Hamid

tahttan indirildikten sonra Harbiye nazırı oldu.

İttihatçı kabine düşünce Harbiye nazırlığına Nazım Paşa geldi. İttihatçılar 1912'de Babıâli'yi basıp hükümeti devirince -bu arada Nazım Paşa öldürülmüştü- sadrazam oldu. Fakat kendisi de 12 Haziran 1913'de suikast neticesi öldürüldü. Birkaç dil bilirdi, eserleri de vardır.

{11} ABBAS HALİM PAŞA (1866 - 1934), Said Halim Paşa'nın kardeşidir. Kahire'de doğdu ve ayni yerde öldü. Osmanlı hizmetine girerek Şûra-yı Devlet azalığı ve Bursa valiliği yapmıştır. Cihan Harbi'ne katılmamız üzerine istifalar olunca, ağabeyinin kabinesinde Nafia nazırlığını üzerine aldı. Matta'ya sürüldü. Sanat ve fikir adamlarını himâye eden âlicenap bir zat idi.

Millî şairimiz Mehmet Akif Bey'e karşı gösterdiği kadirşinaslık sebebiyle, kendisini hayırla anmamız, ayrıca vazifemizdir. Şöyle ki:

Akif Bey merhum -yurdu için çarpan bu mümin kalb- bütün gayretlerini İstiklâl Savaşı sonunda kurulacak bir İslâm Devleti ümidine harcamıştı. Düşüncesine göre bu devlet, dünya İslâm birliğini tahakkuk ettirecekti. Yeni kurulan Türkiye'nin dayandığı Batıcı ve lâik esaslarla karşılaşınca sarsıldı. Hattâ bazı kendini bilmez şımarıkların hakaretâmiz yazılarına muhatap oldu. İman ve fikrine yer kalmadığını anladığı bir sırada bu muhterem zat, Abbas Halim Paşa, dost elini uzatarak, onu Mısır'a davet etti.

Akif Bey 1923 kışında Mısır'a gitti. İlk senelerde yazları yurda geldiyse de, 1926'dan sonra hiç gelemedi. On yıl hicran ve acılar içinde istiklâline marş yazdığı vatanından ayrı yaşadı. Bu kara günlerinde Abbas Halim Paşa'nın müşfik himâyesi ona yar oldu. Bu büyük adam Akif'i onüç yıl misafir etti. 1936'da hastalanıp İstanbul'a gelince de aynı hanedanın Alemdağ'daki çiftliklerinde son günlerini geçirdi. Kendisini burada ağırlayan ise Said Halim Paşa'nın oğlu Prens Halim olmuştur. Hepsine rahmet olsun.

Mehmet Akif Bey'in «Safahat»ında, Abbas Halim Paşa'ya ithaf olunmuş iki şiir ve iki kıt'a vardır. «El-Üksur'da» adını taşıyan birinci şiir, beşinci kitap «Hatıralar»dadır. İkincisi ise Safahat'ın yedinci kitabı olan «Gölgeler»dedir ve «Bir Arîza» adını taşır.

Kıt'alar da aynı kitaptadır. Bir Mevlid kandili münasebetiyle tebrik olarak yazılmıştır. Dipnotunda Akif'in şükran duygularını dile getiren bir ithaf yer alır: «Velinimetim Emir Abbas Halim Paşa Hazretlerine»... Şairimizin kıt'ası:

Gökten ay parçası halinde o rahmet güneşi,

İndi âfâka bu akşam, bu mübârek akşam,

Ebedî kandili yandıkça, Hudâ'dan dilerim,

Parlasın dursun o iman senin alnında Paşam.

{12} BALKAN HARBİ (1912 - 1913), Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağ devletlerinin birleşerek bizden toprak almak hırsı ile giriştikleri savaş. Bu sırada Trablusgarp Harbi ile meşguldük ve dâhilî vaziyet karışıktı. Partiler birbirine düşmüş, ordu siyasete bulaşmıştı. Ordu bozuldu ve Edirne'yi de Bulgarlara bırakarak Çatalca'ya kadar çekildi. Fakat Balkanlı müttefiklerin toprak taksimi meselesinde birbirlerine düşmeleri üzerine Edirne geri alındı.

{13} SULTAN, BEŞİNCİ MEHMED REŞAD (1844 -1918), Osmanlı Türk hükümdarlarının otuz beşincisi olarak Sultan Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesi üzerine yerine geçti. Onun kardeşidir. İyi ve dindar bir zat idi. İttihat ve Terakki Partisinin nüfuzu sebebiyle memleket idaresine karışamamıştır.

{14} İttifak devletleri: Almanya, Avusturya, İtalya. İtilâf devletleri: İngiltere, Fransa, Rusya.

{15} Savunma anlaşması. Taraflardan biri taarruza uğrarsa, diğeri onu korumak için harbe girecekti. Fakat Almanya kendisi taarruz ettiği halde bizi de birlikte harbe zorladı.

{16} ENVER PAŞA (1881 - 1922) İstanbul'da doğdu, Türkistan'da komünist Ruslarla çarpışırken vurularak şehit düştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hâkim olan üçlünün en meşhuru (ötekiler: Talât Paşa, Cemal Paşa).

Küçük bir devlet memurunun oğludur. 1902'de Harbiye'yi bitirdi. Meşrutiyet için Rumeli'de dağa çıktı. 1908'den sonra «Kahraman-ı Hürriyet»lerin en meşhuru oldu. Trablus (1911) ve Balkanlar'da (1913) savaştı. 1913'te -yarbaylıktan generalliğe- yükseltilerek -Parti'nin isteği ile- Harbiye nâzırı oldu (1914). Alman hayranı idi. Dünya Harbi'ne girişimizin mesuliyetini taşımaktadır. Sarıkamış'ta donarak ölen seksen bin askere de emri veren odur. Harp'ten mağlûp çıkınca öteki liderler gibi yurt dışına kaçtı. Çeşitli maceralardan sonra Türkistan istiklâli için ordu kurmaya çalışırken bir çatışmada öldü.

{17} Yavuz ve Midilli.

{18} Bu iki harp gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan serbestçe girebilmeleri, bir zaman sonra Türk bayrağı altında yine serbestçe Karadeniz'e çıkmaları, Ruslara taarruz ettikleri halde Bahriye vekâletinin (Cemal Paşa) «Ruslar taarruz etti» şeklinde Sadrazam'a rapor vermesi... Bunların hepsi çeşitli tahminlerin karanlığı altında bulunuyor. Talât ve Cemal Paşa'lar hâtıralarını yazmışlardır. Bu hadiselerden habersiz olduklarını söylüyorlar. Asıl itham altında bulunan Enver Paşa ise hâtıralarını yazmamıştır. Gerçi ilk ikisinin yazdıklarına itimat etmeyen tarihçiler de vardır.

{19} Padişah'ın bu şekildeki ricasını Said Halim Pa-şa'nın ağzından olarak, İbnül Emin Mahmud Kemal Bey «Son Sadrazamlar» adlı eserinde nakletmektedir. Kitabımızın «Siyasî Hayatı Hakkında Yazılanlar» kısmına bakınız.

{20} «Harp Kabinelerinin İsticvabı», s. 250.

{21} Aynı eser, s. 332.

{22} Aynı eser, s. 333.

{23} İttihat ve Terakki Partisini idare eden merkez komitesi.

{24} TALÂT PAŞA (1874 - 1921), Edirne'de doğmuş, Berlin'de bir Ermeni tarafından vurularak şehit düşmüştür. Selânik Posta Müdürlüğünde başkâtip idi. 1908'den sonra mebus olarak meclise girdi. Dâhiliye, Posta ve Telgraf nâzırlıklarında bulundu. İttihat ve Terakki Partisinin reisi idi. Said Halim Paşa'nın istifa etmesi üzerine sadrazam oldu. 1918'de yurt dışına kaçtı. Berlin'de vuruldu.

{25} İZZET PAŞA (1864 - 1937), Ahmet İzzet Paşa. Manastır'da doğdu, İstanbul'da öldü. 1887'de Harbiye'yi bitirdi. 1895 Yunan ve Bulgar muharebelerinde, Yemen'de, Balkan Harbinde, Kafkas cephesinde bulunmuştur. Harbiye ve Dâhiliye nâzırlığı yapmış; Talât Paşa'nın memleketi terk etmesi üzerine sadrazam olmuştur. Daha sonra Tevfik Paşa kabinesinde Dâhiliye nâzırı iken, bir heyetle Ankara'ya giderek, millî hareket mensupları ile görüşmüştür.

{26} TEVFİK PAŞA (1845 - 1936), Ahmet Tevfik Paşa. Doğumu ve ölümü İstanbul'dadır. Aslen Kırımlıdırlar. 1862'de Harbiye'yi bitirdi. Hâriciyeye intisap etti. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde vazife yaptı. Hariciye vekilliği ve sadrazamlıkta bulundu. İzzet Paşa'nın istifası ile sadrazam oldu, fakat İstanbul'un işgalinden sonra ayrıldı. 1920'de tekrar sadrazam oldu. Osmanlı devletinin son sadrazamıdır.

{27} Meclis, Sultan Vahdeddin'in 21 Aralık 1918 tarihli iradesi ile tatil edildi.

{28} FERİT PAŞA (1853 - 1923), Damat Ferit Paşa. İstanbul'da doğdu, Nis'te öldü. Cihan Harbi'nden sonraki yıllarda beş kere sadrazam oldu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması ve Ankara'daki millî harekete karşı davranışlarının mesuliyetini taşır. İstiklâl Savaşı sonunda Nis'e kaçmıştı.

{29} Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi.

{30} Bu sürgünün, mahpusların halk tarafından kurtarılacağı endişesiyle ve Ferit Paşa'nın isteği ile yapıldığı söylenir. Ferit Paşa gerek bu ilk postada ve gerek sonraki sürgünlerde uzaklaştırılmasını lüzumlu gördüğü kimselerin isimlerini İngilizlere vermiştir, derler.

{31} «Tarih Sohbetleri» Cemal Kutay, 5. ve 8. kitaplarda bu hususta bilgi vardır.

{32} CEMİYET-İ AKVAM, Milletler arasında işbirliğini ve sulhü tesis etmek için Birinci Cihan Harbinden sonra 1920'de kurulan cemiyet, kararlarını tatbik ettiremedi ve İkinci Cihan Harbi'nin çıkması ile ortadan kalktı.

{33} Bu mektuplar hakkında 47. açıklamada geniş izahat vardır.

{34} Bilindiği gibi, Talât ve Cemal Paşa'lar da Ermeniler tarafından vurularak şehit edilmişlerdir. Ermenilerin bu düşmanlığının sebebi İttihat ve Terakki'nin iktidar dönemi sırasında Anadolu'daki Ermenilere tatbik olunan «tehcir» siyasetidir. Birinci Dünya Harbi içinde, Türk ordularının yedi cephede meşgul olmasından ve hükümetin güç durumundan faydalanmak isteyen Ermeniler silâh depo ederek ayaklanmaya hazırlanmışlardı. Pek çok yerlerde orduyu arkadan vurdular. Şark cephesinde Ruslara casusluk ettiler. Harbin sonlarına doğru ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklandılar. Birkaç yüzbin masum Türk'ü öldürdüler. Türk hükümeti de Ermenileri cezalandırdı ve bulunmaları mahzurlu olan yerlerden başka yerlere sürdü. Bu hususta 1332'de neşrolunan «Ermeni Komitecilerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi» adlı eserde geniş bilgi ve vesikalar mevcuttur.

{35} TALÂT BEY (1858 - 1926), Üsküdarlı Ahmet Talât Bey. Divan Edebiyatının son temsilcilerinden üstat bir şairdir. Devlet memurluklarında bulundu. Gazel, kıta ve manzum tarihler söylemiştir. Karacaahmet'te medfundur.

{36} Hicrî 1340. Vefat tarihli bu şiir ve altındaki beyit «Son Sadrazamlar»dan alınmıştır. Beyitin sahibi kayıtlı değildir.

{37} Buhranlarımız, Prens Said Halim Paşa külliyât-ı âsârından. İstanbul, 1335 - 1338, Şems Matbaası, 183 s.

{38} SEBİLÜRREŞAD mecmuası: 14 Ağustos 1324 (1908) tarihinden 5 Mart 1341 (1925) tarihine kadar 641 sayı (25 cilt) çıkmıştır. Haftalıktır. İlk yedi cildi «Sıratımüs-takim» adıyla yayınlanmıştı. İslâmcı fikir cereyanını temsil ediyordu. Bütün ileri gelen İslâmcı fikir adamlarının yazılarını ihtiva eder:

Mehmet Akif, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Prof. Ahmet Naim, Ebululâ Mardini, Bursalı Mehmet Tâhir, Tâhir-ül Mevlevi, Abdürreşid İbrahim, Halil Halid, Bereketzâde İsmail Hakkı, Midhat Cemal, Halim Sâbit, Muallim Fevzi Beyler gibi yüzlerce fikir adamı yazı kadrosundaydı. Ayrıca bütün İslâm âlemine dağılan ve oralardan yazı ve haberler alan bir mecmua idi.

Mecmuanın imtiyaz sahibi olan Hafız Eşref Edip «Sebilürreşad»ı 1 Mayıs 1948'de tekrar çıkarmış, son yıllara kadar da devam ettirmiştir.

{39} Daha önce «Mehmed» imzasıyle çıkmıştı: Dersa-adet, 1329, Arekes matbaası, 31 s.

{40} Daha önce «Mehmed» imzasıyle iki kere çıkmıştı: a) Dersaadet, 1326, Arakes matbaası, 23 s., b) İstanbul 1329, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, 24 s.

{41} Daha önce, birincisi «Mehmed», İkincisi «Prens Said Halim Paşa» imzası altında iki kere çıkmıştı: a) İstanbul, 1333,

Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 15 s., b) Dûrülhilâfe, 1337, Hukuk Matbaası. 15 s., Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı. Ayrıca «Sebilürreşad»ın 9 Kânunsani 1335 (1919) tarihli 386. sayısından itibaren yazarın asıl imzasıyla neşrolunmuştur. «Buhranlarımız»ın içinde bulunan üçüncü baskısından sonra, yeni yazı ile ve sadeleştirilmiş olarak dördüncü baskısı da çıkmıştır: «Fikir Buhranımız», sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul, 1966, 5-16 s., May Yayınları Matbaası, Bedir Yayınevi.

{42} Daha önce «Mehmed» imzasıyle çıkmıştı: İstanbul, 1322, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 35 s. Ayrıca «Sebilürreşad»ın 17 Teşrinevvel 1334 (1918) tarihli 374. sayısından itibaren yazarın asıl imzası altında neşrolunmuştur.

{43} Daha önce «Mehmed» imzasiyle çıkmıştı: İstanbul, 1333, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 14 s. Ayrıca «Sebilürreşad»ın 23 Kânunsâni 1335 (1919) tarihli 388. sayısında ve yazarın asıl imzası altında neşrolunmuştur.

{44} Daha önce «Mehmed» imzasiyle çıkmıştı: İstanbul. 1334, Matbaa-i Âmire, 31 s. Bu baskının arka kapağında «Fransızca nüshaları vardır» ibâresi bulunmaktadır. Kitap halinde çıkmadan önce ise «Sebilürreşad»ın 12 Eylül 1334 (1918) tarihli 369. sayısından itibaren «Akvâm-ı İslâ-miyyenin Esbâb-ı İnhitâtı» adiyle ve yazarın asıl imzası altında neşrolunmuştu.

«Buhranlarımız»ın içinde bulunan ikinci baskısından sonra, üçüncü baskısı, yeni yazı ile ve sadeleştirilmiş olarak çıktı: «İslâm Dünyası Niçin İlerliyemiyor?» İstanbul, 1962, Ülkü ve Hergün Matbaası, 31 s., Bedir Yayınları.

{45} «Sebilürreşad»ın 15 Teşrinsâni 1334 (1918) tarihli 378. sayısından itibaren «Prens Said Halim Paşa» imzası altında neşrolundu. Yine asıl imzası ile kitap halinde de çıktı: Dârülhilâfe, 1337 (hicrî olmalı), Hukuk Matbaası, 32 s., Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı. Sadeleştirilmiş olarak yeni yaziyle de çıktı: «İslâmlaşmak» sadeleştiren: Hayri Bolay, İstanbul, 1965, Garanti Matbaası, 32 s., Bedir Yayınevi.

{46} «İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye», «Sebilürreşad»ın 26 Şubat 1338 (1922) tarihli 493. sayısından itibaren neşrolundu. Kitap haline getirilmemiş, mecmuanın sayfalarında kalmıştır. Eseri, Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren Mehmet Akif (Ersoy), aşağıya aldığımız kısa yazısı ile takdim etmişti:

«İslâm ümmetinin en büyük mütefekkirlerinden şehid-i mağfur Said Halim Paşa'yı bilmeyen hiçbir Müslüman yoktur. Bilhassa «Sebilürreşad» okuyucuları müşarünileyhin sâgât-i bedîasını şu sahifelerde takip etmiş olduklarından kendisini daha yakından tanırlar. Binâenaleyh o hakim vezirin fazilet dolu meziyetleri hakkında söze girmektense, Malta'da her zamanki gibi Fransızca yazdıkları en son ve en mühim eserlerini tercüme ile bir an evvel ümmetin istifadesine arz etmeyi daha muvafık görüyoruz. Ümit ederiz ki, sevgili okuyucularımız şehid-i müşarünileyhin evvelki eserlerine karşı gösterdikleri im'an ve dikkati bundan da esirgemeyeceklerdir. (Mehmet Akif)

{47} Cemal Kutay'ın «Tarih Sohbetleri»nin 8. cildinde bildirdiğine göre Eşref Kuşçubaşı, hatıralarında, otuzsekiz sayfa tuttuğunu söylediği bu mektup hakkında şöyle yazmaktadır:

«Mektup hülâsasını -üslûbun mümtaziyeti ve misallerinin haşmetine rağmen- aslına sadık olduğunu rahatça söyleyerek şöylece arz edebilirim:

«1. Osmanlı Devleti, bir cihan devletidir. Onun yerini ancak tek bir devlet alabilir. O da: Yine Osmanlı Devleti'dir.

«2. Hudutları iki Avrupa büyüklüğüne kadar çıkabilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, idaresine aldığı muhtelif ırk, din ve dillerdeki insan kitlelerinin örf, hayat, telâkki ve mizaçlarına hürmet etmiş, başlarında nâzım bir kudret olmadığı zaman birbirlerini ifna edecek kadar ayrılıklar içinde olan bu milyonlarca insana, sizlerin nazariyesinde olduğunuz ve

aslâ tatbik edemeyeceğiniz Milletler Ce-miyeti'nin sadece vâdettiklerinden daha fazlasını tatbik etmiştir.

«3. Osmanlı Devleti bu şerefli ve insani vazifesini münhasıran fetihler uğruna yapmamış, kendi mevcudiyetini bu yüce vazifelerin tatbikatı içinde bulmuştur. Balkan Harbi'nin Slav as ıllı Hristiyan milletlerle, kadim Yunanlılığın vârisi olduğu mesnedsiz iddiası içindeki Rumluğun muhayyel ızdıraplarına son vermesi için irtikâb edilmiş kasıtlı bir cinayet olduğu aradan geçen seneler içinde ibretle ortaya çıkmıştır. Bu hakikatler, şimdi Osmanlı Devleti'nin haksız ve sebepsiz elinden gasbedilmiş diğer ülkeleri üzerinde de yakın istikbalde daha vahim hadiselerle tecelli edecektir.

«4. Rus Çarlığını Avrupa'nın içinde durdurabilecek iki kuvvet vardır: Osmanlılar ve Almanlar... Bugün her ikisi de ezilmişlerdir ve hakları kabul edilmemek istenmektedir. Osmanlı Devleti'nin sadrazamı olarak ben, İngiliz ve Fransızlarla ittifak akdedebilmenin bütün kapılarını çaldım, bu neticeyi hükümetimiz samimi olarak istemiştir. Kalbî hislerle tatbik etmek istediğimiz Meşrutiyet rejimi için sükûna, yardıma ve samimiyete ihtiyacımız vardı. Bizden hepsi esirgenmiş, hattâ aksi tercih dilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bir başka yol olmadığı ve emrivâkilerle itildiği için Cihan Harbi'ne girmiştir. Artık bugün meçhul olmayan ve herkesçe bilinen hakikatler isbat ediyor ki, aralarında saltanat ve hilâfet merkezimiz İstanbul da dâhil en hayâtî ehemmiyeti hâiz olan yerlerimiz, Moskof işgaline terk edilmiş ve bu hususta Petersburg ile mahrem anlaşmalar imzalanmıştır. Şan ve şeref menkıbeleri ile millî hudutlar içine alınmış olan bu mübarek yerlerin meşru müdafaası sebebiyle devletim ve milletim şimdi neden harp suçlusu olarak görülmektedir? Hakikatte hesap vermesi icap eden mes'uller, onu, ülkesini ıslâh ve ümitle kabul ettiği meşrûtî sistem içinde tarihte lâyık olduğu yeri almasına mâni olanlardır.

«5. Hataların tashihi imkânı henüz tamamen kaybolmamıştır. Tarih ilmi isbat eder ki, bir devletin hayat sahnesinden çekilmesinin tabiî şartları, pâyidâr olabilme unsurlarını kaybetmesi ve telâfi imkân ve kudreti bulamamış olması ile teşekkül eder. Osmanlılık ise bilhassa sizlerin temsil ve tatbik ettiği tazyikler ve haksızlıklar ile sun'î bir tutukluk ve halsizliğe dûçar edilmiştir. Sadece Osmanlılar için değil, cihan ve beşeriyet nâmına nasıl bir hata işlendiğini, bu kararı almış olan sizlerin mümtaz şahsiyetlerinin de hayatta göreceklerini söylemekte kehânet yoktur. Ben, Osmanlı Devlet-i muazzamasının sadrazamı olarak bu hakikati, işbu menfâ köşesinden dahi neşir ve ilândan gaflete ve çekinmeye düşemem. Bütün arz ettiklerimi isbat hakkını da her an muhâfaza ediyor ve milletlerarası bir tahkik ve tetkik heyetinin huzurunda tezimi müdafaa ve isbata hazır bulunuyorum. 1914 - 1918 seneleri içinde Osmanlı Devleti'nin mukadderatını ellerinde tutanlar hesap vermeye âmadedirler. Hataları, cürümleri, gafletleri varsa, onlara ceza da verilebilir. Fakat kudret ve haşmet devrinde cihana fazilet, şefkat, sulh, kardeşlik ve asalet dersi vermiş olan bir büyük milletin topyekün mahkûm edilmeye kalkışılması, iddia edilen adalet ve hak prensipleriyle nasıl kabil-i telif olabilir? Osmanlı İmparatorluğunu, cihan çok arayacak ve onun elinden alınmış yerlerde kurulan, yetersiz ve sun'î devletler, ne idarelerine tevdi ve emânet edilmiş halka, ne de devletler manzumesine faydalı, şerefli bir hizmet ifâ edemeyecekler. Bu topraklar üzerinde hâkimiyet ve ayrılık kavgası son bulmayacaktır. Günahın mes'ulleri de bu hakikatleri bilmeden veya unutarak hatayı irtikâb edenlerdir.»

Said Halim Paşa'nın otuzsekiz sayfalık mektubunu Eşref Kuşçubaşı Bey yukardaki şekilde özetlemektedir. Ehemniyetine binâen buraya derc ettim. Merhum'un son satırlarda haber verdiği «hakimiyet ve ayrılık kavgasının» zamanımızda şiddetle devam ettiğine dikkati çekelim. İsrail, Kıbrıs, ihtilâllerle kaynayan Arap devletleri ve Avrupa'nın içine sarkan Rusya, acaba «cihan»a Osmanlı Devleti'ni aratıyor mu?

Yine Kuşçubaşı'nın yazdığına göre: Mektuplar gönderilmiş, sadece Fransa başvekâletinden, alındığına dair kısa bir cevap

gelmiştir. Said Halim Paşa mektubun bir nüshasını da «Vatana dönünce neşr etmesi isteği ile» Hüseyin Cahid'e (Yalçın) emanet etmişti. Fakat mektup yayınlanmadan kalmıştır.

{48} İBNÜL EMİN MAHMUD KEMAL İNAL (1870 -1957), Son devrin tarih ve kitabiyat alimlerinden, ârif ve yüksek bir şahsiyet. İstanbul'da yaşadı. Husûsi tahsil ile yetişmiştir. Mühim mevkilerde bulunmuş, Divan-ı Hümâyun Beylikçiliği, Tarih Vesikaları Tasnif Heyeti reisliği, Evkaf Müzesi müdürlüğü yapmıştır. Evkâf-ı İslâmiyye müzesi kurucularındandır. Son Sadrazamlar, Son Hattatlar, Son Asır Türk Şairleri gibi mühim eserlerin yazarıdır. Vefatında emlâkini İslâmî müesseselere bırakmıştır. (Tahsil yıllarımda, ben de bir sene bu zatın vakf ettiği Talebe Yurdu'nda yattım. Allah rahmet eylesin.)

{49} İbnül Emin «Son Sadrazamlar» adlı eserinin 1893 - 1932. sayfalarını Said Halim Paşa'ya tahsis etmiştir. İkinci baskı, İstanbul, 1965, Millî Eğitim Basımevi.

{50} Aynı eser, s. 1908.

{51} Aynı eser, s. 1913.

{52} Aynı eser, s. 1918.

{53} Aynı eser, s. 1921.

{54} Aynı eser, s. 1926.

{55} Buraya «İslâmlaşmak»tan birkaç satır almış.

{56} Buraya «Fikrî Buhranımız»dan birkaç satır almış.

{57} Aynı eser, s. 1929

{58} Aynı eser, s. 1931

{59} Aynı eser, s. 1931

{60} Aynı eser, s. 1931

{61} CELÂL NURİ BEY (1882 - 1939) Gelibolu'da doğdu, İstanbul'da öldü. Fikir adamı, gazeteci ve yazardır. Tanınmış Türkçe ve Fransızca gazetelerde üç bin kadar makalesi çıkmıştır. Otuzdan fazla kitabı vardır. Önce «modernist Türkçü - İslâmcı» sonra «lâyik ve sosyalist» fikir cereyanına intisap etmiştir. Meclis-i Mebusan'da, sonra da TBMM'de ilk beş devre milletvekilliği yapmıştır. İçtimâi meselelerimizin hepsiyle meşgul olmuştur. Eserlerinden birkaçı: İslâm ve Almanya, Tarih-i İstikbal, Türkçemiz, Tarlh-i Tedenniyat-ı Osmâniye, Havâyic-i Kanûniyemiz, Kadınlarımız, İttihad-ı İslâm, Hâtem-ül Enbiyâ, Türk İnkilâbı. Ayrıca «Edebiyat-ı Ümûmiye» mecmuasını, «İleri» gazetesini çıkarmıştır. Soyadı da «İleri»dir.

{62} HÜRRİYET-İ FİKRİYYE mecmuası. 3 Şubat 1329 - 10 Temmuz 1330 (1914) tarihleri arasında haftalık olarak 21 sayı çıkmıştır. 13 - 16. sayıları «Serbest Fikir» ve 17 - 21. sayıları «Uhuvvet-i Fikriyye» adlarıyla intişar etmiştir. Mes'ul müdürü Giridî Ahmet Sâkî idi. Bu zat Celâl Nuri Bey'in arkadaşıdır. 1335 yılında «Celâl Nuri Bey ve Cezri Fikirleri» isimli 48 sayfalık bir kitap çıkarmıştır. Bu eserin 4. sayfasında Celâl Nuri Bey'in doğum tarihi hicrî 1299 ve milâdî 1882» olarak gösterilmektedir. Son devir ansiklopedileri 1877 olarak yazmaktadırlar. Hilmi Ziya Ülken Bey ise 1870 olarak göstermektedir. (Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1966, s. 657 - 672)

{63} «San Sadrazamlar» s. 1924'ten naklen.

{64} İLERİ gazetesi: Sahibi Celâl Nuri (İleri)dir. 1918'de çıkmaya başlamıştır, günlüktür. İlk 394 sayısı «Âti» adıyla yayınlanmıştı. İstanbul Belediye Kütüphanesinde 1924 tarihli 2436. sayısına kadar mevcuttur.

{65} Celâl Nuri Bey'in bizzat tanıdığı Said Halim Paşa'yı (ikbalden düştükten ve vefatından sonra) anlayış ve anlatış tarzı ile 31. sayfaya aldığımız Yusuf Hikmet Bavur'un «tarih yazış şekli»ni lütfen 92 - 95 numaralı açıklamalara da bakarak karşılaştırınız.

{66} «Son Sadrazamlar» s. 1927'den naklen.

{67} Görülüyor ki, Yusuf Hikmet Bayur'un zannettiği gibi (90 - 93. açıklamalara bakınız) Said Halim Paşa «kendi propagandası için çok para harcar» bir adam değilmiş ve «İslâm mütefekkiri» diye anılması da o hoşlansın diye değil imiş. İşte vefatından sonra çıkan bir yazı... Yazı sahibinin Said Halim Paşa'ya siyâsî bakımdan muarız olduğu da belli. Fakat hakkı teslim ediyor. İlerdeki sayfalara derc ettiğimiz çeşitli yazılarda da ayni şey görülecektir. En müfrit aleyhtarları bile (Ali Kemal gibi) ahlâk ve fikir yüksekliğini kabul etmektedirler. Tarafsız olması gereken bir tarih yazarının bu kadar hüsûsî hükümler verirken, vesikalarını da ibraz etmesi gerekmez miydi?!

{68} «Son Sadrazamlar» s. 1930'dan naklen.

{69} Genç bir hukuk talebesi iken Mehmet Akif Bey ile tanışmıştı. Sıratımüstakim ve Sebilürreşad'ın imtiyaz sahibidir. Mecmuada elli sene fiilen çalışmıştır. Arada yazıları da çıkardı. Sebilürreşad Neşriyatı da yayınlamıştır. Son günlerine kadar neşriyat ile meşgul oldu. 1971 yılında vefat etmiştir.

{70} Mehmet Akif.

{71} Cihan Harbi'nin son zamanı, Akif Bey Dârülhikme'de vazifeli iken.

{72} Makale bu kitabın sonuna eklenmiştir.

{73} GUSTAVE LEBON (1841 - 1931), Fransız sosyoloji bilginidir. Kitlelerin Psikolojisi, Maddenin Gelişimi, Eğitim Psikolojisi, Zamanımızın Kararsızlıkları (Amelî Ruhiyat), Avrupa Harbinin Rûhi Tarihi gibi eserleri vardır. İslâm âlemi ile alâkadar idi. Dr. Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği «Ameli Rûhiyat»tan (İstanbul, 1931, s. 35-36) bir paragraf:

«Dinler artık ruhlar üzerine tesir etmiyor görünmekle beraber bunların şevketleri gayri şuûrî hayatımızda mevkiini muhâfaza eder ve fiillerimizin sâiki olarak kalır. Türkiye'ye karşı İngilizler ve Amerikalılar tarafından pek şiddetli bir surette izhar olunan kin, Salip ile Hilâl arasında asırlar görmüş ecdat mücâdelelerinin yaşamakta olan devamını temsil eder.»

{74} Eşref Edip «Mehmet Akif, hayatı - eserleri» 2. baskı, İstanbul, 1380 - 1960, Çelikcilt matbaası, s. 125-127.

{75} Cemal Kutay Bey yakın tarihle ilgili neşriyatta bulunan bir tarihçimizdir. Halen kitap çıkarmakta ve gazetelere yazmaktadır. On ciltlik «İstiklâl Mücadelesi Tarihi», «Tarih Konuşuyor» mecmuası ve kitap serisi, «Tarih Sohbetleri» serisi gibi eserleri vardır.

{76} HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1875 - 1957), Balıkesir'de doğdu, İstanbul'da öldü. Tanınmış yazar ve gazetecidir. Mülkiye'yi bitirdikten sonra öğretmenlik ve müdürlüklerde bulundu. «Servet-i Fünun» edebî âilesine katıldı. Makale ve hikâyeleriyle tanındı. Tenkid ve münakaşa yazıları meşhurdur. 1908'den sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım'la beraber «Tanin» gazetesini kurdu. İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup ve onun müdafii idi. Cumhuriyet'ten önce ve sonra mebusluk yaptı. 1918'de Malta'ya sürülenler arasında idi. İngilizce ve Fransızca bilirdi, Malta'da İtalyanca da öğrendi. Bu üç dilden felsefî içtimâî yüz kadar eser çevirdi. İtalyanca'dan 1924'te tercüme ettiği Le-on

Caetani'nin «İslâm Tarihi» zararlı olmuş ve çok tenkidlere uğramıştır (Bakınız: «Reddiyye», M. Asım Köksal, Ankara 1961). Prensiplerinden ölünceye kadar dönmeyen, lâyik, batıcı ve açık sözlü bir yazardı. Tercüme ve yazıları ile modern fikirlerin yerleşmesinde büyük rolü olmuştur. İki kere de İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti.

{77} EŞREF SENCER KUŞÇUBAŞI (1873 - 1964) Harbiye mezunudur. İttihat ve Terakki Cemiyetinin fedailerinden idi. Parti iktidara geçince Sencer Kuşçubaşı'ya «gizli casusluk teşkilâtı» Teşkilât-ı Mahsûsa'yı kurma vazifesi verildi. Bu teşkilât Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Batı Trakya Cumhuriyeti, Cihan Harbi boyunca bütün İslâm âleminde İslâmcı - Osmanlıcı bir siyasetin hizmetinde çalıştı. Sencer Kuşçubaşı'nın vefatından önce Teşkilât-ı Mahsûsa dosyalarını kendisine verdiğini Cemal Kutay Bey yazmaktadır (Tarih Konuşuyor, c. 1, s. 329). Kuşçubaşı, Malta sürgünü boyunca Said Halim Paşa'nın hizmetinde bulunmuş, kendisine ve Paşa'ya yaraşan hürmeti, büyük İslamcı efendisine göstermiştir. Tanrı rahmet kılsın.

{78} «Tarih Sohbetleri» c. 8, s. 139.

{79} Aynı eser, s. 142.

{80} Hüseyin Cahit Yalçın'ın hâtıraları «Yedigün» dergisinde çıkmıştır. Kitap hâlinde görmedim. İnceleme yapacaklar için hâtıraların çıktığı Yedigün sayılarını kaydediyorum:

1. «Malta Hatıraları» 1934, 87. sayıdan itibaren.
2. «On Yılın Hikâyesi» 1935, 121 - 250. sayılarda.
3. «Gazeteciliğin İçyüzü» 1936, 199 - 217. sayılarda.
4. «Mercan'dan Bâbıâli'ye» 1937, 267. sayıdan itibaren.

{81} ALİ FETHİ OKYAR (1880 - 1943) Pirlepe'de doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Harbiye mezunudur. Ataşemiliterlik yapmış, Trablusgarp müdafasına gönüllü olarak katılmıştır. İttihat ve Terakki'den mebus olmuştur. 1917'de Dahiliye Nâzırı olarak bulunuyordu. Cumhuriyet'ten sonra da mebusluk ve elçilikler yaptı. 1930'da CHP'ye karşı muhalefet partisi olarak «Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuran da bu zattır.

{82} İttihat ve Terakki'nin subay fedailerinden. Sonra mebus ve Dahiliye Nâzırı olmuştu. Malta'ya sürülmüştü. Cumhuriyetten sonra da mebus oldu. İzmir suikastı yüzünden 1926 yılında asılanlar arasındadır.

{83} Eşref Sencer Kuşçubaşı. 77. açıklamaya bakınız.

{84} Lâyik ve batıcı olan Hüseyin Cahid'in, İslâmcı ve İslâm birliğinin faal idealisti Said Halim Paşa'dan bahsederken kullandığı nezih lisana bakınız. Hüseyin Cahid'i hatıralarını yazdığı Cumhuriyet devrinde buna zorlayan ne idi? Said Halim Paşa'nın o saygıya lâyık oluşu değil mi? Eskiler, birbirlerine hasım da olsalar terbiyelerini kaybetmez, hakikatleri saklamazlarmış demek...

{85} «Tarih Sohbetleri» c. 8, s. 149'dan naklen.

{86} Eşref Sencer Kuşçubaşı, en kıdemli sürgün olarak Malta'daki Türk esirlerinin reisi ve Hilâl-i Ahmer'in (Kızılay) mümessili idi. Said Halim Paşa için şatonun üst katında küçük bir daire hazırlatmış ve daima hizmetinde bulunarak rahatını temin etmişti.

{87} «Tarih Sohbetleri» c. 8, s. 157'den naklen.

{88} YUSUF HİKMET BAYUR (1891) İstanbul'da doğdu. Son sadrazamlardan Kâmil Paşa'nın torunudur. Yüksek tahsilini

Paris'te yaptı. Öğretmenlik yaptı. Siyasete atıldı. 1920'den sonra Dışişleri Siyasî İşler Müdürü, Londra elçi müsteşarı, elçi ve mebus oldu. 1932'de Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri sonra Milli Eğitim Bakam oldu. Üniversitede İnkilâp Tarihi dersleri okuttu.

{89} Yazara göre Talât Pa şa, daha 1913 yılında (belki ondan da önce) bile sadrazam olmaya azmetmiş ve ona göre plânlar yapan bir adamdır. Buna inanmak biraz güç de ğil mi!?. Sonraki olaylara bakıp öncekileri tefsir etmek tarihçilik midir?

{90} Said Halim Paşa «kendi propagandası için çok para harcarmış»... Delil!? Vesika!? Yok... Dost dü şman, bütün tanıyanların asalet ve tevâzuunu övdükleri Said Halim Paşa'ya bu itham sadece Yusuf Hikmet Bayur'dan geliyor.

{91} Türkçesi: İslâmcı bir siyasete taraftardı.

{92} Türkçesi: Son derece, aşırı, müfrit, demek olmalı.

{93} «Muhafazakârlık taslardı» yani «muhafazakâr değildi, ama öyle görünürdü» veya «muhafazakârlığın üstesinden gelmeye gücü yetmezdi, buna kabiliyeti yoktu, ama kendini öyle satardı» demek ister, say ın Bayur... Yazar ın bu lâubâli ve husûmet kokan ifâdesi bir «tarih»te nasıl yer bulur kendine? Bu sözleri öğrencinin karşısında bile söylesen, gülerler adama.

Belki de yazar şöyle demek ister: «Muhafazakârlık aslında, ancak taslanabilir bir şeydir. En samimi muhafazakâr bile, zavallı bir taslayıcıdır.»

Ve galiba da bunu diyor. Çünkü eğer Said Halim Paşa da bu işin «taslayanı» ise, vah ki vah!

Anlaşılıyor ki inkılâpçı (taslayan değil gerçek) yazar «İnkılâp nutku» ile «İnkılâp Tarihi»ni karıştırmaktadır.

Üstelik yazar Bayur «taslardı» dedikten sonra bir de dipnot koymuş. İşte dipnotu:

«Bu (yani muhafazakârlığı), bazen gülünç biçimler alırdı. Kendisi Serkl Dorian (Cercle d'Orient) denilen kulübe girdi miydi, garsonlar, orada bulunan ve feslerini kap ıda bırakmış olan üyelerin başlıklarını tepsiler üzerinde kendilerine getirirlerdi, çünkü Sadrazam Paşa için, bunların kendi huzurunda başı açık durmaları saygısızlıktı.»

Burada Bayur'un bahsettiği «gülünç biçim»in ne olduğunu anlamak biz Türkler için oldukça güçtür. «Gülünç biçim»de bir şey arayınca da, tarihini yazmaya kalktığı milletin âdetlerini bilmeyen ve an'anelerini hafife alan bir «tarihçimin «biçimi»nden başka bir şey göremiyoruz... Ayrıca tarih yazmayı bırakıp, onunla dövüşen bir «tarihçi» bizi şaşkınlık ve teessüfler içinde bırakmaktadır.

{94} ZİYA GÖKALP (1876 - 1924), Diyarbakır'da doğdu, İstanbul'da öldü. Baytar Mektebi'nde iken gizli cemiyete girdiği için hapis yattı. 1908'de Diyarbakır'da İttihat ve Terakki'nin şubesini açtı. Partiye «Merkez-i Ümûmî» azası oldu. Üniversitede sosyoloji okuttu. «Yeni Mecmua»yı çıkardı. Malta'ya sürüldü. 1923'de Ankara'da Telif ve Tercüme Bürosu'na başkan ve Diyarbakır mebusu oldu. «Türkçülük» cereyanının temsilcilerindendir. Eserlerini bu fikri yaymak için yazdı: Kızıl Elma; Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak; Türkçülüğün Esasları.

{95} İslamcıların içinden Said Halim Paşa'yı böyle sayana rastlamadık.

{96} «Yazar Buhranlarımız'ı görmemiş» mi diyelim.

{97} «Türk İnkılâbı Tarihi» c. 3, kısım: 4, Aşikara, 1967. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, s. 477.

Bu eserin şimdiye kadar on cildi çıkmıştır. Her bir cilt ortalama 600 sayfad ır. Bu hacimde bir ink ılâp tarihi insana sevinç ve iftihar veriyor. Ne yazık ki içine bakıncaya kadar.

Birinci sebep dilidir: 1918 bırakışması (Türkçesi: 1918 mütarekesi), devletin edimsel ve tinsel iç durumu (Türkçesi: ?) çetin

İngiliz - Fransız önürdeşliğinin belirtileri (Türkçesi: ?)... Bu örnekler aynı sayfadadır: s. XIV... Üstelik bir sayfa sonra şöyle buyuruyorlar: İkinci cilde, yeni öztürkçe sözcükleri bol bol kullanarak başlamış olmamız, o zaman birçoklarınca yadırganmıştı. Şimdi ise dilimiz yabancı sözcüklerden o ölçüde arınmıştır ki, bizim kullandığımız dile geride kalmış bile denilebilir.»

Hay Allah! Dilimiz «yabancı sözcüklerden arındı» ise sizin uydurduklarınızı kabul etmedi ki... Merak etmeyiniz daha çook ilerdesiniz.

İkinci sebep: Meselelere bakış tarzıdır. Her hadisede inkılâpçılık propagandası yapmak için fırsat arıyor. Olayları sağa sola çekiştiriyor, tarihî şahsiyetleri istediği gibi düşündürüyor. Beğenmediklerini de Said Halim Paşa'ya yaptığı gibi hissî ve delilsiz isnatlarla küçük düşürmek istiyor. Okuyucunun seçimine bırakmıyor.

Üçüncü sebep: Mesele ve hâdiseleri çok şişirerek ve sohbet şeklinde anlatmasıdır. Bu usule, üniversitedeki inkılâp derslerinden alışılmış olmalı. Belki de bu kitabın esasını o zamanki takrirlerin zaptı teşkil etmektedir.

{98} Yahudi asıllı İngiliz müsteşrik.

{99} «Modern Türkiye'nin Doğuşu» Çev: Doç. Dr. Metin Kıratlı, Ankara, 1970, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. s. 234.

{100} AHMET CEVDET PAŞA (1822 - 1895) herhalde Lofçalıdır, İstanbul'da öldü. Büyük âlim, tarihçi ve devlet adamı. Eserleri: Tarih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiyâ, Terâkîr-i Cevdet... «Vatan» hakkındaki bu fikrinin kayıtlı olduğu yeri göremedik.

{101} Bundan tabii de bir şey olamazdı. Çünkü o zaman, bugünkü anlamında «vatan» kelimesinin yerinde «mülk ü millet» ibaresinde görülen «mülk» kelimesi kullanılıyordu. Mülk ü millet, din ü devlet... Her şey bunlar içindi. Sonraları nefercik yine köyünü «vatan» bilip, onun için aydınlarının arkasından ölüme koşarken, o aydınlar «vatan»ı «rûy-i zemin» yaptılardı önce... Şimdi de «karnımın doyduğu yer...

{102} Ve müsteşrik Bernard Lewis hâlâ bu şekilde bir ifade kullanabiliyor! Demek işe hisler karışınca tarihçi ciddiyeti uçup gidermiş... 1917'de değil bugün, dindar bir Hristiyan misyoner veya bir Musevi: «Vatanım şeriatimin hüküm sürdüğü yerdir» derse, ve biri çıkıp «Yirminci Asırda hâlâ böyle şey söylenir mi?» diye onu küçümser ise, ne kadar acınacak bir yobaz durumuna düşer... İşte öyle oluyor bunu yazabilen de. Hey gidi vicdan ve fikir hürriyeti ne zaman Şark'a da lütfedecekler seni!

{103} «Modern Türkiye'nin Doğuşu» s. 355 - 356.

Kitap, insanı hayrete düşürecek kadar hafif bir ifâde ve mütekebbir bir edâ taşımaktadır. Esasen bugünün Türk aydınlarına «işte modernleştiniz, aferin, sakın tekrar dindar filân olmayın» havasını telkin eden bir propaganda kitabı üslûbundadır.

{104} AHMET EMİN YALMAN (Doğ. 1888) Selânik'te doğdu. Newyork Colombia Üniversitesinde felsefe doktorası yaptı. 1907'de gazeteciliğe başladı. Sabah, Yeni Gazete, Tanin, Vakit'te yazdı. Malta'ya sürüldü. Vatan gazetesini çıkardı. Eserleri de vardır... Sağcı basın tarafından devamlı surette «dönme» (Müslüman gibi görünen Yahudi) olmakla itham edilmiştir.

{105} Yalman'ın, muhafazakârlığın «koyu»sunun ve fikirlerin «ileri»sinin ne olduğunu açıklaması gerekirdi. Yine kendisi bir paragraf aşağıda Ziya Gökalp'tan şu sözü nakledir

«At eti yedik, kımız içtik, midemizi bozduk, dilde uydurmacılığa gittik, meramımızı kimseye anlatamadığımızı gördük,

kendimizi topladık.»

Sakın Yalman'ın «ileri» dediği fikirler de mide bozan, «kendini» dağıtan fikirlerden olmasın.

{106} «Ziya Gökalp: Eşsiz İdealist» Türk Kültürü dergisi, sayı: 36, Ekim 1965, s. 938.

{107} Alman müsteşrik.

{108} Meşrutiyet'ten sonra bir kısım aydınlar Batı'yı tamamen taklit etmek isterlerken, bir kısmı da Türklerin eski devirlerinin ihyası hayâline kapılmışlardı. İlk yılların heyecanı içinde Türkçüler isimlerini değiştirip, «Ergenekon Bayramı» gibi şenlikler ihdas etmişlerdi. O sıralarda Moğollar da Türk sayılıp Cengiz Han «büyük Türk hakanı» bilinmişti.

{109} «İslâmlaşmak» eserine bir «program» denebileceğini sanmıyoruz.

{110} «Yeni Türkiye'de İslâmlık» çev. Hayrullah Örs, Ankara, 1972, Bilgi Basımevi, s. 17.

Eser, tarafsız değildir, ilmî bir hüviyetten ziyade, bugünün Türk aydınlarını «lâyik batıcılık» yoluna teşvik eden bir «telkin» havası taşımaktadır.

{111} CELÂL BAYAR (Doğ. 1884), Bursa Fransız Mektebini bitirdi. Bankacılığa intisap etti. 1908'den önce gizli İttihat ve Terakki'nin Bursa ve havalisi reisi idi. 1908'den sonra Parti'nin İzmir teşkilâtında çalıştı. Millî Mücadele'ye katıldı. Birinci BMM.'de vekilliklerde bulundu. 1937'de başvekil oldu. 1946'da Demokrat Partiyi kurdu. 1950 - 1960 yıllarında Reisicumhurluk etti. «Ben de Yazdım» adı altında hatıralarını kaleme almaktadır. Lâyik ve batıcı fikrin mensubudur.

{112} «Ben de Yazdım» c. 4, İstanbul, 1967, Baha Matbaası. s. 1251.

{113} Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü 11 Haziran 1913 tarihinden.

{114} Yani Enver, Talât, Cemal üçlüsüne

{115} «Modern Türkiye'nin Doğuşu» s. 224.

{116} HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (1866 - 1945), Servet-i Fünun edebiyatının büyük hikâye ve roman üstadı. Çeşitli vazifeler yaptı. Üniversitede Batı Edebiyatı okuttu. Sultan Reşad'ın tahta geçmesinden sonra Mabeyn Başkâtibi tâyin olundu. Dört sene bu vazifede kaldı. Üç ciltlik «Saray Hatıraları» bu devri anlatır. Mavi ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Kırk Yıl (hatıraları) meşhur eserleridir.

{117} Türk ordusunda ve askerî dairelerde vazife almış bulunan Alman subaylarının.

{118} Tarafsız kalınacağına dair.

{119} «Saray ve Ötesi» c. 3, s. 152 — 153, İstanbul, 1942.

{120} Sadaret Şifre Kalemi hulefâsından olan Mehmed Salâhaddin Bey, İttihatçıların taarruzundân çekinerek Mısır'a gitmiştir. Orada «Mağdur ve mazlum Osmanlı milletinin nazar-ı mütalâa ve intibahına: Bildiklerim - İttihat ve Terakki Cemiyetinin maksad-ı teessüs ve suret-i teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin sebeb i felâket ve inkisâmı» adı ile hatıralarını neşretmiştir.

{121} «Bildiklerim» s. 113, Kahire, 1918.

{122} Yirmibeş sene hariciye memurluklarında bulunduktan sonra Sultan Reşad ve Sultan Vahdeddin devirlerinde başmebeyincilik etmiştir. Lütfi Simâvi Bey bu devredeki hatıralarını yazmıştır. Aynı zamanda Halit Ziya Bey de Mabeyin Başkâtibi olarak bulunuyordu.

{123} «Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim» s. 106, İstanbul, 1924.

{124} MAHMUD MUHTAR PAŞA, Katırcıoğlu (1867 -1935) Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğludur. Elçilik, nazırlık ve harplerde kumandanlık etmiş değerli bir zattır. 1897 Yunan Harbinde süvarilerinin başında bizzat hücuma kalkmıştı. Balkan Harbinde ağır yaralandı. 1813'de Berlin elçisi idi, bir yıl sonra istifa ederek Bavyera'ya çekildi. «Maziye Bir Nazar» son devir tarihimizin tahlilidir. Fransızcası da çıkmıştır.

{125} İngiltere büyükelçisi.

{126} Yani Enver Paşa.

{127} 1913'de Türk ordusunu ıslah etmek üzere kalabalık bir kadro ile Almanya'dan gelen ve kendisine paşalık verilen general Liman Von Sanders. Önce, İstanbul'da bulunan Birinci Kolordu Kumandanlığı kendisine verildi. Bu hal, Rusya, İngiltere ve Fransa nazarında Boğazların Almanya'ya teslimi mânâsına alınınca Birinci Ordu Müfettişi yapıldı. Cihan Harbine Almanlar safında katılmamızın en mühim sebeplerinden biri bu zattır. Türkiye hatıralarını yazmıştır.

{128} «Maziye Bir Nazar» s. 256, İstanbul, 1341.

{129} CEMAL PAŞA, Ahmet (1872 -1922), İstanbul'da doğdu, Tiflis'te bir Ermeni tarafından vurularak şehit oldu. 1908'den sonra valilik ve muharebelerde kumandanlık etti. Harbiye Nâzırı olarak, Cihan Harbinde Suriye Valisi ve cephe kumandanı idi. Mağlûbiyetimiz üzerine yurdu terk ederek bir askeri heyet ile Afganistan'a gitti. 1920 – 1922 Afgan ordusunu ıslâh etti. Sonra Berlin'e ve Tiflis'e gitti. Suriye Valiliği sırasında istiklal dâvasına kalkan ve düşmanla işbirliği eden Arap ileri gelenleri astırması hadiselere sebep olmuştu. Hatıralarını yazmıştır.

{130} O sırada Bahriye Nâzırı olan Cemal Paşa'nın da hâdiseyi olduktan sonra duyması ile «Rus filosunun hücumundan» bahsetmesi dikkate şayan.

{131} «Hatıralar» s. 150, İstanbul, 1959.

{132} Alman Harp gemilerinin Türk bayrağı taşıyarak Karadeniz'e çıkıp Rusları bombalaması.

{133} HALİL MENTEŞE (1874 - 1948), İstanbul ve Paris'te tahsil etti. 1908'den sonra mebusluk, İttihat ve Terakki reisliği, Meclis-i Mebusan reisliği, Hariciye nazırlığı yaptı. Arabulucu bir rol oynamıştır. 1919'da Malta'ya sürülenlerdendir. TBMM'de de milletvekili oldu.

{134} Bu hadisenin bütün sırrı Enver Paşa'da düğümlenmektedir. O ise hatıralarını yazmadan gitmiş bulunuyor... Ettiği bu yemine tarih yazarları -haklı olarak- inanmak istemiyorlar.

{135} «Talât Paşa'nın Hatıraları» s. 29, İstanbul, 1946.

{136} ALİ FUAT TÜRKGELDİ (1867 - 1935), Hukuk Mektebi'ni bitirerek Dâhiliyeye intisap etmiştir. 1909'da Dahiliye Müsteşarı olmuş 1912'de de Halit Ziya Bey'in yerine Mabeyin Başkâtibi tâyin edilmiştir. Sultan Vahdeddin'in ilk zamanlarında da aynı vazifede bulunmuş, 1920'den İstanbul Hükümetinin ilgasına kadar bu makamda kalmıştır. Yakın tarihle ilgili ve hatıralarını ihtiva eden eserleri çok mühimdir: Görüp işittiklerim, Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Maruf Simalar, Edvâr-ı İslâhat.

{137} Saray'da bayramlaşma merasimi.

{138} «Görüp İşittiklerim» s. 116, 2. basılış, Ankara, 1951.

{139} «Son Sadrazamlar» s. 1898, İstanbul, 1965.

{140} «Hatırat» Halil Menteş - «Son Sadrazamlar» s. 1900'den naklen.

{141} Rus büyükelçisi.

{142} Fransız büyükelçisi.

{143} «Ben de Yazdım» c. 4, s. 1340.

{144} Bu yazısı Ataullah Tarık müstear adı ile yayınlanmıştır.

{145} İsmail Müştak'ın «Ataullah Tarık» müstear adı ile «İleri» gazetesine yazdığı makaleden - «Son Sadrazamlar» s. 1922'den naklen.

{146} ALİ KEMAL (1867 - 1922), Mülkiye Mektebini bitirdi, Paris ve Cenevre'ye gitti. Dönüşünde (1889) Haleb'e sürüldü. Orada beş sene ders okuttu. Paris'e gitti, oradan İkdam'a yazı gönderdi. 1908'den sonra İtilâf ve Hürriyet Fırkasına girerek, İttihat ve Terakki aleyhine şiddetli yazılar yazdı. Damat Ferit kabinesinde Maarif ve Dâhiliye nazırlıklarında bulundu. Peyam-ı Sabah gazetesini çıkardı. Millî Kurtuluş hareketinin başında bulunanların aleyhinde şiddetli yazılar yazdı. 1922'de yakalanıp gizlice Ankara'ya götürülürken İzmit'te öldürüldü. Edebî ve tarihî eserleri vardır.

{147} «Şark ve Garp» mecmuasında çıkmış yazısından - «Son Sadrazamlar» s. 1919'dan naklen.

{148} Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin can düşmanı muhalif İtilâf ve Hürriyet Partisi'ne mensuptu. Do-mat Ferit Paşa kabinesinde de Maarif ve Dahiliye nazırlıkları yapmıştı. Bu yazıyı da Said Halim Paşa'nın vurulması üzerine yazmıştır. Kini ona, merhumun herkesçe müsellem meziyetlerini de inkâr ettiriyor. Ama az ilerde kendi de onları itiraf edecektir.

{149} Ali Kemal'in kasdettiği «dalâlet», Hürriyet ve İtilâfçı olmamak, yani siyâsî bir dalâlet olmalı.

{150} Ali Kemal «Bu nazik ve halim zat arkadaşlarına sözünü geçirebilseydi, kötülüklere mani olurdu» diyor. Said Halim Paşa merhum da belki bu niyetle üç yıl sebat edip çalışmıştı. İşte bunu düşünemiyor.

{151} «Peyam-ı Sabah»tan - «Son Sadrazamlar» s. 1915'den naklen.

{152} Said Halim Paşa «1324 Temmuzu hadise»lerinin ehemmiyetinden bahsederken, sanırız ki: İstibdadın kalkması, Meşrutiyetin ilânı, seçimler, sansürün ve hafiyelik sisteminin lâğvı, milleti teşkil eden unsurlar arasında kardeşlik havası esmesi gibi güzel hadiseleri kasdetmektedir. Çünkü bu ayda (her inkılâpta olduğu gibi) kanlı ve anarşik hadiseler de cereyan etmişti. 1324 (1908) Temmuzu hadiselerinin en mühimlerini ayın günlerine göre sıralayalım:

3 Kolağası Resneli Niyazi Bey, ikiyüz kişilik bir kuvvetle, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Manastır'da dağa çıktı.

5 İttihat ve Terakki Cemiyeti, valiye hitaben bir beyanname çıkardı ve Manastır'da duvarlara yapıştırıldı.

7 İsyanı bastırmakla vazifeli Şemsi Paşa, İttihat ve Terakki fedaileri tarafından Manastır'da öldürüldü.

10 Hafiyelikle tanınan Manastır Topçu Alayı müftüsü Mustafa Efendi, İstanbul'a giderken Selânik'te vuruldu. Orduda tahkikat yapan İsmail Mahir Paşa riyasetindeki tahkik heyeti Çanakkale'de vapurda öldürüldü. Paşa kurtuldu. (İsmail Mahir Paşa, Meşrutiyetin ilânından sonra sahte bir telgrafla evinden çıkartılıp öldürülmüştür.)

12 İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yabancıların emniyette olduklarına ve mecbur kalınmadıkça kan dökülmeyeceğine dair konsoloslara tebligat yapıldı.

17 Osman Hidayet Paşa, Manastır'da (yanlışlıkla) vuruldu.

19 Debre mutasarrıfı Hüsnü Bey öldürüldü.

20 Kosva vilâyeti halkından Firzovik'te toplanan otuz bin silâhlı, Meşrutiyet için besa (yemin) etti. Bu isteklerini âlim ve ileri

gelenlerden 180 imzalı bir telgraf ile Sultan Abdülhamid'e bildirdiler.

22 Manastır'da kumandan Müşir Osman Paşa gece evinden teslim alınarak Resne'de misafir edildi.

23 Manastır, Selanik, Preşova, Köprülü, Üsküp ve Serez'de Meşrutiyet ilân edildi. (Eski takvimle 10 Temmuz)

24 23 Temmuzu 24'e bağlayan gece Sultan Abdülhamit de, vekillerin bir gün önce verdikleri mazbata ile teklif ettikleri meşrutiyeti kabul etti.

24 Seçim yapılması için vilâyetlere resmi tebliğ yapıldı. İstanbul ve vilâyetlerde büyük gösteriler

25 Yabancı elçiler, Sadrazam ve Hariciye nazırını ziyaretle tebrik ettiler. Matbuat sansürü kaldırıldı. Halk kalabalıklar halinde Babıâli'ye gelip ziyaret etti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi «Şeriatı hiç kimsenin hatırına bakmadan icra edeceğine dair» yemin etti. Hafiyelik ilga edildi.

26 Günlük «Servet-i Fünun» çıktı. Kalabalık halk toplulukları ve bütün talebeler Yıldız'a giderek teşekkür edip nümayişler yaptılar. Siyâsî suçlular affedildi.

27 Türk kadınları kafile halinde arabalarla şehri dolaşarak gösteri yürüyüşü yaptılar. Ellerinde Meşrutiyet lehinde levhalar vardı.

28 Şeyhülislâm, Sultan Abdülhamid'in Kanun-u Esâsi'ye (anayasa) sadık kalacağına dair yemin ettiğini bildirdi.

29 Osmanlı idaresindeki çeşitli milletler arasında birliği kuvvetlendirmek için «Osmanlı Uhuvvet Cemiyeti» kuruldu.

30 Ali Kemal Mısır'dan döndü. İkdam gazetesinde yazmaya başladı. Murat Bey «Mizan» gazetesini çıkardı.

31 İngiltere'nin yeni büyük elçisi Sir Lovther İstanbul'a geldi. Hükümet ve halkın (kendisini de şaşırtan) büyük gösterileriyle karşılandı. Sultan Abdülhamid yabancı elçilerin tebriklerini topluca kabul etti ve onlara «Kanun-u Esasinin tatbikatına bundan sonra aslâ halel gelmeyeceğini» beyan etti.

{153} Bilindiği gibi tarihimizde iki kere Meşrutiyet ilân edilmiştir. Birincisi 23 Aralık 1876'da ilân olunmuş ve 13 Şubat 1878 tarihine kadar devam etmiştir. İkincisi ise 23 Temmuz (10 Temmuz) 1908'den, Sultan Vahdeddin'in Meclis-i Mebusan'ı dağıttığı 21 Aralık 1919 tarihine kadar sürmüştür.

{154} Milâdi 1876.

{155} 1293 Kanun-u Esâsisi, Midhat Paşa'nın ve Jön Türkler'in 1867 - 1875 tarihlerinde çeşitli şekillerde yaydıkları hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülhamid'in 1876'da tahta geçirilmesinden sonra bir anayasa hazırlanmaya başlandı.

Mithad Paşa daha önceden «Kanun-u Cedit» adını taşıyan bir tasarı hazırlamıştı. Sultan Hamid, Said Paşa'ya da Fransız Anayasasını tercüme ettirdi. Server Paşa'nın başkanlığında bir heyet kurdu. Bu heyet onaltı mülkîye, on ilmiye, iki ferik (general) ve üç Hristiyan müsteşardan meydana geliyordu. Bütün tasarı ve teklifler bu komisyonda incelenerek bir metin meydana, getirildi. Bu metin sadrazamlığa getirilen Mithad Paşa başkanlığında vekiller heyetince tetkik ve tashihten sonra «1293 Kanun-u Esâsîsi» teşekkül etti.

Jön Türkler'in ileri gelenleri şunlardır: Midhat Paşa, Fuad Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, M. Fazıl Paşa, Sadullah Paşa, Şinasi, Agâh Efendi, Ali Süavi.

{156} Yenileyen, yenileyici demektir. Daha çok din meselelerinde kullanılan tabir, eserde içtimâi yenileyici, inkılâpçı, reformcu mânâlarında geçmektedir.

{157} Kanun-u Esâsî'deki değişiklikler İttihat ve Terakki mensubu mebusların büyük ekseriyeti teşkil ettiği Meclis tarafından partinin isteği ile 1909'da yapılmıştı.

{158} Sultan Beşinci Mehmed Reşad

{159} Meşrutiyet'in ilk günlerini Mehmet Akif, Safahat'ın ikinci kitabında şöyle anlatıyor:

Bir de İstanbul'a geldim ki, bütün çarşı, pazar

Naradan çalkanıyor! Öyle ya... Hürriyyet var!

Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru:

Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.

....

Ne devâirde hükümet, ne ahâlide bir iş!

Ne sanayi, ne maarif, ne alış var, ne veriş!

Çamlıbel sanki şehir: zabıta yok, râbıta yok;

Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok.

Tevfik Fikret'in 1327 (1911) de yazdığı meşhur «Doksan Beşe Doğru» şiiri ise sonraki hali keskin çizgilerle tasvir eder (tamamı 50 mısradır):

Bir devr-i şeâmet, yine çiğnendi yeminler,

Çiğnendi, yazık milletin ümmîd-i bülendi!

Kanun diye topraklara sürtüldü cebinler;

Kanun diye, kanun diye, kanun tepelendi...

Beyhude figanlar, yine beyhûde eninler!

Hâlâ tarafiyyet, hasebiyyet, nesebiyyet,

Hâlâ «Bu şenindir, bu benim!» kısmeti câri,

Hâlâ gazap altında hakikatle hamiyyet...

Hep dünkü terennüm, sayıdan saygıdan âri,

Son nağmesi yalnız: Yaşasın sevgili millet!

Millet yaşamaz, Meclis'i müstahkar olurken

Hürriyyetimiz var diyoruz, şanlı mübeccel;

Düşman bize kanun mu, ya hürriyyetimiz mi?

Bir hamlede biz bunları katlettik en evvel.

Ey millete bir sille olan darbe-i münker,

Ey hürmet-i kaanûnu tepen sadme-i bîdâd,

Milliyyeti, kaanûnu mukaddes tanıyan, her

Vicdan seni lânetle, mezelletle eder yâd...

Düşsün sana -meyyâl-i tehakküm- eğilen ser,

Kopsun seni -bir hak diye- alkışlayan eller!

Daha önce Sultan Hamid istibdâdmı hicveden şâir Eşref ise daha şiddetlidir:

Feylesofâne bakınca safahât-ı dehret

Aklıma vak'a-i Hâbil ile Kaabil geliyor.

İttihâd'ın anılınca o mübarek!! nâmı,

«Eşrefâ» hatrıma bir sürü kaatil geliyor.

{160} Said Halim Paşa da ilerde anlatacak ki, bu ikinci meclis İttihat ve Terakkinin seçim hileleri ile teşekkül etmiştir. Birincinin dağıtılması da kanunsuz bir şekilde olmuştur. «Daha iyi» demesi doğru veya yanlış bir karar verebilir halde bulunmasından olacak.

{161} Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet'in ileri gelenlerini kastediyor olmalı.

{162} İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları.

{163} 31 Mart vakası.

{164} 1876 - 1877 Osmanlı - Rus harbi.

{165} Bu husûmetler siyâsî ve İktisâdi görüş ayrılıklarından doğmuyordu. Osmanlı Devleti'ne tâbi olan milletlerin vekilleri gelecekteki istiklâllerini hazırlamakla meşgul idiler. Nitekim beş on sene içinde bunların çoğu yeni kurulan müstakil devletlerin başına geçmişlerdir.

{166} 1278 - 1918 arasında Avusturya'da saltanat süren hâneden.

{167} 1613 - 1917 arasında Rusya'da saltanat süren hânedan.

{168} Mehmet Akif bu sıralarda yazdığı şiirlerle tefrikayı (ayrılığı) kötülüyor, tehlikelerine dikkati çekiyordu. Bilhassa Araplar ve Arnavutlar gibi Müslüman oldukları halde ayrılmak isteyen milletlere hitap ediyordu:

Ayrılık hissi nasıl girdi beyninize? (aranıza)

Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?

Diye dursun atalar: «Kal'a içinden alınır.»

Yok ki hiçbir işiten... Millet-i merhume sağır!

Bir değil mahvedilen Devlet-i İslâmiyye...

Girdiler ayni siyâsetle bütün makbereye.

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.

İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti!

İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi.

Müslüman, fırka belâsıyle zebun bir kavmi,

Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?

(Safahat, 2. kitap)

{169} Dışardan gelen her çeşit tesiri kabul edip kapılmak.

{170} Mevcut olan her şeyi ortadan kaldırmak isteyen anarşist.

{171} Terakki yolunda Avrupa'dan alınacak ve alınmayacak değerler hususunda Mehmet Akif'in fikri:

Alınız ilmini Garb'ın alınız san'atini

Veriniz hem de mesaînize son sür'atini.

Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız,

Çünkü milliyyeti yok san'atin, ilmin; yalnız

İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin:

Bütün edvâr-ı terakkiyi yarıp geçmek için,

Kendi «mâhiyyet-i rûhiyyeniz» olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmid-i selâmet onsuz.

Hastalanmışsa ağaç, gösteriniz bir bilene;

Bir de en çok köke baksın o bakan kimse yine.

Aşılarken de vurun kendine kendinden aşı,

Şayet isterseniz ağcın donanıp üstü başı,

Benzesin taze çiçeklerle bezenmiş geline;

Geçmesin, dikkat edin, balta çocuklar eline!

İşte dert, işte deva, bende ne var? Bir tebliğ...

Size ait sizi tahlis edecek sa'y-i beliğ.

(Safahat, 2. kitap)

{172} Ziya Paşa yazardan elli yıl önce şöyle diyordu.

Milliyyeti nisyân ile her işimizde,

Efkâr-ı Frenk'e tebaiyyet yeni çıktı.

{173} Bu konu için bakınız: 1. «Türkiye'de Misyoner Faliyetleri» E. Kırşehirlioğlu, İstanbul, 1963. 2. «İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm» M. Hâlidî, çev. O. Şekerci, İstanbul, 1968.

{174} Akif, aydın ile halk anlaşmazlığını şöyle anlatıyor:

Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,

Pek tabiî olarak geldi nizâm sırası.

Yıldırımlar gibi indikçe «beyin»den şiddet,

Bir yanardağ gibi yükseldi «yürek»len nefret.

Öyle müthiş bir husûmet, mütefekkir tabaka,

Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka.

Hep onun zıddını yapmak ebedi mutadı.

Bir felâket bu gidiş... Lâkin işin berbâdı,

Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan.

Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir san:

«Bu fesadın başı hep fen okumaktır» dediler;

Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer,

(Safahat, 2. kitap)

{175} Bu konu için bakınız: «Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi» Süleyman Hayrı Bolay, İstanbul, 1967.

{176} Teslis: Bugünkü Hristiyan inancında Allah'ın, birleşmiş üç varlık halinde düşünülmesi. Tanrı, İsa, Rûhül-kudus. Baba, oğul, kutsal ruh. Ekaanîm-i Selâse.

{177} Ekaanîm-i Selâse: Teslis.

{178} Said Halim Paşa'nın tahmini doğru çıkmıştır. Bugün İslâm milletlerinin pek çoğu -henüz iktisat ve kültür bakımından değilse de- istiklâllerine kavuşmuşlardır.

{179} Bugün de değişen bir şey yoktur. Fransız, Alman sonra da Amerikan hayranlığı ile vakit geçiren aydınlarımız, şimdi Rus, Çin hattâ «anarşi» hayranlığına işi döktüler. Artık yurdumuzda bu fikirlerin her birinin mensupları, müritleri ve meczupları vardır. Buna, halkı bilmeyen «halkçılık züppelerini de ilâve edersek fikir perişanlığımız ortaya çıkar. Halk aydınlara direnmekle varlığını koruyabilmektedir. Halkı, millî vicdan istikametinde kolayca sevk etmek mümkündür, ama bu «hipi kalabalığı» içinde o aydınlar nasıl yetişecek.

{180} Eyyamcılık. Prensiplere aldırmadan duruma göre vaziyeti idare etmek.

{181} İdealizm: Varlığın ve eşyanın, insanın dışında, ayrı bir gerçekliği bulunduğunu reddeden felsefî görüş. Buna göre

maddî cevher yoktur, bütün hakikat rûhîdir. Temel olan fikirdir. Bu görü ş, realizmin (gerçekçiliğin) zıddıdır. Eski adı: Fikriyye.

Pozitivizm: İsbata dayanmayan şeyleri kabul etmeyen felsefî görüş. Eski adı: İsbâtiyye

{182} Kant (1724 - 1804), Alman filozof ve âlimi.

Spencer (1820 - 1903), İngiliz filozofu.

{183} Enfüsî: Sübjektif. Gözle görülmeyen ve duygularla anlaşılamayan. Âfâkî'nin (objektif) zıddı.

{184} Demokrasi: Halkçılık. Bir memlekette siyâsî iktidarın halkın elinde olması. İçtimâî bakımdan, hayatın halka yakın bir his ve anlayış içinde kurulması.

Aristokrasi: Asil kimseler hâkimiyeti. İçtimâi bakımdan halkın seviyesinden yükselip, his ve bilgice olgunlaşmak

{185} İskolâstik: Şekilciliğe bağlı, aklı reddeden görenekçilik mânâsına

{186} «İslâmlaştığını zannederek, İslâm'dan uzaklaşmak»: İslâmiyetin esasına ait olmayan basit meselelerde taassup göstererek asıl mühim olan vazifeleri ihmal ve terk etmek. Ekseriya iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Şahsî ibadetle ilgili teferruatın fevkalâde büyültülerek ferdin hayatını işgal etmesi ve onu cemiyetin dışında yaşayan, içtimâî vazifelerini - bilhassa cihadı ve yardımlaşmayı- terk ettiren âfetler haline gelmesi... İkinci şekil ise, asırlar öncesinin içtimâî ve diğer şartlarına göre derecelenmiş olan dinî vazifeler önem sırasının değiştiğinin anlaşılmaması. Eskiden gününe göre bir önemi olan vazifenin, lüzumunu kaybettiği halde şekil olarak taassupla korunması... Bu hataların neticesinde ise yeni nesiller ya ruhunu -haklı olarak- anlamadıkları şeylerden uzaklaşmakta veya işe yaramaz dar fikirliler olarak boyun eğip sürüklenmektedir... Bu çemberi kıranlar ise, -sağ - sol - eyyamcı- bütün cemiyetin kendilerine cephe aldığını hayret ve üzüntü ile görüyorlar.

Akif'i hatırlamamak mümkün mü:

«Böyle gördük dedemizden!» sesi milyonlarca

Kafadan aynı tehevvürle bakarsın çıkıyor!

Getirin Mağrib-i Aksâ'daki bir Müslümanı,

Bir de Çin sûr'unun altında uzanmış yatanı,

Dinleyin her birinin ruhunu; mutlak gelecek,

«Böyle gördük dedemizden!» sesi titrek, titrek!

«Böyle gördük dedemizden!» sözü dinen merdût,

Acaba sâha-i tatbiki neden nâ-mahdût?

Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,

Çare yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.

«Böyle gördük dedemizden!» diye izmihlali

Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!

Yoksa bir maksat aranmaz mı bu âyetlerde?

Lâfzı muhkem yalnız anlaşılan Kur'an'ın,

Çünkü kaydında değil hiç birimiz mâ'nânın:

Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına,

Yahut üfler geçeriz, bir ölünün toprağına,

İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyle bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!

(Safahat, 2. kitap)

{187} Birinci Dünya Harbi

{188} Akif'ten:

...... Yırtıcı his yoksulu, sırtlan kümesi,

Varsa gelmiş, açılıp mahpesi yahut kafesi.

Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ!

Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer!

(Safahat, 6. kitap)

{189} Mehmet Akif Bey, Said Halim Paşa'nın «Meşrutiyet» adlı eserinden bahsetmiyor.

{190} Gördüğümüz bütün kaynaklar «İslâmlaşmak» adlı eserin Mehmet Akif tarafından tercüme edildiğini yazmaktadırlar. O sırada Sebilürreşad'ın imtiyaz sahibi ve çıkaranı olan Eşref Edip de dâhil olmak üzere... Halbuki şu üç paragraftan bunun aksi anlaşılıyor. Akif Bey eseri, mecmuada çıktıkça okumuş, sonradan risale halinde yayınlanınca da tekrar okuyarak, eseri okuyuculara tavsiye etmek için bu yazıyı kaleme almıştır.

Aksini de şu şekilde kabul edebiliriz: Eserin mecmuada neşri sırasında mütercimin ismi konmamıştı. Eserin Akif Bey tarafından tercüme edildiği o zaman bilinmiyordu... Bundan istifade eden Akif Bey, yazar veya çeviren olarak değil, bir okuyucu sıfatı ile eseri tavsiye etmeyi uygun görmüş olabilir... «Buna lüzum var mıydı veya yine de yakın çevreler onun tercüme ettiğini biliyorlardı» diye bu tevile de itiraz edilebilir tabii!

{191} Buradan iki satır sansürce çıkarılmış.

{192} Sebilürreşad, c. 16, no. 404-5, s. 132-133, 10 Nisan 1335.

Yazı, buraya aldığımız şekilde cümle tamamlanmadan kesilmektedir. Said Halim Paşa hakkındaki sitayişkâr sözlerin sansür tarafından çıkarıldığı tahmin edilebilir.